

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YAHUDİLİK’TE KURBAN FENOMENİ

Tezi Hazırlayan
Asiye AYDIN

Tezi Yöneten
Yrd. Doç.Dr. Huzeyfe SAYIM

Felsefe ve Din Bilimleri
Dinler Tarihi
Yüksek Lisans Tezi

Temmuz-2005
KAYSERİ

ÖN SÖZ

Günümüze kadar Yahudilik hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Ancak kurban konusu bu araştırmalarda genelde bir bölüm olarak yer almıştır. “Yahudilik’te Kurban” konusu üzerine müstakil eserler yeterli değildir. Bunun yanı sıra Yahudilik’te Kurban konusunu “fenomenolojik” bakış açısıyla ele alan Türkçe herhangi bir esere rastlamadık. Bu konuyu çalışmak istememizin asıl nedeni budur. Kurban mabedin ikinci kez yıkılışına kadar olan tarihi süreç içinde Yahudi din hayatının odak noktasını teşkil ederdi. Bu dönemde Yahudilik’te hemen hemen her nedenle kurban sunulduğunu görüyoruz. Konunun önemine binaen “Yahudilik’te Kurban” konusunu Yüksek Lisans tezi çerçevesinde çalışmayı uygun gördük.

Arkeolojik bulguların da desteklediği gibi kurban ilkel kavimlerde de yer alan bir ritüeldir, o zamandan günümüze kadar var olan bütün dinlerde önem derecesi farklı olmakla birlikte yer almıştır. Ancak bu ritüelin önemi bir yerde onun özüne inilerek neden ve nasıl var olduğunu, insanın neden kutsal ile arasında somut bir bağ olan kurbana başvurduğunun anlaşılması ile olacaktır.

Ülkemizde kurban ritüeliyle ilgili olarak, çeşitli alanlarda bazı çalışmalar yapılmıştır. Gürbüz Erginer, kurbanın kökenleriyle ilgili bir çalışma yapmış ve çalışmasını Anadolu’dan bazı kanlı kurban ritüelleriyle desteklemiştir.

Hasan Tahsin Feyizli, İslam’da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç- Kurban meselesini bir arada incelemiştir. Ali Murat Daryal, konuya psikolojik bir açıdan yaklaşmış ve kurban meselesini insanın bilinçaltında varolan ve doğuştan getirdiği bazı özellikleriyle anlamlandırmaya çalışmıştır. Ancak bu çalışmaları yapanların hiçbiri Dinler Tarihçisi değildir.

Bir Dinler Tarihçisi olan Ekrem Sarıkçıoğlu ise kurban konusuna Din Fenomenolojisi adlı kitabında bir bölüm ayırmıştır. Konuyu ana hatlarıyla ele almış ve sadece onun tipolojisini yapmakla yetinmiştir.

Çalışmamızda genel olarak bu sırayı takip ettik. Giriş bölümünde çalışmamıza temel teşkil etmesi amacıyla genel olarak “kurban” konusunda bilgi verdik, daha sonra Yahudilik’te kurban konusunu ele aldık ve ayrıntılarıyla kurban ritüelini tasvir etmeye çalıştık. İkinci bölümde Yahudilik’te Kurban ritüelinin Tipolojisini yapmayı denedik. Son bölümde ise “epoche” ve “eidetik vision” prensiplerine dayanarak ve mitolojik eserlerden de yararlanarak

öz olarak Yahudilik'te Kurban'ı anlamaya çalıştık. Çalışmamızda sadece Yahudi dini ve kültürünün sınırları içinde kalmadık. Bu dinin doğuşu ve yayılışı, sürgünler döneminde gidilen ülkelerin kültürlerini de göz önünde bulundurduk.

Bu çalışmaya başlarken danışmanımız olan Mustafa Ünal zorunlu nedenler dolayısıyla yurt dışına çıktığı için çalışmamızı Huzeyfe Sayım ile tamamladık. Her iki hocamla da çalışmak benim için ayrıca gurur verici oldu. Sayın Mustafa Ünal Bey'e bana "Fenomenoloji" ilmini tanıttığı ve sevdirdiği için, Huzeyfe Bey'e ise süremizin son anlarında danışmanlığımı devraldığı halde büyük bir titizlikle bana yardımcı olduğu ve gözümünden kaçan bir çok noktayı düzeltmemi sağladığı için, kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.

ASİYE AYDIN

KAYSERİ - 2005

ÖZET

YAHUDİLİK’TE KURBAN FENOMENİ

Bu tezin konusu yeryüzünde yaşayan ve yaşamış olan bütün dinlerde, bir şekilde var olan kurban olgusunu Sami dinlerin en eskisi olarak kabul edilen Yahudilik’te fenomenolojik bir bakış açısıyla ele almaktır.

Yahudilikte kurban olgusu zaman içinde değişmiş ve gelişmiş bir olgu. Nitekim birlikte yaşadıkları halkların kültüründen aldıkları bazı öğeleri kendi dini motifleriyle süsleyerek dinlerine mal etmişlerdir. Kurban adına çok zengin olan bu din fenomenolojik olarak da çok yoğun anlamları bünyesinde taşır. Yahudiler bir kurban çeşidi olan sünneti almışlar ve Yahve ile ahdin sembolü haline getirmişlerdir. Çeşitli dönemlerde başka tanrılar adına sunulan insan kurbanının İbrahim peygamberin oğlu İshak’ı kurban etme teşebbüsü ve Yahve’nin insan yerine kurban edilmek üzere bir koç göndermesiyle insan kurbanı ortadan kaldırılmaya çalışılmış olabilir.

Kurban olgusu başlangıçta çok zengin değildir. Ancak, zamanla Yahudi hayatının neredeyse tamamı kurban motifleriyle süslenmiştir. Sunulan kurbanları Tanrı’nın tükettiğine inanılırdı. Tanrı adına kurulan bu zengin sofrada kurban olarak boğazlanan hayvanlar, bitkiler ve bitkilerden elde edilen ürünler- ürünlerin ve yeni doğanların ilki tanrıya aittir- su, şarap, meyveler, değerli taşlar, ihtiyaca binaen kumaşlar ve hatta odun, hamur bile sunulurdu. Çünkü Tanrı somut bir varlıktı. Bir süre sonra kurban tamamen ortadan kalkar, yerini “dua”ya bırakır. Yahudiler somut düşündükleri tanrılarına aynı şekilde yani somut yollarla ulaşmaya çalışırken, tanrı anlayışlarındaki değişim, Tanrı’nın insanlardan farklı olan dünyası onlara da soyut düşünmeyi öğretmiştir. Soyut olan bir tanrının yiyeceğe de ihtiyacı olmazdı. Böylece kurban devri biter. Ancak bu devrin bitmesinde evrenin merkezi olarak kabul edilen mabedin yıkılışı etkilidir. Sonuçta bu mabet vasıtasıyla üç dünya “yeraldı-yeryüzü-gökyüzü” arasında iletişim kuruluyordu; orası olmadan kurban sunmak anlamsız olacağından kurban sunumu, burası tekrar ele geçirilinceye kadar askıya alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Yahudilik, kurban, sunu, fenomen, arketip.

ABSTRACT

PHENOMENON OF SACRIFICE IN JUDAISM

The subject of the present thesis is to describe and discuss the phenomenon of the sacrifice in Judaism, which is also seen in different forms in every local and universal religions, from the point of phenomenological perspective.

The fact of sacrifice in Judaism is a phenomenon that was developed and verified. However, the Jews borrowed some related elements from their neighbouring cultures, and they used in their own religion and folklore with their own judaised motifs. Judaism that is very rich from the point of sacrifice, has also different their phenomenological meanings. The Jews firstly accepted circumcision as a sacrifice and regarded it as a sign of agreement with God, Yahve. The Jews constructed a new tradition of offering of ram to Yahve by changing of human sacrifice followed until Abraham tried to sacrifice his son Isaac, as is mentioned in the Holy Bible.

At the beginning, the fact of sacrifice among the Jews were not very common, but, later on, this almost occupied all daily life of the Jews. It is believed that the offered sacrifices were consumed by Yahve. Among the offerings to Yahve are, for instance, slaughtered animals, first fruits, first borns, wine, water, some sacred stones, fabric, wood, etc. Because, they believed that the god was concrete being. Some time later, offerings completely left its place to “praying”. While they were trying to understand and reach to Yahve, their understanding of God formed in their own atmosphere changed their mind to see it abstractly. The abstract god could not need any food. At the same time, the temple of Solomon that was regarded as *axis mundi*, was destroyed. So, the period of sacrifice or offering was over.

Because, a communication were being realised among “underworld, world and sky” throughout this temple. Without this temple offerings were meaningless. It was postponed until the temple will be newly re-established.

Key Words: Judaism, sacrifice, offering, phenomenology and archetype.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ.....	1
A. METOD VE TEKNİKLER.....	1
B. KURBAN KAVRAMI ÜZERİNE.....	1
A. KURBANLA İLGİLİ BİLİMSEL VE TEOLOJİK TEORİLER.....	2
1. BİLİMSEL TEORİLER.....	2
a. Hediye olarak kurban.....	2
b. Totemle ilgili olarak kurban.....	3
c. Profan ile Kutsala ait dünyalar arasında bir bağ olarak kurban.....	3
d. Büyü olarak kurban.....	3
e. İlk olayları yeniden yürürlüğe koyma vasıtası olarak kurban.....	4
e. Endişe ve korku reaksiyonu olarak kurban.....	4
f. Şiddeti başka yöne çevirme vasıtası olarak kurban.....	4
2. TEOLOJİK TEORİLER.....	5
a. Saygı ifadesi olarak sunulan kurban.....	5
b. Şükür ifadesi olarak kurban.....	5
c. Dua ve niyaz vasıtası olarak kurban	6
d. Teskin ve keffâret amacıyla sunulan kurban.....	6
e. Verimlilik düşüncesiyle sunulan kurbanlar	6
f. Komünyon kurbanları	7
B. KURBAN OLARAK SUNULABİLEN VARLIKLAR	7
1. Kanlı kurban	7
2. Kansız kurbanlar (Takdimeler)	8
3. Vekil (bedel) kurbanı	9
4. İlah kurbanı	9

C. KURBANI KİMLER SUNAR.....	9
D. KURBAN SUNMA ŞEKLİ VE METODLARI	9
E. KURBANIN SUNULDUĞU YER VE ZAMAN	10
I. BÖLÜM.....	11
FENOMENOLOJİK BOYUTLARI İÇERİSİNDE YAHUDİLİK’TE KURBAN.....	11
1. Habil ile Kabil’in Kurban.....	11
2. Nuh’un kurbanı	12
3. İbrahim’in Kurbanı.....	12
4. İshak’ın kurbanı.....	14
5. Yakub’un kurbanı.....	14
6. Musa’nın Kurbanı	15
FİSİH KURBANI.....	16
7. Yeşu ve sonrası dönemlerde kurban.....	19
SÜLEYMAN MABEDİ’NİN YAPILIŞI.....	20
8. Yoşiya’nın Kurbanı	21
9. Dua	22
II. BÖLÜM.....	23
YAHUDİLİK’TE KURBAN RİTÜELİNİN TİPOLOJİSİ VE MORFOLOJİSİ	24
A. SUNULUŞ AMAÇLARI BAKIMINDAN YAHUDİLİK’TE KURBAN’IN MORFOLOJİSİ.....	24
B. TİPOLOJİK OLARAK YAHUDİLİK’TE KURBAN	24
a. SUNULDUĞU VARLIK YÖNÜNDEN KURBAN.....	24
b. KURBAN SUNMAKLA GÖREVLİ KİŞİLER.....	27
c. KURBAN NEREDE SUNULUR.....	29
d. KURBAN SUNULAN ZAMAN	32
1. Günlük Kurban	32
2. Haftalık Kurban.....	33
3. Aylık Kurban.....	33
4. Yıllık Kurbanlar	34
e. HEDİYE OLARAK SUNULAN VARLIĞIN NİTELİĞİNE GÖRE KURBAN.....	38
1. KANLI KURBAN.....	39
2. KANSIZ KURBANLAR (TAKDİMELER).....	40
3. BEDEL KURBANI.....	40
f. TAKDİM EDİLİŞ ŞEKLİNE GÖRE KURBAN	42

1. ATEŞTE YAPILAN KURBAN (OLAH).....	42
2. KOMÜNYON KURBANİ.....	43
3. KEFFARET KURBANLARI	45
4.TAKDİMELER.....	47
III. BÖLÜM	51
YAHUDİLİK’TE KURBAN FENOMENİ.....	51
1. Habil ile Kain’in Sunduğu Kurban.....	51
2. İbrahim’in oğlu İshak’ı Kurban Edişi ve İnsan Kurbanı.....	52
3. İlk Ürün- İlk Doğan Sunuları ve Diğer Takdimeler.....	55
4. Kurbanın Yakılması	60
5. Kurbanın Sunuluş Zamanı.....	62
6. Fısıh Kültü.....	63
7. Kurban Sunulan Yer.....	65
8. Sünnet.....	72
9. Şarap, Tuz, Zeytinyağının ve Kanın Takdimi	74
SONUÇ	78
BİBLİYOGRAFYA.....	93
ÖZGEÇMİŞ.....	98

KISALTMALAR

a.g.e.,	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
ans.	Ansiklopedisi
c.	Cilt
ev.	Çeviren
S.	Sayfa
s.	Sayı
v.b.	ve benzeri
v.s.	vesaire
yay.	Yayınları

GİRİŞ

A. METOD VE TEKNİKLER

Çalışmamız genel anlamda bir literatür çalışması şeklindedir. Bu anlamda kütüphane araştırması, internet ve literatür taraması yaptık. Elde ettiğimiz veriler çalışmamızın metodu olan tarihsel din fenomenolojisi çerçevesinde değerlendirdik. Veriler değerlendirilirken şu işlem sırasına uymaya çalıştık

- Tasvir: “Fenomenolojik yöntem açıklamaktan ziyade tasvir etme yoludur. Ancak fenomenoloji, dini fenomenleri sadece tasvir etmek değildir. Pek tabiidir ki söz konusu bir olguyu ele alırken, çevrede mevcut olmasa bile onlar canlı bir biçimde halk arasında yaşıyormuş gibi tasvir etmek gerekir”¹ Bu nedenle yapılacak çalışmada ilk adım ele alınan olgunun tasvir edilmesidir.

- Tipoloji: “Tiplerin ve türlerin çalışılması olup, tarafsız araştırma ruhuna sahip olan bir araştırmacı için en gerekli bir adımdır. Bir tip kendini diğerlerinden ayıran bir kişi, grup ve kültürün araştırılması usulüdür. Tipler, analiz için çok faydalı olan kişiler veya grupları sınıflandırma aracı sağlayan tavır üzerine kullanılır. İdeal bir tip, analizde kullanılan bir fenomenler sınıfının karakteristik gruplaşması üzerine kurulan zihinsel bir yapıdır. İdeal tip, önemli bir metodolojik teknik olup, empirik gerçeklerle ilgili hipotezleri tasvir etmek, karşılaştırmak ve test etmek için kullanılır”².

- Morfoloji: “Form usul, yapı ve grupları çalışmaktır; bölüm ya da parçaların sade bir özeti olmayıp, bir bütünün yekpare kılınmasıdır, bakiyesiz analiz edilemeyen zihinsel süreç ve davranışlardır.”³

- İndirgeme: “Fenomenolog, araştırması içerisinde “indirgeme” adı verilen bir yöntem kullanır. İndirgeme iş, anlama sorununa dikkatleri çekmek için söz konusu meseleyi “parantez içine almaktır”.Din Fenomenolojisinde biz buna *epoche* diyoruz ki, fenomenolojik incelemenin en önemli ilkesidir.. bunun anlamı eele alınacak olan bir fenomeni tam olarak anlayabilmek için, onun hakkında daha öncen var olan bütün önyargıları, en azından çalışma süresince parantez içine almaktır.

¹ Mustafa Ünal; Din Fenomenolojisi Tarihçe Yöntem Uygulama; Geçit yay.; Kayseri 1999, s. 85

² Mustafa Ünal; a.g.e., s. 86

³ Mustafa Ünal, a.g.e., s.89

Bu doğrultuda, fenomenolojik yaklaşımın en önemli noktası, çalışma yapan kimsenin daha önceden sahip olduğu bütün önyargılardan mümkün olduğunca sıyrılıp, toplanılan bilgileri tarafsız bir biçimde ele alarak onların anlamlarına ulaşmaktır.”⁴

• Sezgi-Anlama: “Din Fenomenolojisi yöntemindeki bir diğer prensip, *edetic vision*, dini fenomenlerin esas anlamlarını araştırma amacı güder. Dini fenomenlerin, anlamını anlamak, ifadelerin anlaşılmasıyla başılır. Buradaki ifadeden kasıt, kelimeler, her türlü işaret ve dini davranış biçimleridir. Bu ifadelerle biz, diğer dini düşünce ve davranışları anlarız ve onlara, tekrara düşünerek, tekrar tecrübe ederek empati ve simgesel düşüncelere ulaşabiliriz”⁵

• Öz- Mahiyet: “Fenomenoloji somut bazı şeylerin tasvirinden ziyade mahiyetlerini tasviridir. “Adam denildiği zaman, fenomenolog bununla muayyen bir kişiyi değil de, cinsi ya da türü anlar. Buradaki mahiyet muayyen bir adamdan ziyade “insanlıktır”. Mahiyet, bir olayın gerçekten hakikat hakkındaki bazı önyargılara dayalı düşüncelerle bulunamaz, o ancak indirgeme yöntem uygulanarak bulunur”.⁶

• Niyet- Maksat: “Bu terim ortaçağ felsefesinde yer etmiş bir terimdir. Ortaçağ filozofları “niyet”i fiziki varlıktan kendini ayıran ruhi varlığın eşsiz bir temayülü olarak tanımladılar. Ruhi veya zihni varlık niyetlenme ile tarif edildi: Bir şeye niyetliyim veya bir şey yapmaya niyetlendim.

Fenomenolog niyetlenmenin anlamını daha ileriye götürür. O, bu terimi yöneldiği yöne doğru, bazı nesnelerden uzak zihinsel fiiller gibi şeylerin olmadığı olgulara dikkatleri çekmek için kullanır. Bir şey hakkında düşünmeksizin böyle bir düşünce yoktur. Böyle saf bir niyet yoktur, o sadece bir şey hakkındaki duygudur.”⁷

• Evren: “Bu, en zor ve en karmaşık fenomenolojik kavramlardan birisidir, ama en azından iki genel gözlem düzenlidir:

Birincisi fenomenolog, dünyanın düşünmeden önce varolan bir şey olmadığını tartışır. Düşünmede önce yaşayan varlık vardır, fakat bu anlık ve düşünülmeden ortaya çıkan bir oluşturmaktır. “Evren”, düşünce mahsulü gerçekliği ifade etmek olup anlama durumunda ortaya çıkar. Bundan dolayı evren yarattığımız şey olup varlığımızı önyargısı değildir.

⁴ Mustafa Ünal, a.g.e., s., 89

⁵ Mustafa Ünal, a.g.e., s. 92

⁶ Mustafa Ünal, a.g.e., s. 95-96

⁷ Mustafa Ünal, a.g.e., s. 96

İkincisi fenomenoloğun tutumu on yedinci yüzyıl filozoflarının yaptığı gibi tabiatın gizemlerini ortaya çıkarma gayreti değildir. Onun tavrı teknikçinin bir çanta dolusu alet-edevatla makineyi çalıştırmak gibi değildir⁸

Tezimizde kullandığımız bazı anahtar kelimeleri kısaca açıklayarak bitireceğiz.

- Arketip: model, örnek. Platon'da duyusal dünyadaki şeylerin, maddi olmayan, değişmeyen ezeli-ebedi modeli. Yetkinlikten yoksun, gelip geçici şeylerin kendisinden pay aldıkları, kendisine göre biçimlendikleri örnek, model, ezeli ve ebedi ilke, idea⁹.
- Efa: Yahudi tahıl ölçülerinden biri. Yaklaşık 22 lt.
- Hin: Yahudilerin kullandığı sıvı ölçülerinden biri. Yaklaşık 3.6. lt.
- Hiyerofani: Yunanca “hieros” + phanein “göstermek”. İlahinin, kutsalın, özellikle kutsal bir yerde, nesnede veya durumda tezahür etmesi, belirmesi¹⁰.
- İn illo tempore: “tarihin” başlangıcı olarak kabul edilen kutsal zaman. Bu zaman diliminde “Tanrılar” ya da “atalar” yaşamıştır¹¹.

B. KURBAN KAVRAMI ÜZERİNE

Kurban ritüeli insanla birlikte yeryüzünde varolmuştur. Bu nedenle kurban için ilk insanla başlamış ve günümüze kadar süregelen bir ritüeldir diyebiliriz. Bu durumun doğal bir sonucu olarak kurban her toplumda farklı bir kelime ile ifade edilmiştir. Bu ritüeli en geniş şekilde ifade eden kelime İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca gibi Latince kökenli dillerde ortak olarak kullanılan “sacrifice” kelimesidir.¹² Bu kelime “kutsal” anlamına gelen “sacre” ile yapmak anlamına gelen “facere” kelimelerinden meydana gelen “sacrificare” veya “sacrificium” dan gelir. Buradan yola çıkarak en geniş anlamıyla kurbanı kutsallaştırma işi olarak tanımlayabiliriz. Eliade'nin kutsal olan ve kutsal olmayan¹³ diye ikiye ayırdığı dünya da kurban objelere kutsallık kazandırma işlevini görür. İnsanoğlu bu yolla her şeyi kutsallaştırabilir; hayvanları, bitkileri, eşyaları, zamanı ve hatta kendisini kutsalın sınırları

⁸Mustafa Ünal, a.g.e., s. 96-97; ayrıca bkz: Mustafa Ünal, Halk Dinin Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi, “Türkiye ve Azerbaycan'da Resmi Din ve Halk Dini Fenomenolojisi”

⁹ Ahmet Cevizci, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Paradigma yay., İstanbul 2000, s. 31

¹⁰ Mircea Eliade, Dinler Tarihine Giriş, Kabalcı yay. İstanbul 2000, s. 20

¹¹ Eliade, a.g.e., s. 54

¹² James, E.O. “Sacrifice”, Encyclopedia of Religion and Ethics, Newyork 1987, s. 544

¹³ Mircea Eliade, Kutsal ve Dindışı, Çev.M.Ali Kılıçbay, Gece yayınları, Ankara 1991

içine sokabilir, bu kutsal olmayan dünyadan uzaklaştırabilir¹⁴. Ama kurban sadece bir kutsallaştırma işi değildir, insanoğlunun bu ritüelle ulaşmak istediği çeşitli amaçlar vardır: Verimliliğin artması, şükretme, kızgınlığı yatıştırma ya da hiç kızdırmama gibi... karşılıklı fayda ve alışveriş işin içine girdiğinde kurban kavramının tanımında da değişikliğe gitmek gerekecektir. Şu halde kurbanı kutsal kabul edilen varlıkla somut bir bağ kurmaya çalışmak olarak tanımlayabiliriz, tabi bu bağ insanoğlunun yararına sonuçlar doğuracaktır. Kurban sunularak kutsal kabul edilen güçle bağlantı kurulur ve bu güçten yararlanılmaya çalışılır, hayatın devamlılığı için gerekli güç buradan sağlanır, yani kozmik düzenin devamlılığı için kurban gereklidir.

Latince'nin kaynaklık ettiği bir diğer terim ise “offering” dir. Bu terim “sacrifice”nin eşanlamlısı ya da daha kapsamlısı olarak kullanılmıştır; bir hediye sunmak anlamına gelir¹⁵. Bu iki kelime arasındaki fark çeşitli şekillerde ifade edilir, ancak en kaba anlamda offering'in sacrifice'yi kapsayan daha geniş bir anlamı olduğunu söyleyebiliriz. Sacrifice daha çok “öldürme”, “boğazlama” işini içine alan kanlı kurban için kullanılırken offering kanlı kurban, kansız kurban vs. bütün takdime çeşitlerini içine alan “hediye etmek” anlamını taşır.

Sami dillerde kurbanı ifade etmek için, kurbanın sunuluş tarzı ve cinsine göre çok çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Özellikle Yahudilik'te kurban dini yaşamın merkezindedir bu nedenle Yahudilik kurban için çok zengin bir terminolojiye sahiptir diyebiliriz. Eski Ahit'te kurban karşılığında kullanılan en eski ve en kapsamlı terim bağış veya vergi anlamına gelen “minha” dır.¹⁶ Minha kullanılan en eski terim olduğuna göre hem kanlı hem de kansız bütün kurban terimlerini kapsadığını söyleyebiliriz.

Yahudilik'te ayrıca kurban kelimesi karşılığında, gorban, isheh, zebah,¹⁷ gibi kelimeler de kullanılmıştır. Gorban “grb” kökünden gelir ve “yaklaştıran şey” anlamındadır. İsheh önceleri ateşle yakılan takdime daha sonraları ise hediye, zebah ise kan dökmeyi gerektiren ritüeller için kullanılan kelimelerdir. Bir de mizbah kelimesi vardır ki bu kelime ile kurbanın sunulduğu yer ifade edilir.

¹⁴ Ugo Bianchi, Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri, çev. Mustafa Ünal, s.59

¹⁵ Ahmet Güç, Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2003, s. 4

¹⁶ Tekvin, 4/3, Hakimler, 13/9

¹⁷ Yusuf Besalel, Yahudilik ansiklopedisi, Gözlem yay., İstanbul 2001

A. KURBANLA İLGİLİ BİLİMSEL VE TEOLOJİK TEORİLER

Kurban üzerinde birçok bilim dalının farklı bakış açılarıyla çalıştığı konulardan biridir. Bu nedenle menşei üzerine çok çeşitli teoriler üretilmiştir. Biz bu teorileri kısaca ele alacağız.¹⁸

1. BİLİMSEL TEORİLER

a.Hediye olarak kurban

Kurbanın kutsala bir hediye olarak sunulması görüşü, hediye etmenin amaçları doğrultusunda iki şekilde ele alınabilir.

Bunlardan birincisi E.B. Taylor tarafından ileri sürülen, kurbanın bir rüşvet olarak hediye edildiğini savunan görüştür. Burada ana düşünce “do ut es” yani “ben veriyorum ki karşılığında sen de veresin”dir. Kurban tamamen karşılıklı bir alışverişe dayalıdır, kutsal varlığı güçlendirme amacı vardır.

İkinci görüş kurbanın saygı gösterme amacıyla hediye edilmesidir. Bu görüş Wilhelm Schmidt’e aittir. Rüşvet olarak sunulan kurbanda kutsal varlık yeterince güçlü değildir ve kurbanlarla gücüne güç katılarak kendisinden istenilen şeyleri yerine getirmesi sağlanır. Oysa saygı göstermek amacı ile sunulan kurbanda kutsal yeterince güçlüdür, bu kurban onun insanlara verdiği çok çeşitli nimetler için bir teşekkürü simgeler.

b.Totemle ilgili olarak kurban

Bu teori W. Robertson Smith’e aittir. Smith totemizmi incelemiş ve yarı insan yarı ilah şeklinde düşünülen totem hayvanından yola çıkarak bu teoriyi ortaya atmıştır. Normal şartlarda bu hayvan öldürülmezdi. Fakat bu hayvanın öldürüldüğü ve topluca yendiği ayinler vardı. Bu ayinlerde kurbanı kabul eden ve kurban olarak sunulan varlık aynıydı. Bu ayinler kurbanı takdim eden kişilerin totemle ilişkiye girdikleri kutsal bir yemek olarak düşünülmüştür.

¹⁸ Joseph Henninger, “Sacrifice”, Encyclopedia of Religion, ed. Mircea Eliade, New York 1987, s.544-555(bu bölüm adı geçen kitaptan alınarak özetlenmiştir)

c.Profan ile Kutsala ait dünyalar arasında bir bağ olarak kurban

Hubert ve Mauss daha önce anlattığımız teorileri reddetmiş ve Emile Durkheim'i de etkileyen yeni bir teori üretmişlerdir. Bu teoriye göre kurban kutsal dünya ile irtibata geçme vasıtasıdır. Kurban olarak sunulacak hayvan adanır ve daha önce kutsal olmayan bir varlık kutsallaştırmak için seçilir, bu hayvan kurban edilir ve bir yemek vasıtasıyla kutsal dünya ile irtibat sağlama işi tamamlanır.

Bu teoriden etkilenmiş olan Durkheim konuyu toplum bazında ele almıştır. Burada kutsal olarak kabul edilen dünya idealleştirilmiş toplumun kendisidir, tanrılar da toplumun temsilcileridir, onlar hayal yoluyla düşünülen topluluklardır. Düşünülen ve idealleştirilen ise toplumun kendisidir. Kurban ise kendisi vasıtasıyla ferdin toplumu tanıdığı bir fedakarlık fiilidir.

d.Büyü olarak kurban

Bu teoride kurban özellikle kanda varolduğu düşünülen büyüsel gücü harekete geçirmeye yöneliktir. Bu harekete geçirme büyüsel bir faaliyettir, amaç kozmik düzenin devamlılığını sağlamak yani bir güç deveranı yaratmaktır. Bu teoride “do ut es” kavramı farklı bir biçimde yorumlanmıştır. “Ben veriyorum ki karşılığında sen de veresin” yerine ben gücü sana veriyorum ki böylece sen de onu bana geri verebilesin” şeklinde düşünülmüştür.

e.İlk olayları yeniden yürürlüğe koyma vasıtası olarak kurban

Jensen kurbanı hediye olarak kabul eden görüşü reddeder. Ona göre başlangıçta sadece tanrılar ya da yarı tanrısal varlıklar vardı. Şeytani özelliğe sahip bir tanrının öldürülmesiyle bu durum sona erdi. Şu an insanoğlunun kurban adı altında yaptığı şey bu ilk ayinin tekrarından başka bir şey değildir. Bu ayinler dünyanın düzeni ve devamı için gereklidir. Çünkü tanrılar dünyayı bu şekilde yani bir kurban sunarak yaratmışlardır. Bu durum daha sonraki dönemlerde anlam bakımından değişikliğe uğramış ve kan akıtma yoluyla hediye şekline dönüşmüştür.

f.Endişe ve korku reaksiyonu olarak kurban

Lantentari kurban uygulamasını bir nevroz şeklinden yola çıkarak açıklamaya çalışır. Ona göre ilk insanlar bir psişik kriz sonucunda kurban sunmaya başlamışlardır. İlkeller başarılı bir avdan dönüşte ya da başarılı bir hasadın ardından kutsalın sınırına müdahale etme korkusuyla karşı karşıya kalmışlar ve bu korku onları sahip oldukları şeylerden bir kısmını en azından sembolik olarak yok etme yoluna sevk etmiştir. Böylece bu endişe sonucunda kurban kavramı ortaya çıkmıştır.

g.Şiddeti başka yöne çevirme vasıtası olarak kurban

Bu teoriyi R. Girard geliştirmiştir. Girard kurbanı, hatta kutsal varlığı yiyecek yetiştiren kültürlerin mitlerinden çıkarmaya çalışmıştır. Nasıl ki insanoğlu işlenilen günahlardan bu günahı günah keçisi gibi bir objeye yönelterek kurtulmaya çalışıyorsa, kutsal kavramı da böyle bir düşüncenin sonucudur. İnsanlar toplum içinde barış halinde yaşamayı becermezler, bir şekilde rakip olurlar, çatışmalar çıkar. Böylece mevcut düzeni bozmaya yönelik eğilimler meydana gelir. Bu çatışmayı önlemenin yolu karşılıklı saldırıları bir başka obje üzerine yoğunlaştırmaktır. Günah keçisi adı verilen obje bu nedenle kutsal kabul edilmektedir. Ancak şiddetin yoğunlaştığı, tabu olarak kabul edilen kurban kavramı rasgele seçilmiştir. Şiddetin kurban üzerinde yoğunlaşması daha sonraki dönemlerde bir ayinler dizisi haline gelmiştir. Bu yüzden kurban ahlaki bir temelden yoksundur.

Girard düşüncesini şöyle özetler: “.....Şiddet arzusu kendi yakınlarını hedef almakta, ancak susuzluğunu onlar üstünde giderirse her tür çatışmayı beraberinde getireceğinden, ayinle sunulacak bir kurbanı yöneltmesi gerekmektedir. Tehlikesiz bir biçimde vurmak yalnızca kurban söz konusu olduğunda olanaklıdır., çünkü kimse onun savunuluculuğunu üstlenmeyecektir”.¹⁹

2. TEOLOJİK TEORİLER

Kurban sunmanın amacını açıklamak için birçok madde sıralanabilir:

- Saygı göstermek,
- Şükür etmek,
- Dua-niyaz amacıyla

¹⁹ R.Girard, Şiddet ve Kutsal, çev. Necmiye Alpay, Kanat yay. İstanbul, 2003, s.18

- Teskin ve keffaret için sunulan kurban

Biz özellikle konumuz açısından önemli olan bazı teolojik delilleri genel hatlarıyla açıklamaya çalışacağız.

a.Saygı ifadesi olarak sunulan kurban

Saf bir niyetle sırf saygı gösterisinde bulunmak için sunulan kurbanlardır. Bu amaç daha çok hükümdarların saraya mensup insanların sundukları kurbanlarda görülür. İbrani hükümdarları bu amaçla kurban sunmuşlardır. Bu amaçla kurban sunma nadir olarak görülür.

b.Şükür ifadesi olarak kurban

Saygı kurbanından daha sık görülür. Verilen nimetlere şükür için sunulur. İlk mahsul kurbanı ya da adak kurbanları bu kategoriye dahil edilir. İlk mahsul kurbanı sunuluncaya kadar o mahsul tabu olarak kabul edilir ve yenilmezdi. Sunulan kurban ile bir nevi vergi verilerek ürüne dokunma ve tüketme hakkı satın alınmış olunurdu.

c.Dua ve niyaz vasıtası olarak kurban

Kurban vasıtasıyla kutsal kabul edilen varlıktan çok farklı şeyler istenilebilir: Günahların bağışlanması, maddi istekler, kutsalın yardımını temin etme gibi manevi istekler v.s. Azteklerde görülen insan kurban etme vasıtasıyla kozmik düzenin devamlılığını sağlamak bu başlık altında ele alınabilir²⁰.

d.Teskin ve keffaret amacıyla sunulan kurban

Temizlenme ve arınma kurbanları bu tür kurbanın ilk şekli olarak kabul edilir. Teskin ve keffaret kurbanında, peşinen, yapılmış bir hatanın varlığı kabul edilir, bu hatadan elden geldiğince arınılmaya çalışılır. Bu hata kurbanın sunulacağı varlıkla iyi ilişkilerin bozulmasını önlemek için insanların kendilerinde aradıkları ve bazen de farkında bile olmadıkları davranışlarından kaynaklanmıştır. Bu nedenle kutsal gücün memnun edilmesi, yapacağı kötülüklerin bu şekilde uzaklaştırılması amaçlanır. Bu kutsal varlıklar bazen kötü niyetli, kıskanç, şeytanlar gibi zalim ve kana susamış olarak kabul edilebilmişlerdir.

²⁰ Ahmet Güç, a.g.e., s.43

Tehlikeli hastalıklar, kuraklık, veba, salgın hastalık, kıtlık diğer bela ve felaketler genel olarak insanüstü güçlerin işi olarak kabul edilmiştir. Çoğu kere bu musibetler, fert veya topluluk tarafından kutsal düzene karşı kasten veya bilmeyerek işlenmiş suçların bedeli olarak anlaşılmışlardır. Bu tür suçlar bir şekilde insana felaket getirerek Kutsal'la ilişkiyi koparır, tanrısal hayatın akışına engel olur. Böylece felaket anlarında kutsal güçleri yatıştırmak, suçları yok etmek için, en azından suçların etkilerini nötrleştirmek ve bu ilişkiyi yeniden düzeltmek için ferdî veya toplu olarak kurbanlar sunulması zaruri görülmüştür.

Daha sonra geniş bir şekilde ele alacağımız gibi, Yahudilik'te keffaret kurbanı, günah takdimesi, adı altında geniş bir yer tutar.

e.Verimlilik düşüncesiyle sunulan kurbanlar

İlk mahsul kurbanlarının en belirgin özelliği verimliliği sağlama ve devam ettirmedir. Ürünün ilk elde edilen kısmının kutsala sunulmasıyla varolan güç harekete geçirilir, bir sonraki ürünün alınması önündeki engel ortadan kaldırılır, çünkü ilk ürün kutsalın hakkıdır. Ona sunulmadan ürün insanların kullanılmasına sunulamaz. Ürün, kutsalın bir nevi vergi olarak kabul edebileceğimiz ilk ürünü almasından sonra insanoğlunun kullanabileceği şekle gelir.

f.Komünyon kurbanları

Kurban ibadetine katılan insanlar ile kutsal arasında kurulan bağın en somut şekli olan komünyon uygulaması bütün kurbanlar için geçerlidir. Bu uygulamada kurbanın bir kısmı kutsala sunulurken diğer bir kısmı ayine katılanlar tarafından bir ayin yemeği şeklinde tüketilir. Böylece kutsal ile insanlar arasında somut bir bütünleşme meydana gelmiş olur. Yahudilik'te varolan zebah kurbanı bu tür bir kurbandır. Zebah'ta kurbanın bir kısmı yakılarak Tanrı'ya sunulurken kalan kısmı ayine katılanlar tarafından yenilirdi.

B.KURBAN OLARAK SUNULABİLEN VARLIKLAR

İnsanoğlu kutsal kabul ettiği varlığa sunmak için çevresinde varolan ve kendisi için değerli olan varlıkları seçmiştir. Bu varlık bazen bir obje yani cansız bir varlık olabildiği gibi, bitki, hayvan ya da insanın bir parçası hatta insanın bizzat kendisi gibi canlı bir varlık da olabilirdi. Sunulan varlığın ne olacağı toplumun kültürüne göre farklılık gösterir. Bazen tanrısal özellik

atfedilen insanların dahi kurban edilebildiğini görüyoruz. Burada feragat edilen şey bu materyaller dışında bizzat hayatın kendisidir. Kurban olarak sunulan varlıkları dört başlık altında inceleyebiliriz.

- Kanlı kurban
- Kansız kurban (takdime)
- Vekil (bedel) kurbanı
- İlah kurbanı (tanrısal takdime)²¹

1. Kanlı kurban

Bazı toplumlarda kurban olarak sunulan hayvan veya insanın kanı ayinin en önemli kısmını teşkil etmekteydi. Ayinsel öldürme yani kanlı kurban olayına çiftçiler arasında sık olarak rastlanır. Onların kurban sunmadaki amacı verimliliği sağlama ve devam ettirmedir. Zira kan kutsal güç yüklü bir maddedir, bu güçten yararlanmak gereklidir. Kelle avcılığı, yamyamlık ve insan kurbanında da aynı amacı yani kanın gücünden yararlanma amacını görüyoruz.

Kanlı kurban olarak her toplum kendi kültürüne uygun hayvanları seçer. Çiftçiler koyun, sığır, kümes hayvanları gibi ev hayvanlarını; avcı-göçebe toplumlar ise at, ren geyiği gibi hayvanları seçerler. Ancak kurban olarak sunulacak hayvanın özellikleri kutsal kabul edilen varlık tarafından belirlenmiştir. Gök tanrılarına parlak renkli, yer altı tanrılarına ölümlere veya korkulan şeytani varlıklara siyah renkli hayvanlar sunulurdu.

Kurbanlık hayvanlar bazen kan akıtılmak suretiyle sunulurken bazen de boğazları sıkılarak veya bir bataklıkta boğularak sunulur. Bir hayvan kanı akıtılmadan sağ olarak kutsal varlığa vakfedilerek de sunulabilir. Bu durumda hayvan hayatının kalan bölümünde kutsalın mülkiyetine geçer, kutsal bir alanda yaşamını sürdürürdü.

Çoğu kere hediye olarak sunulan varlıklar tanrının sembolik temsili hatta onun tecessümü olarak kendisine kurban sunulan tanrı ile yakından irtibatlandırılırdı. Nitekim Vedalar'da yer alan kurban törenlerinde göğün boğası İndra'ya boğa, güneş tanrısı Surya'ya beyaz bir erkek keçi sunulduğu halde gece ve sabah tanrıçası beyaz buzağısı olan siyah bir ineğin sütünü kabul ederdi.

²¹ Henninger, R.O.R. and Ethichs, S. 546-547

2. Kansız kurbanlar (Takdimeler)

Kansız takdimeler de bu konuda çok geniş bir alana sahiptir. Özellikle bitkiler bu kapsamdadır. Çiftçilerin sunduğu ilk ürünler, fırında pişmiş yiyecekler, bitkilerden elde edilen yağ v.s. gibi ürünler; yere dökülen su, şarap gibi bira ve diğer alkollü içecekler, süt ya da süttten yapılan ürünler takdime olarak adlandırılır. Bu tip ürünler daha çok kutsal varlığın ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Ayrıca güzel kokular da tanrıyı memnun etmek amacıyla sunulabilir.

Kansız kurban olarak sunulan diğer şeyler arasında elbiseler, mücevherler, para, kıymetli taşlar, metalden yapılmış eşyalar ve daha birçok nesneyi sayabiliriz.

3. Vekil (bedel) kurbanı

Bedel kurbanının en yaygın şekli çeşitli toplumlarda -Yahudi toplumu da dahil- görülen insan yerine bir hayvanın kurban edilmesidir. Bu konuyu daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağız.

Yine bedel kurbanının diğer şekli insanın tamamı yerine onun eli, kulağı, burnu, vücudundan açtığı yaralardan çıkan kanı gibi bir parçasının sunulmasıdır ki, çeşitli toplumlarda uygulanan sünnet de bu kapsamdadır.

Bedelin diğer bir şekli de insan şeklinde yapılmış figürler, resimler, büst ve heykellerdir. Kutsal fahişelik bu kapsamdadır.

4. İlah kurbanı

Bazı durumlarda soyut bir tanrının kendisinin ya da tanrı olarak kabul edilen bir insanın da kurban olarak sunulduğunu görüyoruz. Tanrı kurbanı bir başka tanrıyı veya üçüncü bir tanrıyı meydana getirmek için ifa edilirdi; ancak bu duruma daha çok mitolojide rastlıyoruz. Bir insanın tanrı yerine kurban edilmesi ise bu ilk olayın tekrarı yani “in illo tempore”de cereyan etmiş bir ilkin tekrarı şeklindedir. Hristiyanlık’ta gördüğümüz Evharistiya ayininde İsa hem kurbanı sunan hem de kurban olarak sunulandır.

C.KURBANİ KİMLER SUNAR

Pek çok dinde gruba sunulan kurbanın yanı sıra ferdi olarak sunulan kurbanlara da izin verilmiştir. Grubun sunduğu kurbanlarda genel olarak grup adına bir temsilci ön plana çıkar ve grup adına kurbanı sunardı. Bu kişi bir aile ya da klanın reisi, topluluğun en yaşlısı veya öncüsü olabilirdi. Bazı toplumlarda ise sırf kurban sunma işiyle görevli olan din adamlarının varlığına rastlıyoruz. Ancak bu sınıftan olan kişiler özel bir eğitimden geçer; kurban sunma işine başlamadan önce çeşitli ayinler yoluyla dinen temizlenir.

D.KURBAN SUNMA ŞEKLİ VE METODLARI

Kurbanda sadece bir şeyi hediye etme işi değil bu hediye etmenin şekli, bu ayinde yerine getirilmesi gereken kurallar da önemli bir yer tutar. Kurban “kutsal” varlığa çok çeşitli şekillerde sunulabilirdi. Bazen hediye edilecek madde sadece yukarı doğru kaldırılıp sallanırdı. Ya da sunulacak madde sıvı ise yere dökülürdü. Ancak hediye edilecek varlık insan veya hayvan ise işin içine öldürme fiili girer. Bu yok etme, boğazlama ya da ayin yoluyla öldürme şeklinde gerçekleşirdi. Kurban edilen varlık yakılarak da sunulabilirdi. Bu durumda kutsal varlığın kurbanın ruhunu alacağı düşünülürdü.

Kurbanı sunma şekli kutsal varlığın nasıl düşünüldüğüne bağlıdır. Gökte olduğu düşünülen bir tanrıya kurban yakılarak sunulurken, yeraltında olan bir güce yere gömerek veya kanın bir çukura akıtılması şeklinde sunulurdu. Su tanrılarına sunulan kurbanlar su kaynaklarına, kuyulara vs gibi yerlere indirilir, ölümlere sunulan kurbanlar ise ölümlerin mezarlarına konur ya da kurbanın kanı mezarlara dökülürdü.

Kurban merasimi çeşitli kademelerden oluşur, ilk kademe kurbanlığın seçilmesi ve işaretlenmesidir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki kurban olarak sunulacak varlığın erkek, kusursuz olması ya da rengi, yaşı gibi özellikler kutsal tarafından belirlenirdi. Seçme işleminden sonra sunulacak varlık çeşitli dini ayinlerle temizlenir ve süslenirdi daha sonraki aşama ise bu varlığın sunulması, vakfedilmesi, yani dünyevi alandan kutsal alana nakledilişidir. Bu aşamada kutsalın kurbanı kabul ettiğine dair bir işaret beklenirdi. Bu işaret gökten inen bir ateşin kurbanı yok etmesi vs. olabilirdi.

E.KURBANIN SUNULDUĞU YER VE ZAMAN

Kurban onu sunan topluluğun amacına ya da kutsalın nasıl düşünöldüğüne, sunuluğ şekline göre farklı yerlerde sunulabilirdi. Gökte olduğu düşünölen bir varlığa kurban yüksek yerlerde ya da mizbah adı verilen bir yapıda sunulurdu. Ölülerin ruhlarına sunulan kurbanlar ise mezarlıklarda sunulurdu. Kum yığını, ağaçlar da bazen mizbah görevi görürdü.

Daha yüksek kültürlerde kurbanın inşa edilen mabedlerde sunulduğunu göröyoruz. Bu mabedlerde kurban sunmak için ayrılan özel bir mekan olduğu gibi mizbah ya da sunak adı verilen, sırf kurban sunmak için yapılmığ yerler vardır.

Kurban sunma zamanı iki şekilde belirlenirdi. Birincisi yılın belli günlerinde, sürekli ve düzenli olarak sunulan kurbanlar; ikincisi ise herhangi bir nedenden dolayı rastgele olarak yılın herhangi bir gününde sunulan kurbanlar. Kurban sunmanın mabed adı verilen özel bir mekanda sistemli olarak sunulduğu kültürlerde günlük, haftalık ve aylık kurbanlara rastlarız. Hasat zamanı, yılbaşı, ekim zamanı gibi çeşitli günlerde ve mevsimlerin değişim dönemleri kurban sunma zamanı olarak kabul edilirdi²². Rastgele sunulan kurbanlar ise doğum, ergenlik, evlilik gibi kişiye özel durumlarda sunulurdu.

²² Mevsimlerle kurban sunumu arasındaki bağlantı için bkz: Ömer Rıza Doğrul, Yeryüzünde Dinler Tarihi, s.26-30

I. BÖLÜM

FENOMENOLOJİK BOYUTLARI İÇERİSİNDE YAHUDİLİK'TE KURBAN

Yahudilik'te kurban ritüelini genel olarak 3 döneme ayırmak mümkündür.

- Kral Yoşiya'nın reformuna kadar geçen ilk dönem,
- Yoşiya'nın reformuyla başlayan ikinci dönem,
- Sürgün sonrası dönem ya da İkinci Mabed Dönemi

İlk dönemi ele alırken Eski Ahit'i göz önünde bulundurarak kronolojik bir sıra takip edeceğiz. Diğer iki bölümü ise ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

1. Habil ile Kabil'in Kurbanı

Kutsal kitabın ilk bölümü olan Tekvin evrenin ve insanın yaratılışı öyküsü ile başlar, insanın yeryüzüne inişi ile devam eder. İlk insan olan Adem yeryüzüne indirildikten sonra Havva ile birleşir, önce Kain daha sonra Habil doğar. Habil koyun çobanı, Kain ise çiftçi olur. Günler geçtikten sonra Kain toprağın semeresinden, Habil ise sürünün ilk doğanlarından ve yağından Rabbe takdime getirir. Rab Habil'e ve onun takdimesine bakar fakat Kaine ve onun takdimesine bakmaz. Rab Kain'e “niçin öfkелendin ve suratını astın eğer iyi davranırsan o yükseltilmeyecek mi?” der. Ancak Kain'in öfkesi yatışmaz, kardeşi Habil'i öldürür.²³ Burada iki nokta dikkatimizi çeker; birincisi Kain'in toprağı ilk mahsulünü getirip getirmediğı belirtilmezken Habil sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirir. Böylece daha sonra Yahudi dini hayatında önemli bir yer tutacak olan ilklerin takdiminin başlangıcı ilk insanla başlamış olur. İkinci nokta ise takdim etmenin şekli, merasimi konusunda herhangi bir açıklama yapılmaz, burada aklımıza takdimenin basit bir şekilde herhangi bir tören yapılmaksızın sunulduğu böyle bir uygulamanın henüz gelişmemiş olduğu gelir.

²³ Tekvin, bab. 4/ 1-9

2. Nuh'un kurbanı

Oğul Kain kardeşini öldürdükten sonra babasından ayrılır, kendi şehrini kurar ve orada soyu çoğalır. Bu arada Adem'in de Habil yerine başka bir çocuğu olur ve adını Şit koyar. Şit'in de oğlu olur adını Enaş koyar ve böylece Adem'in zürriyeti devam eder, Nuh'a kadar gelir. Ancak Nuh dönemine gelip insanoğlu yeryüzünde çoğalınca kötülük de artar ve Rab insanoğlunu yarattığına pişman olur, onu yeryüzünden silmeye karar verir. Fakat Nuh isimli kulu onun gözünde lütuf bulur. Ve Rab ondan bir gemi yapmasını ister, geminin ölçülerini dahi verir. Nuh'tan yeryüzü üzerinde zürriyetlerinin sağ kalması için her temiz hayvandan erkek ve dişi olmak üzere yedişer, temiz olmayan hayvandan erkek ve dişi olarak ikişer; gökte uçan kuşlardan erkek ve dişi olarak yedişer yedişer gemiye almasını ister. Sonunda tufan başlar yeryüzündeki bütün canlılar -gemidekiler hariç- yok olur. Tufan suları yeryüzünden yüz elli günde çekilir, gemi Ararat dağına oturur. Nuh ve gemidekiler karaya tekrar dönerler. Ve Nuh Rabbe bir mizbah yapar, her temiz hayvandan ve her temiz kuştan alır, mizbah üzerinde Rabbe yakılan takdime olarak arz eder. Rab yakılan kurbanın hoş kokusunu duyar ve insanoğlunu yok etmek istediği için pişman olur, insanoğlunu tekrar lanetlememe kararı alır. Nuh'un sunduğu kurbanda üç önemli nokta dikkatimizi çeker, birincisi yapılan takdimenin sadece hayvandan oluşu, ikincisi ise Nuh'un takdime arz etmek için bir mizbah yapmış olması. Tevrat mizbahın nasıl yapıldığı hakkında herhangi bir bilgi vermiyor bu nedenle Nuh'un nasıl bir yerde kurban sunduğu hakkında herhangi bir şey bilmiyoruz. Üçüncü önemli nokta ise Nuh'un kurbanı yakmak suretiyle sunmasıdır. Burada yakılan takdimenin başladığını görüyoruz.

Tekvin 9. bab bu konu ile devam ediyor, "ve Allah Nuh'u ve oğullarını mübarek kılıp onlara dedi: semereli olun ve çoğalın, yeryüzünü doldurun. Yerin her hayvanı ve göklerin her kuşu üzerine sizden korku ve dehşet olacaktır; toprağın üzerinde hareket edenlerin hepsi ile denizin bütün balıkları sizin elinize verildiler. Hareket eden her hayvan size yiyecek olacaktır, yeşil ot gibi, size hepsini verdim. Fakat eti onun canı olan kanı ile yemeyeceksiniz."

Yahve bu babda İsrailoğullarına kan yemeyi yasaklıyor, çünkü kan candır. Ancak kanı yasaklamakla birlikte insanoğlunun kurban edebileceği temiz hayvanların neler olduğundan bahsedilmemiştir. Bu konu daha ileriki zamanlarda şekillenecektir.

3. İbrahim'in Kurbanı

Rab Abram'a görünür ve ondan kendisine göstereceği yere göç etmesini ister. Abram o sırada Harran'da oturmaktadır. Karısını, kardeşinin oğlu Lut'u, kazanmış olduğu bütün malları ve edindiği bütün canları alır, Kenanlılar diyarına doğru göçe başlar. Buraya gelindiğinde Rab kendisine görünür ve Abram orada Rabbe bir mizbah yapar. Ancak herhangi bir takdimde bulunup bulunmadığı açıklanmaz. Daha sonra Mısır diyarına girer ve oradan daha da zengin olarak çıkar, ilk mizbah yaptığı yere geri gelir. Orada Lut ile yollarını ayırırlar, Abram Hebron'a gelir, Mamre meşeliğinde oturur, orada da Rabbe bir mizbah yapar. Göçebe hayatı yaşayan Abram her gittiği yerde Rabbine bir mizbah yapar ancak buradaki sunulardan bahsedilmez.

İlerleyen dönemlerde karısı Saray'dan hiç çocuğu olmayan Abram'ın karısının cariyesi Hacer'den bir oğlu olur, adını İsmail koyar. Bu sırada Abram 86 yaşındadır. Rab İbrahim'e görünür ve zürriyetinin gökteki yıldızlar gibi çok olacağını, kendisi ile İbrahim zürriyeti arasında bir ahid olacağını bu ahdin alametinin ise İbrahim'in zürriyetinden olan her erkeğin sünnet olması olacağını söyler. Eğer gulfe etinden sünnet edilmemiş bir erkek kalırsa onun kavmin dışına atılacağını zira kendisinin ahdini bozduğunu söyler.

İbrahim 100 yaşına geldiğinde bir mucize eseri olarak karısı Sara bir oğlan doğurur ve adını İshak koyar. Rab İbrahim'i deneme amacıyla ona rüyasında görünür ve ondan oğlu İshak'ı yakılan takdime olarak sunmasını ister.

İbrahim sabahleyin kalkar, eşeğini hazırlar, iki uşağı ve oğlu İshak ile yakılan takdime odunlarını alır, Rabbin kendisine söylemiş olduğu yere doğru yola çıkar. Kurban edilecek yere yaklaşınca uşakları orada bırakır, kurban odunlarını İshak'a yükletir, ateşi ve bıçağı kendi elinde taşır. İshak babası İbrahim'e sorar “ey baba işte ateş ve işte odun fakat yakılan kurban için kuzu nerede?” ve İbrahim oğluna “oğlum yakılan kurban için kuzuyu Allah tedarik eder” diye cevap verir, yola devam ederler.

Allah'ın İbrahim'e söylediği yere gelirler, İbrahim orada bir mizbah yapar, odunları dizer, oğlu İshak'ı bağlar ve odunların üzerine koyar. Oğlunu boğazlamak için bıçağı aldığı anda Rabbin meleği göklerden seslenir, oğluna bir şey yapmamasını, zira bu davranışıyla Allah'tan korkusunu ıspatladığını söyler. İbrahim başını kaldırıp baktığında çalılıkta boynuzlarından tutulmuş bir koç olduğunu görür, oğlunun yerine onu yakılan takdime olarak sunar.²⁴

²⁴ Tekvin, bab. 2 / 1-13, ayrıca bkz: Yüceler, Feridun Yılmaz; Kurban ve Faziletleri, Akçağ yay. Ankara 1989 s.124-141

İbrahim döneminde kurban adına önemli bir kurumdan yani sünnet kavramından bahsedildiğini görüyoruz. İleride daha ayrıntılı olarak ele alacağımız sünnet kavramı kutsal kitapta ilk olarak İbrahim döneminde ele alınır, ancak burada sünnet Tanrı ile ahdin, bir alametidir.

Bir diğer önemli nokta ise kurban edilmek istenen varlık bir insan iken bunun yerine bir hayvanın bedel olarak kurban edilmesidir.

4. İshak'ın kurbanı

Rab İbrahim'in ölümünden sonra oğlu İshak'a görünür, ona kendisinden korkmamasını, zira kendisinin İshak'ın babasının Allah'ı olduğunu söyler. İshak'a zürriyetini çoğaltacağı sözünü verir. Bunun üzerine İshak orada (Rabbin kendisine görüldüğü yerde) bir mizbah yapar, Rabbe kurban sunar ancak yine İshak'ın sunduğu kurbanın ayrıntıları verilmez.

5. Yakub'un kurbanı

Yakup döneminde konumuz açısından önemli olan ilk olay Yakup'un bir hile ile babasının kendisini mübarek kılmasını sağlamasıdır. Büyük kardeş Esav, hakkını çaldığı için kardeşini öldürmeye karar verir, ancak bunu tasarladığı sırada Yakub annesinin yardımıyla Beer Şeba'dan çıkar, Harran'a doğru gider. Bir yere ulaşır ve orada geceler, başının altına bir taş koyar orada uyur. Bu olayın devamı kutsal kitapta şöyle anlatılır: “rüya gördü ve işte yer üzerine bir merdiven dikilmiş ve başı göklere ermişti, işte orada Allah'ın melekleri çıkmakta ve inmekte idi. Ve işte Rab onun üzerinde durup dedi: baban İbrahim'in Allah'ı ve İshak'ın Allah'ı benim. Üzerinde yatmakta olduğun diyarı sana ve senin zürriyetine vereceğim ve senin zürriyetin yerin tozu gibi olacak”, Yakup uykusundan uyanıp dedi: gerçek Rab bu yerdedir ve ben onu bilmedim. Ve korkup dedi: bu yer ne heybetli! Bu başka bir şey değil, ancak Allah'ın evidir, bu göklerin kapısıdır.

Ve Yakub sabahleyin erken kalktı ve başının altına koymuş olduğu taşı aldı ve onu direk olarak dikti, tepesine zeytinyağı döktü. Ve o yerin adını Beyt-el (Allah'ın evi) koydu, fakat başlangıçta şehrin adı Luz idi ve Yakup adak adayıp dedi : “eğer Allah benimle olursa ve gitmekte olduğum bu yolda beni tutarsa ve bana yemek için ekmek ve giymek için esvap verirse, ve ben selamete babamın evine dönersem o zaman Rab bana Allah olacak ve direk

olarak diktiğim bu taş Allah'ın evi olacaktır, ve bana vereceği her şeyin mutlaka ondallığını ona vereceğim".²⁵

Burada Yakub'un uyurken başının altına koyduğu taşı alması ve yağlaması daha sonraki dönemlerde devam eden uygulamalardandır. Yine Yakub'un adak adaması ve Rabbin ona vereceği her şeyin ondallığını ona geri vermeyi taahhüt etmesi kurban adına bir diğer yeni davranıştır. Burada bir vergi mahiyetinde her şeyin ondallığının kutsala verildiğini görüyoruz. Yakup ağabeyi Esav'ın yanına geri dönmeye karar verir. Yabbok adı verilen geçitten iki karısını ve çocuklarını geçirir, gece seher sökünceye kadar bir adamla güreşir. Adam onu yenemediğini görünce uyluğunun başına dokunur. Yakup'un uyluk başı bu güreşte incinir. Daha sonra Yakup Allah ile güreştiğini anlar. Sabah olduğunda Yakup aksıyordu. Bu nedenle İsrailoğulları uyluk başı üzerindeki kalça adalesini yemezler, çünkü Tanrı Yakub'un uyluk başına dokunmuştur.

Yakup dönemi kurban ritüeli açısından bir diğer yeni uygulamaya sahne olur, daha sonraki dönemde ortaya çıkan bu yeni uygulama dökülen takdimedir. Rab yine Yakup'a görünür onunla söyleşir ve yukarı çıkar, Yakup onunla söyleştiği yere bir direk –bir taş direk- diker ve üzerine dökülen takdime serper ve üzerine yağ döker. O yerin adını da Beyt-el koyar.

Yakup ilk kez bir kurbanı boğazlayarak, kanlı kurban şeklinde sunmuştur.²⁶

6. Musa'nın Kurbanı

Eski Ahit'te Yakup'tan sonraki dönemden Musa devrine kadar kurban ritüelinden bahsedilmez. Rab Horeb'de Musa'ya görünür ve ona kavmini Mısır'dan çıkarma görevini verir. Firavuna gittiği zaman ona kavme izin vermesini, kavmin çölde üç günlük yol giderek Yehova'ya kurban kesmesi gerektiğini söylemesini ister. Ayetin devamı şöyledir: "İbraniler'in Allah'ı bize rast geldi, rica ederiz çölde üç günlük yol gidelim ve bizi veba ile yahut kılıç ile vurmasın diye Allah'ımız Rabbe kurban keselim".²⁷ Bu devirde kurban Rabbin insana zarar vermesini önlemek onu yatıştırmak için sunuluyor.

Çıkış bab 4'te daha önce İbrahim devrinde rastladığımız sünnet kavramı bir kez daha karşımıza çıkıyor bu olayı Tevrat'tan aynen alıyoruz; "ve Rab Musa'ya dedi, dönüp Mısır'a gittiğin zaman, senin eline verdiğim bütün harikaları Firavun'un önünde yapmağa dikkat et, fakat, ben onun yüreğini sertleştireceğim ve kavmi salıvermeyecek. Firavun'a diyeceksin;

²⁵ Tekvin, Bab. 28 / 1-22

²⁶ Tekvin, bab., 46 / 1

²⁷ Çıkış, bab. 3/ 18

Rab şöyle dedi: İsrail oğlum ilkimdir ve sana dedim oğlumu salıver ki bana ibadet etsin, onu göndermek istemedin işte ben senin oğlunu ilkinı öldüreceğim. Ve yolda konakta vaki oldu ki Rab ona rastgeldi ve onu öldürmek istedi. Ve Tsippora keskin bir taş aldı ve oğlunun gulfesini kesti ve onun ayaklarının dibine attı ve dedi: gerçekten sen bana kan güveyisin. Ve Rab onu bıraktı. O zaman kadın dedi: Sünnet sebebiyle kan güveyisin...” çok karışık olan bu paragrafta adı geçen Tsippora Musa’nın karısıdır, ve anladığımız kadarıyla Rab Musa’nın oğlunu öldürmek ister ancak Tsippora oğlunu sünnet eder ve gulfe etinden çıkan parçayı Rabbin önüne atarak buna engel olur, burada sünneti insanın tamamına bedel olarak onun bir parçasının kurbanı; bedel kurbanı pozisyonunda görüyoruz.

Gerçekten de Firavun kavmin Mısır’dan çıkmasına izin vermez. Rab Mısır’ı çeşitli belalarla vurur²⁸, bunun üzerine Firavun kavmin Mısır’dan çıkmasına izin verir. Ancak kurban edilecek şeyler Mısır’lıların gözünde kötü (mekruh) olduğu için çölde üç gün yol gidilmeli ondan sonra Rabbin emrettiği gibi kurban kesilmelidir. Ancak İsrailoğulları sunulacak kurbanları tedarik edemeyecek kadar fakirdir bu nedenle Mısırlılar onlara bunları da vermelidir.

FISIH KURBANİ

Mısır’dan çıkış İsrailoğulları’nın “Fısıh bayramı” adı altında kutladıkları bayramın başlangıcı olarak kabul edilir. Çıkış izni alınmıştır ama İsrail’in Rabbi son gecede Mısır’ı vurmaya karar verir. Mısıra getireceği bela şudur; Rab gece yarısı sularında Mısır’ın ortasına çıkacak ve taht üzerinde oturan Firavun’un ilkinden, değirmen ardında olan cariyenin ilkinde kadar Mısır diyarında bütün ilk doğanlar ve hayvanların bütün ilkleri öleceklerdir.²⁹

Çıkış bab 12 Fısıh kurbanı ile ilgili olarak şunları anlatır. Ve Rab Mısır diyarında Musa’ya ve Harun’a söyleyip dedi: bu ay size ayların başlangıcı olacak; size senenin ilk ayı olacaktır. İsrail’in bütün cemaatine söyleyip deyin: bu ayın onunda her biri kendilerine bir kuzu, atalarının evlerine göre bir eve bir kuzu alacaklar, ve eğer bir kuzu için ev küçükse, kendisi ve evine en yakın komşusu canların sayısına göre, bir tane alsınlar. Kuzu için her birinin yemesine göre hesap edeceksiniz. Kuzunuz kusursuz bir yıllık olacak, kendinize koyunlardan yahut keçilerden alacaksınız. Ve bu ayın on dördüncü gününe kadar saklayacaksınız ve İsrail cemaatinin bütün cumhuru onu akşam üstü boğazlayacaklar. Ve kandan alacaklar, onu içlerinde yiyecekleri evlerin iki kapı süvesi üzerine ve üst eşiği üzerine sürecekler. Ve o gece ateşte kebab olmuş eti ve mayasız ekmek yiyecekler, onu acı otlarla yiyecekler.. Ondan çiğ

²⁸ Ali Sayı, Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa, İz yay. İstanbul, 1992, s. 148 vd.

²⁹ Çıkış, bab. 11/ 4-6

yahut asla suda haşlanmış değil fakat başı ve paçaları içleriyle beraber ateşte kebab edilmiş olarak yiyeceksiniz. Ve ondan sabaha kadar bir şey bırakmayacaksınız; fakat ondan sabaha kadar kalanı ateşte yakacaksınız. Ve onu şöyle yiyeceksiniz, belleriniz kuşanmış, çarıklarınız ayaklarınızda ve değneğin elinizde olacak ve onu acele ile yiyeceksiniz. Rabbin Fıshıdır. Ve o gece Mısır diyarından geçeceğim ve insandan hayvana kadar bütün ilk doğanları vuracağım; ve Mısır'ın ilahlarına hükümler yapacağım, ben Rabbim. Ve sizin bulunduğunuz evler üzerindeki kan size alamet olacak ve kanı görünce üzerinizden geçeceğim ve Mısır diyarını vurduğum zaman helak etmek için sizde bela olmayacak. Ve bu gün sizin için anılma günü olacak, onu Rabbe bayram tutacaksınız, nesillerinizce ebedi kanun olarak onu bayram tutacaksınız.

Bu bab kurbanla ilgili ayrıntıların verildiği ilk babdır. İlk kez burada kurban edilecek hayvanın cinsi, özellikleri, nasıl kurban edileceği, etin nasıl tüketileceği v.s. anlatılmaktadır. Diğer taraftan kurbanın kanının kapı süvelerine sürülmesinin istenmesi de apayrı bir olaydır. Bu konuyu ileride ayrıntılı olarak ele alacağız.

Devam eden bölümlerde Rab İsrailoğullarından yedi gün mayasız ekmek yemelerini evlerinden mayayı kaldırmalarını ister, eğer birisi mayalı ekmek yerse İsrail toplumundan atılacaktır cezası budur. Bu yedi günün birinci ve yedinci günlerinde mukaddes toplantı olacak, o günlerde hiçbir iş yapılmayacaktır –kendi yiyeceklerini temin dışında-. Yine o gün mayasız ekmek bayramı olarak kutlanılmaya devam edilecektir.

İsrailoğullarının tarih boyunca kutladıkları en önemli ve sürekli bayramlardan ikisi, Fısh ve Mayasız ekmek bayramlarının kökeni işte böyle tarihi bir olaya dayandırılır. Bu bayramlar sonradan dinileştirilmişlerdir, ancak ileride göreceğimiz gibi bu bayramlar çok daha eski ve farklı sebeplere dayanır. İsrailoğulları bu bayramları farklı isimler altında devam ettirmişlerdir.

Rab sözünü tutar ve Mısır ülkesinde varolan insanların ve hayvanların ilklerini o gece vurur, Firavun Musa ile Harun'u çağırır onlardan memleketi terk etmelerini ister. Daha önce Rab zaten mayasız ekmek yemelerini istediği halde burada mayasız ekmek yemelerinin başlangıcı olarak farklı bir olay anlatılır. Firavun İsrailoğullarını gecenin bir yarısı Mısır'dan çıkmaya zorlar oysa ki İsrailoğullarının ekmek yapmak için yaptıkları hamurun mayası daha gelmemiştir. Acele ile çıktıkları için daha mayalanmamış hamurdan pideler yaparlar. Bu olay daha sonraki nesillerce mayasız ekmek yenilerek hatırlanan bayramın başlangıcı olur.

Fısh bayramında sunulan kurbandan hiçbir yabancı yemeyecektir, ondan sadece para ile satın alınan köleler –sünnet olmak şartıyla- yiyebilecektir. Et evin dışına çıkarılmayacak ve hiçbir kemik kırılmayacaktır.

Rab Mısır'ın ilklerini vurduktan sonra İsrailoğullarından şöyle bir istekte bulunur: “ve Rab Musa'ya söyleyip dedi: Bütün ilk doğanları İsrailoğulları arasında insanda ve hayvanda bütün rahmi açanları benim için takdis et, o benimdir...”³⁰

Ve vaki olacak ki Rab sana ve atalarına and ettiği gibi, seni Kenanlıların diyarına getirdiği ve onu sana verdiği zaman, rahmi açanların hepsini ve sana ait olan hayvanların ilk doğanlarını Rabbe ayıracaksın, erkekler Rabbin olacaklar. Fakat eşeğin ilk doğanı için fidye vereceksin, ve eğer fidye vermeyeceksen onun boynunu kıracaksın; ve senin oğulların arasında insanın bütün ilk doğanları için fidye vereceksin. Bu fidyenin sebebi devam eden ayetlerde şöyle anlatılır: “ve vaki oldu ki Firavun bizi salıvermemekte inat ettiği zaman Rab Mısır diyarında insanın ilkinden hayvanın ilkine kadar, bütün ilk doğanları öldürdü. Bu nedenle insanın ilkinden hayvanın ilkine kadar rahmi açan bütün erkekleri Rabbe kurban ediyorum fakat oğullarımın ilk doğanları için fidye veriyorum.”³¹

Musa'nın kaynatası Yetro Musa'nın başına gelenleri öğrenir, Musa'nın karısı olan kızı Tsippora'yı ve iki oğlunu alarak Musa'nın yanına gelir, ondan bütün olanları öğrenir, Musa'yı Mısır'dan kurtaran Rabbin diğer ilahlardan daha güçlü olduğunu söyler, yanına yakılan takdime ve kurbanlar alır, Harun, Musa ve İsrail'in bütün ihtiyaçları ile beraber Allah'ın huzurunda ekme yemeye gider.³²

Daha sonra Rab Musa'yı ve kavmin bütün erkeklerini Sina dağına çağırır ve orada Musa'ya on emri bildirir. Bu emirlerin arasında kendisine kurban sunmak için yapılacak mizbahın niteliklerini de şu şekilde emreder; “benim için topraktan mizbah yapacaksın, yakılan kurbanlarını ve selamet takdimelerini, koyunlarını ve öküzlerini onun üzerinde kurban edeceksin; ismimi hatırlattığım her yerde sana geleceğim ve seni mübarek kılacağım. Ve eğer benim için taştan mizbah yaparsan, onu yontma taştan yapmayacaksın, eğer kalemini vurursan onu murdar edersin. Ve onun üzerinde çıplaklığın açıklanmasın diye mizbahıma basamakla çıkmayacaksın.”³³

Musa devrinde değerli eşyanın da takdim edilebildiğini görüyoruz; “ve Rab Musa'ya söyleyip dedi: İsrailoğullarına, bana takdime getirsinler diye söyle, yüreğinden veren her adamdan benim takdimemi alacaksınız. Ve onlardan alacağınız takdimeler şudur: altın, gümüş, tunç, erguvanî, kırmızı iplik, ince keten, keçi kılı, kırmızı keçi derileri ve yunus balığı derileri,

³⁰ Çıkış, bab. 13/ 1-3

³¹ Çıkış, bab. 13/ 11-14

³² Çıkış, bab. 13/ 15-16

³³ Çıkış, bab.20/ 24-26

akasya ağaçları, kandil için yağ, mesh yağı için ve hoş kokulu günnük için baharat, akik taşları, efod için, göğüslük için kakılacak taşlar...”³⁴

Takdime olarak nelerin sunulabileceği ayrıntılı olarak bu devirde anlatılır, bunun yanı sıra Harun ve oğulları Tanrı tarafından makdise hizmet etmek için seçilirler, böylece rahiplik müessesesi kurulur. Mısır’dan çıkışlarının üzerinden henüz fazla bir zaman geçmemiş olması ve Mısır’da böyle bir sistemin varlığı bizi İsrailoğullarının rahiplik kurumunu buradan almış olma ihtimali üzerinde düşündürmektedir.

Daha önce hangi amaçlarla kurbanın sunulabileceği konusu açık değildi, Musa devrinde ise suç takdimesi, hoş koku takdimesi, ateşte yakılan takdime, sallama takdimesi gibi kavramlar kullanılmaya başlanılmıştır.³⁵

7. Yeşu ve sonrası dönemlerde kurban

Musa 120 yaşında Moab diyarında ölür. Yerine Nun oğlu Yeşu geçer. Musa ellerini onun üzerine koyduğu için Yeşu hikmet ruhu ile doludur.

Çıkıştan sonra bütün İsrailoğulları sünnet olmuştu fakat birçoğu yollarda öldüler ve yeni doğanlarda henüz sünnet edilmemişti. Bu nedenle Rab Yeşu’dan sünnet olmayan bütün İsrailoğullarının taştan bıçaklar yapılarak sünnet edilmesini ister.

Yeşu sonrası dönemde Yeftah devrine kadar kurban ritüeli pek bir değişiklik göstermeden devam eder ancak Yeftah dönemi önemli bir olaya sahne olur. Bu olayı Tevrat’tan aynen alıyoruz; “...Yeftah Rabbe adayıp dedi; eğer Ammon oğullarını benim elime verecek olursan, o zaman vaki olacak ki Ammon oğullarından selametle döndüğüm vakit beni karşılamak için evimin kapılarından çıkan Rabbin olacaktır, onu yakılan takdime olarak arz edeceğim... ve Yeftah Mitspa’ya kendi evine geldi, işte kızı teflerle ve rakslarla onu karşılamağa çıktı o biricik çocuğu idi, ne oğul ne kız ondan başkası yoktu”³⁶ Yeftah Rabbe verdiği sözü yerine getirir, kızını yakılan takdime olarak sunar.³⁷ Bu olay İsrailoğulları arasında insan kurbanı olduğunu ayrıntılı olarak anlatır. Daha sonra bahsedeceğimiz gibi nadir de olsa İsrailoğulları insan kurban etmişlerdir.

³⁴ Çıkış, bab. 25/ 1-7

³⁵ Çıkış, bab. 29/ 1-46

³⁶ Hakimler, bab. 11/ 30-35

³⁷ Hakimler, bab. 11/ 39

SÜLEYMAN MABEDİ’NİN YAPILIŞI

Davud’un ölümünden sonra yerine Süleyman kral olur. Davud hayattayken Rab ona kendisinin yerine oğlu Süleyman’ın kral olacağını ve onun Rab adına bir ev yapacağını söyler. Süleyman dönemine kadar halk “yüksek yerler” denilen tepelerde kurban sunuyordu, çünkü o zamana kadar Rab ismine yapılmış bir ev yoktu³⁸; hatta Süleyman kurban kesmek için Gibeon’a gider “çünkü orası çevrede bulunan en yüksek yerdî”, Süleyman o mizbahın üzerinde bin baş yakılan takdime arz eder³⁹. O gece Rab Süleyman’ın rüyasına girer, Süleyman bu rüyanın üzerine Rab adına bir ev yapmaya karar verir, zaten Rab bunu daha önce babası Davud’a bildirmişti.

Mabedin temeli yontulmamış taşlarla atılır, İsrailoğullarının Mısır’dan çıkışlarının 480. yılında, Süleyman krallığının 4. yılında Ziv ayında Rabbin evi yapılmaya başlanır. Mabedin bütün ölçüleri 1.krallar kitabının 6. babında anlatılır, ancak ilginç olan şey mabed yapılırken evin içinde ne balta ne de demir bir alet sesinin işitilmemesidir.

Ahit sandığı için ayrı bir oda hazırlanır, bu oda ile mizbah halis altınla kaplanır, buralar mabedin en önemli kısımlarıdır.

Mabedin 7 yıl süren yapımından sonra Süleyman orada kurban sunumuna başlar. Süleyman Rabbe yaptığı mizbahın üstünde yılda üç kere yakılan takdime arz eder ve buhur yakardı.⁴⁰

Süleyman İsrailoğullarının kurban sunması için mizbahı yapmış ve orada ibadeti başlatmıştır, fakat daha sonraki dönemde Süleyman’ın hanımları onu başka ilahlara ibadet etmesi için kandırmışlardır. Süleyman Moab’ın mekruh şeyi Kemoş için, Ammon oğullarının mekruh şeyi Molek için yüksek yer yaptı. Ve kendi ilahlarına buhur yakan ve kurbanlar kesen ecnebi hanımları için de böyle yapmış yani takdime sunacak yer hazırlamıştır.⁴¹

Yani Süleyman döneminde hem Yahve’ye hem de diğer kavimlerin ilahlarına ayrı ayrı kurban sunulmuştur. Rab her doğru yoldan saptıklarında olduğu gibi bu sefer de İsrailoğullarını doğru yola getirme kararı alır, krallık Süleyman elinden alınacak ve onun kulları arasından birine verilecektir. Krallık Rab tarafından Süleyman’ın kullarından Yeroboam’a verilir. Ancak Yeroboam krallığın kendi elinden gitmesinden korkar ve kavmin Yerus alime gidip Rabbe kurban sunmasını engellemek için iki altın buzağı yapar ve kavme der, “Yerus alime kadar çıkmayın işte sizi Mısır’dan çıkaran ilahlarınız işte onlara burada ibadet edebilirsiniz”, bu buzağılardan birini Beyt-el’e diğerini ise Dan’a yerleştirir. Hatta sekizinci ayın on beşinci

³⁸ 1.Krallar, bab. 3/ 2

³⁹ 1.Krallar, bab. 3/4

⁴⁰ 1.Krallar, bab. 9/25

⁴¹ 1.Krallar, bab. 11/ 7-8

gününe yeni bir bayram uydurur ve o gün kurban kesip buhur yakar.⁴² Bu dönemde dinin merkezi konumunda olan kurbanın çok rahatlıkla değiştirilebildiğini ve buna kimsenin itiraz etmediğini görüyoruz.

Ancak Rab bunlara seyirci kalmaz ve bir peygamberi aracılığıyla Yoşiya isimli bir peygamberin geleceğini bildirir. Bu peygamberin dönemi Atalar devrinden farklı bir döneme geçiş olarak kabul edilir. Bu olay kutsal kitapta şöyle anlatılır:

“ve Yeroboam buhur yakmak için mizbahın yanında durmakta iken işte bir Allah adamı Rabbin sözü ile Yahuda’dan Beyt-el’e geldi. Ve Rabbin sözü ile mizbaha seslenip dedi; Rab şöyle diyor: İşte Davud’un evine bir oğul doğacak, onun adı Yoşiya olacak ve senin üzerinde buhur yakan yüksek yer kahinlerini senin üzerinde kurban edecek ve senin üzerinde insan kemikleri yakacaklar...⁴³

Bu bildirişten Yoşiya’nın kral olduğu zamana kadar kurban ritüeliyle ilgili olarak geçen en önemli olay peygamber İlya ile Ahab’ın kahinleri arasında geçendir. Bu olayı ileride anlatacağımız için Yoşiya dönemine geçiyoruz.

8. Yoşiya’nın Kurbanı

Yoşiya kral olduğu zaman dini anlamda birçok yenilikler daha doğrusu eskiye dönüş diyebileceğimiz çalışmalar yapmıştır. Her şey kahin Hilkiya’nın katip Şafan’a Rabbin evinde bulduğu şeriat kitabını vermesiyle başlar. Şafan bu kitabı krala getirir ve kral Yoşiya bunu okuyunca atalarının çok yanlış bir yolda gittiğini anlar, birtakım düzenlemelerle bu yanlışlıkları düzeltmeye karar verir. Kutsal Kitap bu düzenlemeleri ayrıntılarıyla anlatır:

“ve kral Baal için ve Aşera için ve bütün gökler ordusu için yapılmış olan kapların hepsini Rabbin mabedinden çıkarsınlar diye büyük kahin Hilkiya’ya ve eşik bekçilerine emretti ve onları Yeruşalimin dışarısında, Kidron tarlalarında yaktı ve onların külünü Beyt-el’e götürdü. Ve Yehuda şehirlerinde ve Yeruşalim’in çevresinde yüksek yerlerde buhur yaksınlar diye Yahuda krallarının koymuş oldukları put kahinlerini ve Baal’a ve güneşe ve aya ve burçlara ve bütün gökler ordusuna buhur yakanları savdı. Ve Aşera’yı Rabbin evinden Yeruşalim’in dışarısında, Kidron vadisinde yaktı ve ezip toz etti ve tozunu halk oğullarının kabirleri üzerine saçtı. Ve fuhşa vakfedilmiş erkeklerin Rab evinin içinde bulunan evlerini yıktı; kadınlar orada Aşera için çadırlar dokurlardı...⁴⁴”ve Yoşiya daha birçok yerde bulunan mizbahları yıkmış, yüksek yerleri kaldırmıştır. İlginç olanı mizbahlar yıkıldıktan sonra küllerinin Kidron vadisine

⁴² I.Krallar, bab. 13/1-3

⁴³ I.Krallar, bab. 13/ 1-3

⁴⁴ II.Krallar, bab. 23/4-8

saçılmış olmasıdır. Yoşiya'nın yaptığı son işlerden birisi de dikili taşları parçalaması, aşereleri kesmesi, yerlerini insan kemikleriyle doldurmasıdır.⁴⁵

Yoşiya daha sonra Fısıh bayramının yeniden yapılmasını emreder, yani tam anlamıyla bir eskiye dönüş gerçekleştirmek ister. Ancak onun ölümünden sonra bir bunalım dönemi başlar ve kısa süreli birkaç kralın tahta çıkıp inmesinden sonra Nebukatnetsar'ın İsrail topraklarına girmesiyle İsrailoğullarının sürgün dönemi başlar. Sürgün Fars kralı Koreş döneminde biter. Bu kral İsrailoğullarının kendi topraklarına dönmesine izin verir. İsrailoğulları mabedi yeniden inşa etmek için girişimlerde bulunur, sabah ve akşam takdimeleri sunmaya başlarlar. Yapılmaya başlanılan mabed engellenmeye çalışılsa da kral Darius döneminde tamamlanır, takdis için yüz boğa, iki yüz koç, dört yüz kuzu ve bütün İsrail için İsrail sıbtlarının sayısına göre suç kurbanı olarak on iki teke arz edilir. Fısıh bayramı kutlanır, 7 gün mayasız ekmek bayramı yapılır.

Mabed yeniden yapılmıştır fakat Nehemya kitabını okuduğumuz zaman yeniden kendimizi sürgün yıllarında buluruz; ikinci sürgün dönemi başlamıştır, Nehemya kralından izin alır, Yeruslalmi tekrar bina etmek için yola çıkar, büyük uğraşılardan sonra şehri ve mabedi yeniden inşa eder, bütün kurbanlar ve takdimeler yeniden sunulmaya başlanır⁴⁶

9. Dua

Mabed yapılmıştır yapılmasına ama İşaya dönemine gelindiğinde Rab takdimelerden bıkmıştır, “Kurbanlarınız çok olmuş bana ne? Koçlardan yakılan takdimelere ve besili hayvanların yağına doydum; ve boğaların, kuzuların ve tekelerin kanından hoşlanmam. Önümde görünmeğe geldiğiniz zaman elinizden bunu kim istedi de, avlularımıza ayak basıyorsunuz? Artık boş takdime getirmeyin; buhur bana mekruh şeydir; ay başı ve Sebt toplantıların çağrılmasına ve fesat ile bayram toplantısına dayanamıyorum. Ay başlarınızdan ve belli bayramlarınızdan canım nefret ediyor; üzerimde yükütlükler; onları taşımaktan yoruldum. Ve ellerinizi açtığınız zaman, gözlerimi sizden gizleyeceğim, elleriniz kan dolu. Yıkanın temizlenin; gözümün önünden işlerinizin kötülüğünü atın, kötülük etmekten vazgeçin, iyilik etmeyi öğrenin, adaleti arayın, ezilmiş olana doğruluk edin, öksüzün hakkını koruyun, dul kadının davasına bakın.”⁴⁷

“Babil’de devam eden uzun esaret senelerinde Yehova imanına sadık kalmış olan İsraililer, ilahlarına kurbandsız ve takdimesiz yaklaşabilmenin mümkün olduğunu öğrenmişler, Kenan

⁴⁵ I.Krallar, bab. 23/ 4-8

⁴⁶ Nehemya, bab. 10/32-38

⁴⁷ İşaya, bab. 1/11-18

iline döndükleri zaman artık dinlerinin eski şekline bir daha dönmemişlerdir. Filhakika bir mizbah inşa etmişler ve peygamberlerinin öğretisiyle Tesniye kanununu -ve bilhassa makbul sayılabilecek takdimenin sadece bir kutsal mekanda sunulabileceği ilkesiyle- telif ederek eski geleneğin temel çizgilerine uygun olarak menseki yeniden oluşturdular. Esasen bu prensip, Tanrı ile insan arasında ünsiyetin tesbit edilmiş aracı olan kurbanın eski önemini tamamen ortadan kaldırmaya tek başına kafi gelmişti. Eski zamanlarda her şehrin kendisine mahsus bir mizbahı mevcut olduğu için mahalli ibadet yerini hem kolay ve hem de hayatın her mühim hadisesini takdisin aşıkâr yolu idi. Halbuki bu yeni şartlar dahilinde konulan din ile kurban ibadetini kaynaştırmak imkansızdı. Böylece İkinci Mabed ibadeti, milli hayatla deruni irtibatlarını kaybetmiş şekilciliğin ihyası demek olduğu için asli manasının en büyük kısmını kaybetmişti. Levililer kitabı menseki tafsilatının mükemmeliyetine rağmen, tüm ibadetin kurban şekli altında toplandığı zamanın her türlü mizbaha ibadetinin eski dinde sahip olduğu konum hakkında açık bir fikir vermiyor. Bazı hususlarda putperestlik amellerinin dışlanması ve yok edilmesi arzusu, dini düşünceye açıklık getirme zarureti, halkı mümkün olduğu kadar mizbahtan uzak tutarak kurbanı sadece ruhban sınıfına mahsus bir meşgale yapmak için yükselen temayül, kadim amellere yabancı simaların menseke sokmuş olduğunu kabul etmemiz için kafi sebeplerdir⁴⁸.

Başlangıçta Kain'in takdimesini beğenmeyen, ona dönüp bakmayan Rab artık takdime istemez onun yerine insanlardan iyilik ve takva istemeye başlar. Tedrici olarak gelişen kurban ritüeli en son olarak dua şekline dönüşür. Böylece İsrailoğulları için fiili kurban dönemi biter, kurbanların ve sunuların yerini manevi bir hal olan dua alır. Burada Rab talakkisinin de değişime uğraması önemli bir etkindir⁴⁹. Mabedin ikinci kez yıkılmasından sonra kurban tamamen ortadan kalkmıştır. Kutsal mabedin dinin odağındaki yerini gidilen her yerde yapılan havralar almıştır. "kurbanlar Sion dağında, eskiden olduğu gibi sunulmadığı halde Havra'da yapılan dua ve tapınmalar ve okunan kutsal kitaplar kurban kültürünün yerini almıştı"⁵⁰ Yahudilikte kurbanın gelişimini kısaca anlattıktan sonra kurbanın tipolojisini yapmaya geçebiliriz.

⁴⁸ Hilmi Ömer Budda; Kurban ve Tufan, insan yay. İstanbul, 2003, s. 20

⁴⁹ Ahmet Çelebi, a.g.e., s.209

⁵⁰ Mehmet Taplamacıoğlu, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, s.174-175

II. BÖLÜM

YAHUDİLİK’TE KURBAN RİTÜELİNİN TİPOLOJİSİ VE MORFOLOJİSİ

İsrailoğulları arasında kurban zamanla şekillenmiş dini hayatın temeli hatta bizzat kendisi olmuş, ancak daha sonraki dönemde önemini kaybetmiş yerini “dua”ya bırakmıştır. İsrailoğulları günümüze kadar geçen süre içinde yıkılan mabedlerini yeniden yaparak tekrar kurban ve sunu arz edecekleri günü beklemişlerdir. İşte bu çok önemli olayın tipolojisini ve morfolojisini çeşitli başlıklar altında yapacağız. Önce kurban olgusunu morfolojik olarak değerlendireceğiz.

A. SUNULUŞ AMAÇLARI BAKIMINDAN YAHUDİLİK’TE KURBAN’IN MORFOLOJİSİ

- Cüzamlı olan kişinin sunması gereken kurban
- Hasta kişinin sunması gereken kurban
- Keffaret için sunulan kurban
- Bedel olarak sunulan kurban
- Lohusa ve adetli kadının sunması gereken kurban
- Rabbi teskin için sunulan kurban
- Adak olarak sunulan kurban
- Şükür amacıyla sunulan kurban
- Saygı için sunulan kurban
- Hak kurbanı
- Bereket amacıyla sunulan kurban

B. TİPOLOJİK OLARAK YAHUDİLİK’TE KURBAN

1.SUNULDUĞU VARLIK YÖNÜNDEN KURBAN

Yahudilikte kurbanı sunulduğu varlık yönünden dört başlık altında inceleyebiliriz.

- **Yahve**

Yahudilikte Yahve'nin gelişimi de tedricidir. Başlangıçta insanlar arasında dolaşan herkesin görebildiği bir varlık olan Yahve daha sonraki dönemlerde gökyüzüne doğru yükselişe geçer ve en son aşamada insanlarla peygamberleri aracılığıyla konuşur, sadece onlara görünür. Yahve, İsrailoğullarının en sık ve yaygın olarak kurban sunduğu tanrıdır. Ona kurban bazen kızgınlığını gidermek, insanları vebayla vurmaması için, adak adandığı için ve daha başka birçok sebeple sunulurdu.

- **Baâl ve diğer tanrılar**

Yahudiler bütün karşılaştıkları çeşitli toplumların kültürlerinden ve bunların tapımlarından etkilenmişlerdir. Bu tapımlardan biri de Baal kültüdür. İsrailoğulları çeşitli dönemlerde bu tanrıya da kurban sunmuşlardır. Tevrat'ta bu konuyla ilgili bölümler vardır. Mesela Yehuda kralı Ahab Baal için dikili taşlar diker ve ona tapınır...⁵¹ İbranilerde buğday, üzüm, zeytin ve incir gibi toprağın meyve ve bitkileri üzerine güneşin yaptığı etki Baal'e atfedilir⁵².

Bir diğer örneği ikinci tarihler kitabından verebiliriz; “Manesse kral olduğu zaman on iki yaşında idi ve ve Yeruslaim'e elli beş yıl krallık etti. Ve Rabbin İsrailoğulları önünden kovmuş olduğu mekruh şeylerine göre Rabbin gözünde kötü olanı yaptı. Ve babası Hizkiya'nın yıkılmış olduğu yüksek yerleri yeniden yaptı ve Baal'ler için mizbahlar kurdu, ve aşerler yaptı. Bütün gökler ordusuna tapındı ve onlara kulluk etti⁵³”.

Bu konuyla ilgili daha birçok örnek verebiliriz. Mesela Kral Ahaz'da Baal adına mizbah yapıp kurbanlar sunan krallardan biridir.⁵⁴ Baal'in yanı sıra İsrailoğulları Molok, Kemosh, Milkom gibi tanrılara da tapınmışlar ve kurban sunmuşlardır. Bütün bu tanrıların ortak yönü ise bunlara tapınan halklarda tanrı fikrinin terör fikri ile birleşmiş olmasıdır, çünkü tanrıları kan, ateş yani doymak bilmeyen cehennem tanrılarıydı. Çok korkunç tanrılara layık kurban olması amacıyla bitki ve hayvanlara varıncaya kadar her şeyi yakan ve Yehova'ya isyan halindeki şehirleri yok etmeye and içen cherem (tenkit, suçlama kısaca afazoz) İsrail milli tanrısının uğursuz, korkunç tabiatını iyice göstermektedir⁵⁵. Buradan Yahudi dini hayatının

⁵¹ II. Krallar, bab. 3/1-2; ayrıca bkz: Ahmet Çelebi, Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik, s.173-181

⁵² Jules Soury; Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini, çev: Harun Güngör, İbrahim Açmaz Laçın yay. Kayseri, 1999, s. 83

⁵³ II. Tarihler, bab. 33/ 1-4

⁵⁴ II. Tarihler, bab. 28/ 1

⁵⁵ Jules Soury; a.g.e., s. 68

temeline kurbanın oturmasının nedenini anlayabiliriz, bütün işi kan içmek olan bir tanrının insanlara verebileceği zarar büyük olabilirdi bu nedenle onun teskin edilmesi gerekiyordu. İleride bahsedeceğiz Tanrı halkına “artık kurbanlarınızın yağına doydum” diye seslenecek onlardan kurban değil doğruluk istediğini belirtecektir.

- **Dikili taş**

Tam olarak bir kurban ritüeli sayılmasa da İsrailoğullarında taşların kutsal olduğunu görüyoruz. Her ne kadar bunlar Tanrı’nın birer hiyerofanisi olarak kabul edilse de başlangıçta Yahudiler arasında varolan putperestliğin bir göstergesidir. Mesela, Yahve Yakub ile söyleşir ve yukarı çıkar. Ve Yakub onunla söyleştiği yere bir direk (bir taş diker) üzerine dökülen takdime serper ve üzerine yağ döker. Ve Yakub Allah’ın kendisiyle söyleştiği yerin adını Beyt-el koyar.⁵⁶ Daha sonra da göreceğimiz gibi “yağ ile mesh etme” putperestlikten kalma bir adettir ve Yahudiler bu adeti farklı bir şekilde devam ettirmektedirler.

- **Kabile ilahı**

İsrailoğullarında daha Mısır’dan çıkmadan önce her kabilenin kendine ait bir ilahı olduğunu ve bu ilaha kurban sunulduğunu görüyoruz. “ve İsrail kendisine ait olan her şeyle beraber göç etti, ve Beer Şeba’ya geldi ve babası İshak’ın Allah’ına kurbanlar kesti.”⁵⁷ Bu ayetin devamında Yahve İsrail’e şöyle seslenir: ve dedi; ben babanın Allah’ı, İbrahim’in Allah’ı, İshak’ın ve Yakub’un Allah’ıyım...

Yahve başlangıçta tek bir kabilenin ilahı iken daha sonradan bütün İsrailoğullarının ilahı olmuştur. On iki kabileyi birbirine dini anlamda bağlayabilmek için böyle bir yola gidilmiştir. Yakup döneminde kabile ilahına rastlıyoruz. Yakup karısı ve çocuklarını, edinmiş olduğu bütün malları alır ve babasının diyarına göç etmeye karar verir. Ancak karısı Rahel babasının terafimini çalar ve babası bütün aramalarına rağmen çalınan terafimi bulamaz⁵⁸ ve olay devam eder burada bizim için olan terafim adlı bir varlıktır. Terafim tanrı idolu olarak tarif edilir⁵⁹. Burada putperestlikten söz edebiliriz.

⁵⁶ Tekvin, bab. 28/ 18-19

⁵⁷ Çıkış, bab. 3/ 1-6; Tekvin, bab. 46/ 13-15

⁵⁸ Tekvin, bab. 31

⁵⁹ Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, Vadi yay., Ankara 1998, s. 66

2.KURBAN SUNMAKLA GÖREVLİ KİŞİLER

Yahudilik'te kurban dinin temeline oturtulmuştur ve kahinlerde bu yapının en önemli unsurudur. Ancak Musa'nın Mısır'dan çıkışına kadar anlatılan olaylar arasında böyle bir olayı göremiyoruz. Mısır'dan çıkıştan önceki gece yani Fısıh gününde kesilen kurbanları cemaatin cumhuru boğazlar.⁶⁰ Daha sonraki dönemlerde de Musa'nın sunduğu kurbanlarda da kahinlerden bahsedilmez kurbanı sunan kişi bizzat Musa'dır. Fakat Rab Çıkış kitabının yirmi sekizinci babında Harun ve oğullarının kahinliğini tayin eder yani kahinlik kurumu Rab tarafından emredilen kutsal bir kurumdur, Harun ve oğullarının kahin oluşu da yine ilahi bir emir üzerinedir, çünkü onlar bütün İsrailoğulları arasında bütün ilk doğanlar yerine Rab tarafından seçilmişlerdir⁶¹. Ancak Harun ve oğulları bu kutsal göreve başlamadan önce kendilerini dini anlamda tathir etmeli ve suç takdimesi sunmalıdırlar. Harun ve oğulları suç kurbanından sonra hoş koku takdimesi, ateşle yakılan takdime,sallama takdimesi ve takdis koçu sunarlar. Onlar için kahinlik hizmeti karşılığında bir pay ayrılır. “ve Harun için ve oğulları için, İsrailoğulları tarafından ebediyen pay olacaktır...”⁶² Kahinlik görevinin babadan oğula geçişi de Rabbin emri ile olmuştur; “ve Harun'un mukaddes esvapları kendisinden sonra, onları giyecek mesh ve tahsis olunmak üzere oğullarının olacaktır⁶³. Bundan sonraki kurban sunma ritüelinde Harun ve oğullarını aktif bir şekilde kahinlik görevini yaparken görüyoruz. “Eğer takdimesi sığırdan, yakılan takdime ise onu erkek kusursuz olarak arz edecek; kendisi Rabbin önünde makbul olsun diye onu toplanma çadırının kapısında arz edecek. Ve elini yakılan takdimenin başı üzerine koyacak ve kendisi için kefarete etmek üzere kabul olunacaktır. Ve genç boğayı Rabbin önünde boğazlayacak ve Harun oğulları, kahinler, kanı takdim edecekler ve kanı toplanma çadırının kapısında olan mizbah üzerine çepeçevre serpecekler. Ve yakılan takdimayı yüzecekler ve onu kendi parçalarına göre kesecek. Ve kahin Harun oğulları mizbah üzerine ateş koyacaklar ve ateşin üzerine odunlar dizecekler ve Harun oğulları kahinler mizbahta olan ateşin üzerindeki odunların üstüne paçaları, başı ve yağı dizecekler, fakat içlerini ve paçalarını su ile yıkayacaklar. Ve kahin hepsini, yakılan takdime, ateşle yakılan takdime, Rabbe hoş koku olarak mizbah üzerinde yakacaklar⁶⁴. Görüldüğü gibi kahinler Musa döneminde kurban sunma işleminde önemli bir yere sahiptir.

⁶⁰ Çıkış, bab. 12/6

⁶¹ Sayılar, bab. 3/11-14

⁶² Çıkış, bab. 29/27-28

⁶³ Çıkış, bab. 29/29

⁶⁴ Levililer, bab. 1/ 3-10

Ancak bir kişinin kahin olarak görev yapabilmesi için kusursuz olması gereklidir; “Ve Rab Musa’ya söyleyip dedi; Harun’a söyleyip de: senin zürriyetinden nesillerinizce kimde kusur olursa, Allah’ın ekmeğini takdim etmek için yaklaşmasın. Çünkü kendinde kusur olan hiçbir adam yaklaşmayacak; kör yahut topal, yahut yassı burun, yahut fazlalığı olan adam, yahut ayağı kırık, yahut eli kırık adam, yahut kambur, yahut cüce, yahut gözü kusurlu, yahut kel, yahut kabuklu, yahut husyesi ezilmiş, Harun’un zürriyetinden kendisinde kusur olan hiçbir adam Rabbin ateşle yakılan takdimelerini arz etmek için yaklaşmayacaklar, kendisinde kusur vardır; Allah’ın ekmeğini arz etmek için yaklaşmayacaktır. Allah’ın ekmeğinden çok mukaddes olandan yiyecektir, ancak perdenin yanına gitmeyecek ve mizbaha yaklaşmayacaktır; çünkü kendisinde kusur vardır; ta ki makdislerimi bozmasın; çünkü ben onları takdis eden Rab’bim. Musa, Harun’a ve oğullarına ve bütün İsrailoğullarına böylece söyledi⁶⁵.

Harun ve oğulları kahin olarak tahsis edilmekle birlikte kurbanı boğazlama işini daha çok kurbanı sunan kişi adına aile reisinin yaptığını görüyoruz. Bu durum muhtemelen sürgüne kadar devam etmiştir. Mesela selamet takdimesini sunan kişi onu toplanma çadırının önünde boğazlayacak, Harun ve oğulları da kanını mizbah üzerine çepeçevre serpeceklerdir. Suç takdimesi de aynı şekilde kurbanı sunan kişi onu boğazlayacak kahin geri kalan işleri yapacaktır. Tabi yine kurbandan bir pay almak koşuluyla. Başlangıçta kutsal bir görev olan kahinlik daha sonraları tamamen bir meslek halini almıştır diyebiliriz. Zira Levililer miraslardan mahrum bırakılmıştır⁶⁶. Onlar Rabbin adına takdis edilmek için seçilmişlerdir. Tek işleri de bu olmalıdır. Birinci Samuel dönemine geldiğimizde ise kahin kurban sunma işinde yine ön plandaydı ve yine bu işten bir pay alırdı. Buradaki pay alma kahinin hizmetçisinin elinde üç dişli bir çatala kurbanın kaynatıldığı leğene yahut kazana daldırması ve çatalın saplandığı kısmın kahinin payı olarak kabul edilmesi şeklindeydi.

İsrailoğulları Kahinlik kurumunu Mısır’da yaşarken öğrenmişlerdir. Mısırlı kahinler kurban sunarken ve diğer dini ritüeller esnasında önemli bir role sahipti. Mısır’da sihir ve ayinler vasıtasıyla ilahlara yaklaşıldığı düşünüldüğü için, bu işleri bilen ve düzenleyen bir sınıfın varlığı zaruri idi. Rahiplik hukuken değilse bile, fiiliyatta babadan oğula geçen bir hal olarak teessüs etmiştir. Krallık bu sınıfa bir çok haklar tanımıştır. Halk da dinlerine merbut oldukları için, bundan istifade etmesini bilen rahipler sınıfı, halk tarafından ilahlara kesilen kurbanlar ve verilen hediyelerle zengin bir hale gelmişlerdir. Rahipler, halk tarafından ilahlara kesilen kurbanlar ve verilen hediyelerle bol bol geçiniyorlar ve mabetlerde geniş yerlerde

⁶⁵ Levililer, bab. 21/ 16-24

⁶⁶ Tesniye, bab. 10/9

oturuyorlardı. Aynı zamanda da onlar devlete vergi vermekten muaf tutuluyorlar, angarya işlerinde çalıştırılmadıkları gibi askeri vazife de görmüyorlardı. Bu suretle halk içinde istisnai bir sınıf teşkil ettiklerinden büyük bir otoriteye sahip oluyorlardı. Onların hayatı gıpta edilir bir durumda idi. Zamanlarının her nevi bilgisi onlarda toplanıyor ve gençliğin okutturulması ve eğitiminde vazifeli bulunuyorlardı⁶⁷. “Aynı şekilde Yahudi kahinleri de kurban yoluyla büyük miktarda mal ve servet biriktirmişlerdir. Onların servetleri mukaddes sayılır, diğerlerinden ayrılırdı. Şahsiyetleri de Allah için bir vesile olduğundan yine mümtazdı. Bu sebeplerle çoğu durumlarda krallardan bile daha kuvvetli olurlardı”.⁶⁸

İkinci mabedin yıkılmasıyla birlikte kahinlik kurumu da önemini kaybetmiştir. “Kudüs’ün yıkılmasından sonraki Yahudilik’te artık irsi bir kahin sınıfı yoktu, cemaatin bütün üyeleri eşitti.”⁶⁹

3.KURBAN NEREDE SUNULUR

Yahudilik’te kurban çok farklı mekanlarda sunulmuş sonunda kutsal mabedde yoğunlaşmıştır. İlk kurban yani Habil ile Kabil’in sunduğu kurbanın herhangi bir mekanı yoktu. Bu olay kutsal kitap’ta şöyle anlatılmaktadır; “ve Kain günler geçtikten sonra toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. Ve Habil kendisi de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi⁷⁰.” Burada bir takdim var ancak takdimi sunmak için herhangi bir mekan söz konusu değil, hediye etme çok basit bir sunuş şeklindeydi. Nuh’un tufandan sonra sunduğu kurbana gelince, burada mizbah kavramı ortaya çıkıyor, ancak bu mizbahın nasıl yapıldığı anlatılmaz, sadece mizbah yapılır ve üzerinde temiz her hayvandan ve her temiz kuştan Rabbe yakılan takdime arz edilirdi⁷¹. Daha sonraki dönemde Mısır’dan çıkıncaya kadar herhangi bir mekandan sözedilmez, yapılan tek şey Rab adına bir mizbah yapma ve onun üzerinde kurban sunma şeklindedir. Bu arada yapılan her mizbaha bir isim verilir. Mizbahın nerede yapılacağı Rab tarafından bildirilir, daha doğrusu mizbahın orada yapılması doğrultusunda bir işaret gösterilir. Bu daha çok Rab ile konuşulan yerdir. Mesela Rabbin İbrahim’e görüldüğü ve ona kutsal toprakları va’d ettiği yere Abram bir mizbah yapar⁷². Ya da Musa Rabbe bir mizbah

⁶⁷ A. İnan, Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1956, s.230; İsrail Shahak, Yahudi Tarihi Yahudi Dini, Anka yay. İstanbul 2002, s. 101-103

⁶⁸ Ahmet Çelebi, a.g.e. s. 205

⁶⁹ Hayrullah Örs, Musa ve Yahudilik, s. 400

⁷⁰ Tekvin, bab. 4/3-4

⁷¹ Tekvin, bab. 8/20

⁷² Tekvin, bab. 12/7-9

yapar ve adını Yehova-Nissi (Yehova bayrağıdır) koyar, bu mizbahın yapıldığı yer de Rabbin yardımıyla İsrailoğullarının Amdek'i yendikleri⁷³ yerdir.

Ve Rab Musa'dan kendisi adına bir mizbah yapmasını ister, mizbahın nasıl yapılacağını ayrıntıları ile anlatır⁷⁴. Musada Rabbin isteğine göre bir mizbah yapar ve her sıpt için bir sütun yapar, bunu mabedin en eski şekli olarak görebiliriz⁷⁵. Zaten Rab daha sonra “mekan” ya da “makdis”den bahseder ve kendisi adına bir yer yapılmasını ister⁷⁶. Bu yer Rabbin İsrailoğullarının arasında oturması için olduğuna göre, tam anlamıyla bir ev/ mabedden söz edebiliriz artık⁷⁷. Böylüce kurban için kutsal bir mabed yapılmakla birlikte kurbanın sunulduğu esas mekan yine bu alan içinde bulunan mizbahlardı. Mizbahın diğer adı altar idi. Peygamberler tarafından kurulan sunu taşları, genellikle yaşlı bir ağacın veya bir taş öbeğinin yanında oluşturulurdu. Bunlardan birincisine “aşera” ikincisine ise “matseva” denilirdi⁷⁸. Rab mizbahın topraktan yapılmasını ister, eğer yapılacak mizbah taştan ise yontma taştan yapılmayacaktır, üzerine vurulan kalem onu yani mizbahı murdar edecektir. Mizbah basamaklı olmayacak, onun üzerinde insanın çıplaklığının açılmaması için basamakla çıkılmayacaktır⁷⁹. Mizbah kurbanın en önemli unsurudur, zira kurban veya sunu olarak takdim edilecek her şey onun üzerine konulur; arap veya su gibi dökülen takdimeler onun üzerine dökülürdü. Yakılan takdimenin bir kısmı da onun üzerinde yakılırdı. Bu anlamda mizbahı sunulacak şeylerin üzerine bırakıldığı kutsal bir masa olarak tanımlayabiliriz. Atalar döneminde de “mizbah yaptı ve üzerinde kurban arzetti” şeklindeki ifadeleri mizbahın bu kutsallığının her dönemde devam ettiği şeklinde yorumlayabiliriz. Ayrıca mişkan konaklanılan yerin tam ortasına kurulurdu.⁸⁰

Musa meskeni kurmayı bitirir ve oniki sıbt yani bütün İsrailoğulları meskeni takdis için sunularda bulunurlar. Ancak mizbahın taşınabilir nitelikte olduğunu anlıyoruz, “.....çünkü makdisin hizmeti onların üzerinde idi, onu omuzlarında taşırlardı⁸¹.” Bu ayetten makdis ile mizbahın aynı anlamda kullanıldığı sonucunu çıkarabiliriz.

Daha sonraki dönemlerde doğal yapıların mesela bir kayanın ya da yüksek tepenin, bir ağaç altının kurban sunumu için kullanıldığını görüyoruz. Mesela “Rab Gideon’a hazırladığı eti ve mayasız pideleri kayanın üzerine koymasını ve etsuyunu da kayanın üzerine dökmesini

⁷³ Çıkış, bab. 17/8-16

⁷⁴ Çıkış, bab. 20/24-26; Çıkış, bab. 25/10-31; Çıkış, bab. 26/1-21

⁷⁵ Çıkış, bab. 24/4-6

⁷⁶ Çıkış, bab. 25/8-9

⁷⁷ Çıkış, bab. 25/ 8

⁷⁸ Yusuf Basalel, Yahudilik ans. Gözlem yay. İstanbul 2002, s.650

⁷⁹ Çıkış, bab. 20/24-26

⁸⁰ Rabbi Nisim Behar, a.g.e. s.43

⁸¹ Sayılar bab. 7/9

söyler⁸². Saul döneminde ise kavmin yüksek yerlerde kurban kestiğini ve gören (peygamber) gelmeden kavmin yemeğe başlamadığını görüyoruz⁸³. Abram Mamre meşeliği altında oturur ve Rabbe bir mizbah yapar⁸⁴. Rabbe yüksek yerlerde kurban sunumu Süleyman devrine kadar devam eder bunun sebebi ise henüz Rab adına yapılmış bir evin olmayışıdır. Kral Süleyman kurban sunmak için Gibeon'a gider çünkü orası yüksek yerlerin büyüğüdür⁸⁵. Daha önce benzeri birçok durumda olduğu gibi bu sefer de kurban sunduktan sonra Rab Süleyman'ın rüyasına girer, artık Rab adına bir ev yapma zamanı gelmiştir, bu evi yapacak olan da yine Rabbin emri dahilinde Süleyman'dır. Süleyman Mısır'dan çıkışın 480. kendi saltanatının 4. yılında Rab adına mabedi yapmaya başlar⁸⁶, on birinci yılın sekizinci ayında evin yapımı tamamlanır⁸⁷. Yani mabed yedi yılda tamamlanır. Rab bu evi takdis eder, artık onun yüreği ve gözleri oradadır⁸⁸. Süleyman döneminden başlanarak bu mabedde düzenli olarak yılda üç kez Rabbe takdime arz edilmeye başlanır. Fakat Süleyman Yahve'ye bir mabed yapmakla birlikte Kenoş ve Molek için de yüksek yer yani kurban sunulacak bir mekan yapar, hatta diğer hanımlarının ilahlarına da birer mizbah yapar⁸⁹. Buradan Süleyman döneminde İsrailoğulları arasında çoktanrılı bir dini hayatın yaşandığını ve bu tanrıların hepsine ayrı ayrı mizbahlarda kurbanlar sunularak ibadet edildiği sonucunu çıkarabiliriz. Ancak önemli olan artık Rab adına yapılmış bir mabedin varlığıdır. Daha önceki dönemlerde Rab adına yapılmış ev özelliği taşıyan belli bir mekan yoktu, Musa döneminde yapılan makdis göçebe hayata uygun olarak taşınabilen bir nitelikteydi veya diğer peygamberler kurban sunmak için gittikleri yerde birer mizbah yapıyor ve her göç edişte gittikleri yerde bir yenisini inşa ediyorlardı. Süleyman mabedinin ayrıntılarına girecek olursak; bu mabedin en önemli özelliği mabed yapılırken, içinde ne bir çekiç ne balta ne de demir, bir alet sesinin işitilmemiş olmasıdır. Bu özelliği Rabbin Musa'ya mizbahı yaparken verdiği, “mizbahı taştan yapacak olursan onun üzerine kalemin değmeyecek, onun üzerinde herhangi bir değişiklik yaparsan murdar olacaktır⁹⁰” emriyle bağdaştırabiliriz. Mabedin içinde ahit sandığının konulması için bir oda yapılmıştır, tabi mizbah mabedin en önemli bölümüdür ve altınla kaplanmıştır; hatta mabedin içi ve mabedde kullanılacak kapların birçoğu da altınla kaplanmıştır. Diğer bazı eşyalar tunçtan yapılmıştır.

⁸² Hakimler, bab. 6/ 20

⁸³ I. Samuel, bab. 9/12-13

⁸⁴ Tekvin, bab. 14/18

⁸⁵ I. Krallar, bab. 3/2-5

⁸⁶ I. Krallar, bab. 6/1

⁸⁷ I. Krallar, bab. 6/ 37-38

⁸⁸ I. Krallar, bab. 9/3

⁸⁹ I. Krallar, bab. 11/ 7 vd.

⁹⁰ Çıkış, bab. 20/25

Daha sonraki dönemlerde sürekli yüksek yerler ile mabed arasında bir geliş gidiş olsa da Süleyman mabedi kurban ritüelinin merkezi haline gelmiştir. İkinci sürgün döneminden sonra yıkılışına kadar önemi devam etmiştir. Yıkılışından sonra zaten kurban ritüeli de yerini “dua”ya bırakmıştır. Ancak Yahudilerin en büyük özlemi Kudüs mabedini yeniden yapmak ve ayinlere devam etmektedir.

4.KURBAN SUNULAN ZAMAN

İsrailoğulları kurbanı günlük, haftalık, aylık ve yıllık olmak üzere dört farklı zamanda sunarlardı. Senenin belli zamanlarında sunulan kurbanlar da yıllık kurban içinde ele alınabilir. Bir yılda üç büyük bayram kutlanırdı. Şimdi Yahudilerin kurban sundukları zamanları incelemeye geçebiliriz.

1. Günlük Kurban

Günlük kurban her gün sabah-akşam sunulması gereken kurbanlardır. Kutsal Kitapta bu konu şöyle anlatılır; “ve mizbah üzerinde takdim edeceğin budur: daima her gün birer yıllık iki kuzudur. Bir kuzuyu sabahleyin takdim edeceksin; öbür kuzuyu akşamüstü takdim edeceksin ve kuzunun biriyle dörtte bir hin ezilmiş zeytinyağıyla yoğrulmuş onda bir efa ince un ve dökülen takdime için dörtte bir hin şarap takdim edeceksin. Ve öbür kuzuyu akşamüstü takdim edeceksin, hoş koku, Rabbe ateşle yakılan takdime olarak ona sabahın ekmek takdimesi gibi ve dökülen takdime takdimesi gibi yapacaksın. Nesillerinizce, toplanma çadırının kapısında, Rabbin önünde, daimi yakılan takdime olacaktır; sana söylemek için orada sizinle buluşacağım⁹¹.”

Diğer bir babda günlük kurban şöyle anlatılır; “...ve onlara diyeceksin: Rabbe arz edeceğiniz ateşle yapılan takdime şudur: daimi yakılan takdime olarak, her gün iki baş olmak üzere birer yıllık kusursuz kuzular, kuzulardan birini sabahleyin arz edeceksin ve öbürünü akşamüstü arz edeceksin ve ekmek takdimesi olarak hinin dörtte biri dövülmüş zeytinyağı ile yoğrulmuş efanın onda biri ince un arz edeceksin. Daimi yakılan takdimedir⁹². Demek ki akşamüstü sunulan kurban yakılarak sunulan kurbandır. Günlük kurbana Antiokus Epifanes 4. döneminde ara verilse de⁹³, Yudas Makkabi döneminde yeniden düzenlenmiştir.

⁹¹ Çıkış, bab. 29/38-42

⁹² Sayılar, bab. 28/1-8

⁹³ Daniel, bab. 8/11-13

2. Haftalık Kurban

Haftalık kurban haftanın sebt gününde (cumartesi) günü sunulan kurbandır. Bu kurbanlar şöyle açıklanır: “sebt gününde birer yıllık iki erkek kuzu ve ekmek takdimesi olarak yağla yoğrulmuş efanın onda ikisi ince un ve onun dökülen takdimesi arz edilecektir, daimi yakılan takdimeden ve onun dökülen takdimesinden başka her Sebtin yakılan takdimesi budur⁹⁴.

Aslında sebt gününde meskenlerde ateş yakılması yasaklanmıştır⁹⁵. Ancak kutsal mekanda yanan ateşin hiçbir zaman söndürülmemesi kuralı⁹⁶ bu günde yakılan takdime sunulmasını sağlamıştır. Haftalık kurbanda yakılan kurbanın yanında sunulan takdimeler günlük kurbanda sunulmanın iki mislidir.

3. Aylık Kurban

Rab İsrailoğullarına her ayın başında kurban kesmelerini emretmiştir. “ve aylarınızın başlarında Rabbe yakılan takdime olarak iki genç boğa ve bir koç, birer yıllık kusursuz yedi erkek kuzu ve her boğa için ekmek takdimesi olarak yağla yoğrulmuş efanın onda üçü ince un ve tek koç için ekmek takdimesi olarak yağla yoğrulmuş efanın onda ikisi ince un ve her kuzu için ekmek takdimesi olarak yağla yoğrulmuş efanın onda biri ince un, yakılan takdime, hoş koku olarak Rabbe arz edeceksiniz. Ve onların dökülen takdimeleri, bir boğa için yarım hin ve koç için hinin üçte biri ve bir kuzu için hinin dörtte biri şarap olacak; yılın aylarından her ayın yakılan takdimesi budur. Daimi yakılan takdimeden ve onun dökülen takdimesinden başka Rabbe suç takdimesi olarak bir teke arz edilecektir⁹⁷. Yahudilik’te her ay sunulan kurban için bu bab dışında çok fazla açıklamaya rastlamıyoruz. Kutsal Kitap’ta daha çok dini bayramlar ve bu günlerde sunulacak kurbanlar üzerinde durulmuş. Bu durumu göz önüne alarak yıllık kurbanların anlatımına geçiyoruz.

4. Yıllık Kurbanlar

Tevrat’ta İsrailoğullarının yılın belirli günlerinde çeşitli bayramlar adı altında kurban sunusunda bulundukları anlatılır. Bu sunular ilk doğan çocuklar⁹⁸, ilk mahsul⁹⁹, öşürlerin ilk

⁹⁴ Sayılar, bab. 28/9-10

⁹⁵ Çıkış, bab. 35/3

⁹⁶ Levililer, bab. 6/5-6

⁹⁷ Sayılar, bab. 28/11-15

⁹⁸ Çıkış bab. 13/23, Çıkış bab. 13/29

⁹⁹ Levililer, bab. . 23/9

destesi¹⁰⁰, ilk hamurun¹⁰¹ takdimi şeklinde olup bu sunular Tanrı'nın payı şeklinde düşünülmüştür. Diğer birçok toplumda da gördüğümüz gibi mahsulün tamamı daha da genelleştirerek söylersek varolan her şey Tanrının malıdır ve onun payı ayrılmadan insanlar bu varlıkları kullanamazlardı. Bu durum İsrailoğullarında sonraki dönemlerde kahinlerin kazandığı öneme binaen kahin gelmeden (gören gelmeden) kavmin kurban etinden yapılan yemeğe başlamaması şekline dönüşmüştür¹⁰². Kutsal kitap görenin yemeği takdis ettiğini söylese de burada daha çok kutsallığı bozma olayının varolduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Tanrı'ya sunulan ilk mahsul, ilk doğanlar, hamurun ilkinin de aynı işlevi gördüğünü söyleyebiliriz.

İbranilerin yıllık kurbanlarını bayramlar adı altında yılın belli günlerinde sunduklarını görüyoruz. Yahudilik bayram anlamında çok zengin bir dindir Bazı bayramlar ayın takvimine sonradan, Eski Ahit'in son dönemlerinde ilave edilmiştir. Yahudilerin en önemli bayramları Fısıh bayramı ve bu bayramla birlikte kutlanan mayasız ekmek bayramı, İlk mahsul bayramı veya Haftalar bayramı, Hanuka, Purim, Yom Kippur, Hasat ya da Çadırlar bayramı, İbrani yeni yıl bayramıdır. İbraniler tarihleri boyunca Fısıh bayramını kutlamışlardır, diğer bayramları dönem dönem kutladıklarını görüyoruz. Mesela Süleyman döneminde yılda üç bayramın kutlandığını ve bu günlerde kurban sunulduğunu görüyoruz¹⁰³. Şimdi İsrailoğullarının önemli bayramlarını incelemeye başlayabiliriz.

a. Pesah ve Mayasız Ekmek Bayramı

Bu iki bayram köken itibariyle İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışına dayandırılır. Fısıh kutsal kitap'ta şöyle açıklanır; “ve Rab Mısır diyarında Musa'ya ve Harun'a söyleyip dedi: Bu ay size ayların başlangıcı olacak; size senenin ilk ayı olacaktır. İsrail'in bütün cemaatine söyleyip deyin: bu ayın onunda her biri kendilerine bir kuzu, atalarının evlerine göre, bir eve bir kuzu alacaklar ve eğer bir kuzu için bir ev küçükse, kendisi ve evine en yakın komşusu canların sayısına göre bir tane alsınlar; kuzu için her birinin yemesine göre hesap edeceksiniz. Kuzunuz kusursuz, erkek, bir yıllık olacak, kendinize koyunlardan yahut keçilerden alacaksınız. Ve onu bu ayın on dördüncü gününe kadar saklayacaksınız, İsrail cemaatinin bütün cumhuru onu akşamüstü boğazlayacaklar, kandan alacaklar ve onu içlerinde yiyecekleri

¹⁰⁰ Sayılar, bab. 15/18-21

¹⁰¹ I.Samuel, bab. 10/ 12-15

¹⁰² I.Samuel, bab. 10/12-15

¹⁰³ I.Krallar, bab.9/ 25

evin iki kapı süvesiyle üst eşiği üzerine sürecekler. O gece ateşte kebab olmuş eti ve mayasız ekmek yiyecekler ve onu acı otlarla yiyecekler. Ondan çiğ yahut asla suda haşlanmış değil fakat başı ve paçaları içleriyle beraber kebab edilmiş olarak yiyeceksiniz. Ve ondan sabaha kadar bir şey bırakmayacaksınız, fakat ondan sabaha kadar kalanı ateşle yakacaksınız. Ve ondan şöyle yiyeceksiniz: belleriniz kuşanmış, çarıklarınız ayaklarınızda ve değneğiniz elinizde olacak; ve onu acele ile yiyeceksiniz; o Rabbin Fıshı'dır. Ve o gece Mısır diyarından geçeceğim ve insandan hayvana kadar bütün ilk doğanları vuracağım; ve Mısır'ın ilahlarına hükümler yapacağım; ben Rabbin. Ve sizin bulunduğunuz evler üzerindeki kan size alamet olacak ve kanı görünce üzerinizden geçeceğim ve Mısır diyarını vurduğum zaman helak etmek için sizde bela olmayacak. Ve bugün sizin için anılma günü olacak, onu Rabbe bayram tutacaksınız, nesillerinizce ebedi kanun olarak onu bayram tutacaksınız¹⁰⁴.

Bu bayramın hemen akabinde Mayasız ekmek bayramı kutlanır, aynı babın devamında bu bayramla ilgili olarak şunlar söylenir; Yedi gün mayasız ekmek yiyeceksiniz, hatta birinci gün evlerinizden mayayı kaldıracaksınız; çünkü birinci günden yedinci güne kadar mayalı ekmek yiyen her can İsrail'den atılacaktır. Ve birinci günde mukaddes bir toplantı olacaktır; o günlerde aranızda hiçbir iş işlenmeyecek, sadece her can için yenilecek şey tarafınızdan yapılacaktır. Ve siz mayasız ekmek yiyeceksiniz. Yedi gün evlerinizde maya bulunmayacak; çünkü mayalı yiyen her can garip olsun veya memlekette doğmuş olsun, İsrail cemaatinden atılacaktır. Asla mayalı ekmek yemeyeceksiniz bütün meskenlerinizde mayasız ekmek yiyeceksiniz¹⁰⁵.

Mayasız ekmek bayramının kutlandığı yedi gün boyunca kimse Rabbin önünde eli boş görünmeyecektir¹⁰⁶. Bu yedi gün boyunca mayasız ekmek yemenin yanında Rabbe kurban da sunulacaktır, ateşte yakılan takdime olarak iki genç boğa, bir koç, birer yıllık yedi erkek kuzu arzedilirdi, sunulan kurbanların kusursuz olması gerekirdi¹⁰⁷. Mayasız ekmek bayramının kutlandığı, haftanın birinci ve yedinci günleri mukaddes toplantı günleridir, bu günlerde hiç ağır iş yapılmayacaktır¹⁰⁸.

Pesah ve mayasız ekmek bayramı İsrailoğullarının takvimine göre birinci ayda yeni yılın ilk ayında kutlanan bayramlardır. Pesah (Fısh) 15 Nisan'da kutlanır. Mayasız ekmek bayramı ise birinci ayın on dördünden yirmi birine kadarki hafta içinde kutlanır.

¹⁰⁴ Çıkış, bab. 12/ 1-14

¹⁰⁵ Çıkış, bab. 12/15-20

¹⁰⁶ Çıkış, bab. 23/15

¹⁰⁷ Sayılar, bab. 28/18-23

¹⁰⁸ Sayılar, bab. 28/25

b. İlk Mahsul Takdimi veya Haftalar Bayramı

Kutsal kitabın birçok yerinde Rab İsrailoğullarından ilklerin takdimini ister. İlkler İsrailoğullarının hayatında önemli bir yer işgal eder. İnsanların ilk doğanı, hayvanların ilki, mahsulün ilk ürünü hatta hamurun bile ilki Tanrı'nındır. Bu anlamda ilk mahsulün Tanrı'ya sunulması da bir bayram olarak kutlanmıştır. Bu bayramın zamanını hesaplamak için ekine orak salınmaya başlandıktan sonra yedi hafta sayılır ve sonra kutlanılır, Pesah'tan elli gün sonraya isabet eder. Tevrat'ta bu konu şöyle anlatılır: “Kendine yedi hafta sayacaksın; ekine orak salmağa başladığın vakitten yedi hafta saymaya başlayacaksın. Allah'ın Rabbin sana verdiği berekete göre vereceğin elinin gönüllü takdimesinin vergisiyle Allah'ın Rabbe haftalar bayramını tutacaksın; ve Allah'ın Rabbin önünde, sen, oğlun, kızın, kölen, cariyen, şehirlerinde olan Levili, aranda olan garip ve öksüz ve dul kadın, Allah'ın Rabbin ismine mesken olmak üzere seçeceği yerde sevineceksiniz¹⁰⁹. Bu bayramın gününün tesbit edilmesinin diğer bir şekli de Sebt'in ertesi gününden, sallama demetinin getirildiği günden itibaren yedi sebtin sayılması ya da Pesah'tan sonra yedi haftanın geçmesi gerektiğidir bu nedenle haftalar bayramı da denilir. Bu bayramın sunusu şu şekildedir: “meskenlerinizden efanın onda ikisi olarak iki sallama ekmeği getireceksiniz, ince undan olacaklar, Rabbe turfanda olarak maya ile pişirilecektir. Ve ekmekle beraber birer yıllık kusursuz yedi kuzu ve genç bir boğa ve iki koç takdim edeceksiniz; bunlar Rabbe yakılan takdimedir, onların ekmek takdimeleriyle beraber ateşle yapılan takdime, Rabbe hoş koku olarak birer yıllık iki erkek kuzu arz edeceksiniz. Ve kahin onları iki kuzu ile turfandalar ekmeğiyle beraber sallama takdimesi olarak Rabbin önünde sallayacak, kahin için Rabbe mukaddes toplantı olacak; hiç ağır iş yapmayacaksınız, nesillerinizce ebedi kanun olacaktır¹¹⁰. Gördüğümüz gibi bu bayram gününde de iş yapılması yasaklanmıştır.

Haftalar bayramı aslında bir ziraat festivalidir, ancak daha sonra Tevrat'ın Musa'ya verilisinin yıldönümü olarak kutlanmaya devam edilmiştir¹¹¹. Hristiyanlar ise bu bayramı Paskalya'dan elli gün sonra Kutsal Ruh'un havarilere inişi anısına kutlarlar¹¹². Bu bayramın İsrailoğulları arasında Süleyman döneminde de kutlanan üç büyük bayramdan ikincisi olduğunu kutsal kitaptan anlıyoruz.

¹⁰⁹ Tesniye, bab. 16/ 9-12

¹¹⁰ Levililer, bab. 23/ 15-21

¹¹¹ Ahmet Güç; a.g.e. s. 233

¹¹² Şinasi Gündüz; a.g.e. s. 304

c. İbrani Yeni Yıl Bayramı

İbranice Roş Ašana denilen bu bayram, şofar çalma günü ya da Yargı günü şeklinde de adlandırılır¹¹³. Tişri ayının bir ve ikinci günü kutlanır. Tevrat'ta bu bayramın günü şöyle açıklanır: “ ve Rab Musa'ya söyleyip dedi: İsrailoğullarına söyleyip de: Yedinci ayda ayın birinci gününde sizin için tam rahat boru sesiyle anılma, mukaddes toplantı olacaktır¹¹⁴.” Ayrıca bu günde iş yapılması yasaklanmıştır¹¹⁵. Yahudiler bu günde Tanrının insanları yargıladığına ve gelecekteki kaderlerini belirlediğine inanırlar. Bu günden sonraki on gün “pişmanlık dönemi” olarak adlandırılır ve bu süre zarfında günahlarından pişman olanların bağışlanacağına inanırlar¹¹⁶. Bu günlerde ateşte yapılan takdime sunulması gerekir; “ve Rabbe hoş koku, yakılan takdime olarak bir genç boğa, bir koç, birer yıllık kusursuz yedi erkek kuzu ve bunların ekmek takdimesi olarak boğa için onda bir yağla yoğrulmuş ince un ve sizin için keffaret etmek üzere suç takdimesi olarak bir teke arz edeceksiniz. Bunlar usulüne göre Rabbe hoş koku, ateşte yapılan takdime olarak, yeni ayın yakılan takdimesinden ve onun ekmek takdimesinden ve daimi yakılan takdimeden ve onun ekmek takdimesinden ve onların dökülen takdimesinden başkadır¹¹⁷.

d. Tövbe Günü

İbranice Yom Kippur olarak adlandırılır. Yedinci ay olan Tişri'nin onuncu günü kutlanır, Yahudiler'in yıllık oruç günü olmasının yanısıra bu gün en büyük af günüdür. Bu günde Şabat (sebt) gününde olduğu gibi davranılır, iş yapılmaz¹¹⁸ sunulacak kurban ise şu şekildedir; “ Ve Rab Musa'ya söyleyip dedi: bu ayın tam onuncu günü keffaret günüdür, sizin için mukaddes toplantı olacaktır ve canlarınızı alçaltacaksınız; ve Rabbe ateşle yapılan takdime arz edeceksiniz. Ve tam o günde hiçbir iş yapmayacaksınız, sizin için Allah'ınız Rabbin önünde bağışlanmak üzere keffaret günüdür. Çünkü tam o günde kendini alçaltmayan can kavminden atılacaktır. Ve tam o günde herhangi bir iş yapan canı kavmin arasından yok edeceğim. Hiçbir iş yapmayacaksınız; nesillerinizce bütün memleketinizde ebedi kanun olacaktır. Sizin için tam

¹¹³ Şinasi Gündüz a.g.e. 323

¹¹⁴ Levililer, bab. 23/23-24

¹¹⁵ Levililer, bab. 23/25

¹¹⁶ Şinasi Gündüz; a.g.e., s.323

¹¹⁷ Levililer, bab. 23

¹¹⁸ Behar Nisim, İbrani Dini Bayramlar Kılavuzu, s. 36

rahat Sebti olacak ve canlarınızı alçaltacaksınız, ayın ondokuzuncu gününde akşamüstü bir akşamdan öbür akşama kadar Sebtinizi tutacaksınız¹¹⁹.

Diğer bir yerde bu konuya devam niteliğinde şunlar söylenir; “.... Fakat hoş koku Rabbe yakılan takdime olarak bir genç boğa, bir koç, birer yıllık yedi erkek kuzu arz edeceksiniz, sizin için onlar kusursuz olacaklardır ve onların ekmek takdimesi olarak boğa için onda üç, tek koç için onda iki, yedi kuzudan her kuzu için onda bir yağla yoğrulmuş ince un, suç takdimesi olarak bir teke arz edeceksiniz, bunlar keffaret suç takdimesinden ve onların dökülen takdimelerinden başkadır”.

5.HEDİYE OLARAK SUNULAN VARLIĞIN NİTELİĞİNE GÖRE KURBAN

İsrailoğulları kutsal’a birçok şeyi hediye olarak sunmuşlardır. Genel olarak bunları üç başlık altında toplayabiliriz;

- a. Kanlı kurban
- b. Kansız kurban (takdime)
- c. Bedel kurbanı

1. KANLI KURBAN

İlk insan Adem’in oğulları Rabbe sürünün ilk doğanlarını ve tarlanın mahsulünün ilkinin sunmuşlardı, ancak Rab hayvanlardan oluşan takdimmeyi kabul edip bitkisel takdimmeyi kabul etmemişti. Demek ki hayvanlardan oluşan kurban Yahve için daha önemli ve kabul edilebilirdi. İsrailoğullarının dininin temeli olan kurban ritüeli böyle başlamıştır. Kanlı kurban ise bu ritüelin en önemli kısmıdır. Bütün hediye sunma olaylarında mutlaka kanlı kurban bulunurdu. Kurban olarak ise büyükbaş hayvandan tutun da güvercin ve kumruya kadar birçok hayvan sunulabiliyordu¹²⁰. Ancak domuz pis kabul edilir yenilmez ve kurban olarak sunulmazdı. Bu Yahve tarafından da yasaklanmıştı. “ yeryüzünde olan bütün hayvanlardan yiyebileceğiniz bunlardır. Hayvanlar arsında çatal ve yarık tırnaklı olan ve geviş getiren her hayvanı yiyebilirsiniz. Fakat geviş getirenlerden ve çatal tırnaklı olanlardan şunları

¹¹⁹ Levililer, bab. 23/ 26-32

¹²⁰ Tesniye, bab. 14/ 3-22

yemeyeceksiniz: ve domuzu, çünkü çatal ve yarık tırnaklıdır, fakat geviş getirmez o size murdardır. Onların etinden yemeyeceksiniz ve leşlerine dokunmayacaksınız¹²¹”.

Sunulacak hayvanın özellikleri kutsal tarafından belirlenmişti ve bu hayvanların kusursuz olması gerekiyordu. Bu özellik kutsal kitapta birçok yerlerde tekrarlanmıştır. “...kabul olunasınız diye sığırlardan, koyunlardan yahut keçilerden kusursuz bir erkek¹²² takdim edeceksiniz; çünkü sizin için kabul olunmayacaktır¹²³. Ancak bu kuralın bir istisnası vardır, azasında fazlalığı yahut eksikliği olan genç bir boğa yahut kuzu gönüllü takdime olarak sunulabilir.

İsrailoğulları Mısır’dan çıktıkları zaman çok da zengin bir toplum değildi, bu nedenle canları et istediği her an bir hayvan sunma lüksüne sahip değillerdi, daha sonraki dönemde Yahve’nin onlara, sınırları genişlediğinde canları her et istediğinde bir hayvanı kesip yemeleri için izin verdiğini görüyoruz¹²⁴. Et yemek için hayvanı kesmenin temel şartı, onu kurban etmektir. Daha sonra bu kaldırılarak kurban olarak sunma amacı dışında da hayvan kesmeye izin verilmiştir

2. KANSIZ KURBANLAR (TAKDİMELER)

Kansız kurbanlar ya da takdimeler hububat takdimesi, huzur takdimesi, buhur takdimesi, Tanrı adına yere su ve şarap dökme gibi, Yahudi şeriatında belirtilen ve takdim edilmesi istenen takdimelerdir. Hububat takdimesinde ilk sırayı ilk ürün sunusu alır. Ayrıca sunulan hayvani takdimenin yanında mutlaka bitkisel yani undan yapılmış ekmek v.s. nin bir de şarap gibi sıvı bir maddenin bulunması gerekirdi.

Takdime olarak sadece bitkisel ürünler sunulmazdı. Bunun yanında altın ve gümüş, tunç lacivert ve erguvani, kırmızı ve ince keten ve keçi kılı, kırmızı boyalı koç derileri ve yunusbalığı derileri, akasya ağaçları ve ışık için yağ ve mesh yağı için ve hoş kokulu günnük için baharat ve efod için ve göğüslük için akik taşları ve kakılacak taşlar ve hatta odun sunulabiliyordu¹²⁵.

Ayrıca hoş koku da Rabbe takdim edilirdi. Hatta bunun için ayrı bir mizbahın yapıldığı dönemler bile olmuştur.

¹²¹ Levililer, bab. 11/ 1-8

¹²² Levililer, bab. 22/ 23

¹²³ Levililer, bab. 22 /19-20

¹²⁴ Tesniye, bab. 12/ 15

¹²⁵ Çıkış, bab. 35/ 4-10

3. BEDEL KURBANI

İsrailoğullarında bedel kurbanı olarak yorumlayabileceğimiz iki olgu var; sünnet ve insan yerine hayvanın bedel olarak kurban edilmesi...

a. Sünnet

Yehova Hz. İbrahim’le kendi arasında bir ahit yapıyor, “senin soyunu fazlasıyla çoğaltacağım, senin gurbet diyarını bütün Kenan diyarını sana ve senden sonra zürriyyetine ebedi mülk olarak vereceğim. Sen ve evinde para ile satın alınanlardan erkekler bu ahdin bir işareti olarak sünnet olacaksınız. Bu ahit nesillerinizce devam edecektir¹²⁶” diyor.

Bu ayetten anladığımız gibi İsrailoğulları arasında sünnet kavramı Hz. İbrahim döneminde Tanrı’nın bir emriyle ve bir ahdin nişanesi olarak oluşmuştur. Hz. İbrahim kendisi 99 yaşında oğlu Hz. İsmail ise 13 yaşındayken sünnet oluyorlar¹²⁷.

Sünnet kavramı sadece İsrailoğullarına has değildir. Aksine çok geniş bir menşee dayandığı fikri vardır. Deliller, sünnetin Eski Mısırlılar yanında eski Arabistan’da ve diğer birçok komşu kavimlerce uygulandığını göstermektedir¹²⁸. Bu da sünnetin amacını tahmin edebilmek için çok daha gerilere gitmemiz gerektiğini gösterir. Ancak Hz. Musa’nın karısı ile Yehova arasında geçen şu olay ile bu konuda fikir yürütebiliriz:

“.....ve yolda konakta vaki oldu ki, Rab ona rast geldi ve onu öldürmek istedi. Ve Tsippora keskin bir taş alıp oğlunun gulfesini kesti ve onun ayaklarının dibine attı ve dedi: gerçekten sen bana kan güveyisin. Ve Rab onu bıraktı. O zaman kadın dedi: Sünnet sebebiyle kan güveyisin¹²⁹”. Bu olayı insanın bir parçasının onun tamamı yerine bedel olarak kurbanına örnek olarak verebiliriz.

Sünnet Yehova ile olan ahdi sağlamlaştırmak içinde kullanılmıştır. Bilindiği gibi kurban da ahdin taraflarca kabul edildiğinin bir göstergesi olarak sunulurdu. Ancak sünnet daha sonradan bu anlamı kazanmıştır.

“ve Allah İbrahim’e dedi: sen ne ise sen ve senden sonra zürriyyetin nesillerinizce ahdimi tutacaksınız. Sizinle ve senden sonra zürriyyetinle benim aramda tutacağınız ahdim budur; aranızda her erkek sünnet olunacaksınız, sizinle benim aramdaki ahdin alameti olacaktır. Aranızda evde doğmuş yahut senin zürriyyetinden olmayıp her yabancından para ile satın

¹²⁶ Tekvin, bab. 17/ 2-9

¹²⁷ Tekvin, bab. 17/ 24-25

¹²⁸ Budda, a.g.e., s.48

¹²⁹ Çıkış, bab. 4/ 23-26

alınmış olan sekiz günlük her erkek çocuk nesillerinizce sünnet olunacaktır. Senin evinde doğmuş olan mutlaka sünnet olunacaktır ve ahdim ebedi olarak sizin etinizde olacaktır. Gulfe etinde sünnet olunmamış sünnetsiz erkek varsa o can kendi kavminden kesilecektir, o benim ahdimi bozmuştur¹³⁰. Bir erkeğin İsrailoğulları toplumundan olabilmesi için sünnet olması gereklidir. Yabancıların Fısıh ziyafetine katılabilmeleri için sünnet olunması gereklidir.

b. İnsana Bedel Olarak Hayvanın Kurban Edilmesi

İsrailoğulları arasında, her ne kadar, insan kurbanı olaylarına rastlasak da bu durum onların kültürlerine çok yabancı idi ve çok istisnai durumlarda insan kurban edilirdi. Tevrat'ta yer alan İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmesi olayını bu anlamda insan kurbanına bir karşı çıkış olarak değerlendirebiliriz. Daha önce "İbrahim'in kurbanı" başlığı altında anlattığımız bu olayı tekrar anlatma gereği duymuyoruz. Burada insan yerine hayvanın kurban edilebileceği anlatılır, bir örnek verilerek insan kurbanı yerilir. Hem hayvan kurban edilerek insan kurban olmaktan kurtarılmış olur, yani hayvan insanın yerine kurban edilmiş olur.

Tevrat'ta "oğullarının ilk doğanını bana vereceksin"¹³¹ ya da "bütün ilk doğanları, İsrailoğulları arasında insanda ve hayvanda bütün rahmi açanları benim için takdis et, o benimdir"¹³² gibi ifadelerle rastlarız. Daha önce de söylediğimiz gibi insan kurbanı sık olmamakla birlikte İsrailoğulları arasında rastlanan bir durumdu. Mesela Moab kralı Mesha kendisinin yerine kral olacak ilk oğlunu yakılan takdime olarak arzetmiştir¹³³. Kurban olarak ilk oğlun sunulduğunu görüyoruz çünkü Rab ilk doğanı ister ve insanın kurban edilmesi şiddetli savaş ya da ümitsizlik gibi istisnai bir durumda görülürdü. Tevrat'ta ilk oğlun kurbanının tam tersi bir durum anlatılır. Yeftah'ın kızını kurban etmesi; bu örneği daha önce anlatmıştık.

6.TAKDİM EDİLİŞ ŞEKLİNE GÖRE KURBAN

Yahudilik'te kurban takdim ediliş şekil ve amacına göre şu başlıklar altında incelenebilir:

¹³⁰ Çıkış, bab. 22/ 29

¹³¹ Levililer, bab. 27 /27

¹³² Çıkış, bab. 23 / 28-31

¹³³ II. Krallar, bab. 3/ 27

- a. Ateşte yakılan kurban (olah)
- b. Komünyon kurbanları (zebahim)
- c. Keffaret kurbanları
- d. Takdimeler

a. ATEŞTE YAKILAN KURBAN (OLAH)

Olah yakılan anlamına gelir, burada esas olan sunulacak maddenin mizbah üzerinde yakılması ve yükseltilmesidir. Bu kurbana ilk kez Nuh döneminde “Tufan hadisesi”nden sonra rastlarız. Burada özellik takdim edilen şeyin maddi anlamda gökyüzüne doğru yükseltilmesi ve Tanrı’ya ulaştırılmasıdır. Olah İsrailoğulları arasında yaygın olarak tarih boyunca devam eden bir kurban çeşididir. Olah’ta kurbanı sunan kişiye hiçbir şey verilmez kurbanın tamamı mizbah üzerinde yakılırdı. Takdim edilecek hayvanın erkek ve kusursuz olması gerekirdi¹³⁴. Tevrat’ta sadece yakılan kurban olarak sunulan kumru ve güvercinin cinsi belirtilmemiştir.

Tevrat’ın Levililer kitabında bu kurban ayrıntılarıyla anlatılmıştır.buna göre takdime olarak sunulacak hayvan özellikle sığır ve davardan olacaktır¹³⁵. Kuşlardan da kumru ve güvercin yavrusuna izin verilmiştir¹³⁶.

Yakılan takdimenin boğazlanması işini kurbanı sunan kişi yapacaktır. Ve boğazlamadan önce elini hayvanın başı üzerine koyacaktır. Burada sözü edilen elini hayvanın başı üzerine koyma günah keçisi olayından farklıdır. Yakılan kurbanda amaç o hayvandan vazgeçme ve onu Tanrı’ya tahsis etmenin sembolik anlatımıdır.

Kurbanın boğazlanmasından sonraki iş rahiplere düşer. Rahipler kurbanın kanını mizbah üzerine çepeçevre serperek Tanrı’ya sunacaklardır. Zira kan “hayat”tır ve Tanrı’ya aittir. İsrailoğullarının kanı yemesi yasaklanmıştır. Zira “tüm etin canı onun kanıdır”¹³⁷. Daha sonra hayvan parçalanacak mizbah üzerinde Rabbe hoş koku olarak yakılacaktır¹³⁸.

Güvercin ve kumruda ise sunan kişi değil rahip hayvanı boğazlayacak, mizbahta yakacaktır. Yani bütün işlemler rahibe aittir. Güvercin ve kumrunun takdimi daha çok sığır cinsine gücü yetmeyen fakirler tarafından yapılırdı¹³⁹.

Ateşle yapılan takdimede sunulan hayvanın yanında ekmek ve şarap da takdim edilirdi¹⁴⁰.

¹³⁴ Levililer, bab. 1/ 3-10

¹³⁵ Levililer, bab. 1/ 2

¹³⁶ Levililer, bab. 1/ 10

¹³⁷ Levililer, bab. 7/ 12-14

¹³⁸ Levililer, bab. 6/8-13

¹³⁹ Levililer, bab. 1/14-17

b. KOMÜNYON KURBANİ

Komünyon kurbanı kısmen yakılan kurbanı anımsatır. Barış veya selamet takdimesi, adak ve gönüllü takdimeler komünyon kurbanı kapsamındadır. Komünyon kurbanında sunulan hayvan Tanrı, rahip, kurbanı sunan kişi, ailesi ve arkadaşları arasında paylaşılır.

Komünyon kurbanları veya selamet takdimeleriyle ilgili hükümler takdim edilen hayvanın cinsine ve takdimenin hangi amaçla sunulduğuna göre değişiklik gösterir. Selamet takdimesi olarak sunulacak hayvanlar kumru ve güvercin dışında yakılan takdime olarak sunulan hayvanlarla aynıdır. Kumru ve güvercinin selamet takdimesi olarak sunulmasına izin verilmemiştir. Ayrıca Levililer 22/23'te belirtildiği gibi sunulacak hayvanların kusursuz olması şartı aranmıştır. Ancak erkeklik veya dişilik belirtilmemiş ve hayvanların küçük kusurlarına göz yumulmuştur. Azasında eksiklik veya fazlalığı bulunan hayvanlar ise sadece adak olarak sunulabilirdi¹⁴¹.

Kurbanlık hayvan onu sunan kişi tarafından sunulacak ve kişi hayvanı sunduğu sırada dinen temiz durumda olacaktır. Kurbanı sunan kişi elini hayvanın başı üzerine koyacak ve onu toplanma çadırının kapısında boğazlayacaktır. Hayvanın boğazlanmasından sonraki iş rahiplere yani Harun ve oğullarına düşer. Kan mizbah üzerine çepeçevre serpilir. Yakılması gereken parçaları yakılır. Kurbanın içyağı ve kanı asla yenilmeyecektir, bütün nesillerin bu kurala riayet etmesi gerekecektir¹⁴².

Takdime şükran, adak yahut gönüllü takdime olarak sunulacaksa riayet edilmesi gereken kurallar Levililer kitabında ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Şükran takdimesi sunulacaksa yukarıda sayılan hayvanlardan biri ve bunun yanında mayasız pideler ve yağ sürülmüş mayasız yufkalar takdim edilecektir. Selamet takdimeleri, kurbanın kanını mizbah üzerine çepeçevre serpmekle görevli olan kahinin olacaktır¹⁴³.

Eğer kişi selamet takdimesini kendisi sunacaksa, bu kurbanın yağı Rabbe sunulacaktır. Kişi ateşte yakılan takdime olması için yağı döşle birlikte getirecek ve döş “sallama takdimesi” olarak Rabbin huzurunda sallanacaktır. Yağ mizbah üzerinde yakılırken döş Harun ve oğullarının olacaktır. Selamet takdimesi kurbanının sağ budu da kaldırma takdimesi olarak

¹⁴⁰ Levililer, bab. 2/ 9

¹⁴¹ Levililer, bab. 22/ 23

¹⁴² Levililer, bab. 3/1-17

¹⁴³ Levililer, bab. 7/ 11-14

kahine verilecektir. Böylece sallama döşü ile kaldırma budu ebediyyen Harun ve oğullarının payı olarak kabul edilmiştir¹⁴⁴.

Şükran için sunulacak selamet takdimesi kurbanının eti takdim edildiği gün yenilecek sabaha kadar bir şey bırakılmayacaktır¹⁴⁵. Adak ya da gönüllü takdime olarak sunulacak kurbanın eti takdim edildiği günde yenilecek, artan olursa ertesi gün yenilecek fakat üçüncü güne bir şey bırakılmayacaktır, eğer kalırsa ateşte yakılacaktır¹⁴⁶. Bir kişi selamet takdimesinin etinden üçüncü güne kalanı yerse o kişi günahkar sayılacaktır¹⁴⁷.

Komünyon kurbanları Tanrı, rahip ve onu sunan kişi arasında paylaşılan bir kurbandır. Tanrı'ya tahsis eden kısımlar kurbanın bütün iç yağı, kuzu veya koyunun kuyruk yağı, kanı, iki böbreği, karaciğer üzerinde bulunan zar ve her türlü yağdır¹⁴⁸. Tanrıya yağın takdim edilmesinin sebebi, kan gibi yağın da hayat veren bir parça olarak kabul edilmesindendir. Çünkü, "...bütün yağ Yahve'ye aittir. Nesillerinizce ebedi kanun olarak, iç yağı ve kanı hiç yemeyeceksiniz"¹⁴⁹.

Rahibe ayrılan kısımlar ise daha önce de belirttiğimiz gibi sallama takdimesi olarak sunulan döş ile kaldırma takdimesi olarak sunulan sağ buttur.

Kurbanın geri kalan kısmı ise kurbanı sunan kişiye aittir. Bu kişi kurbanın etini davet edeceği misafirleriyle yiyebilir. Ancak kurban etini yiyen kişi dinen temiz olmalıdır. Komünyon kurbanı Tanrı ile kurban edilen hayvanın etini yiyen insanlar arasında bir akrabalık bağı meydana getirir. Bu bağ hayvanın etinde ve kanında bulunan "yaşam"ın paylaşılmasıyla meydana gelir. Bu da bize "totem yemeği"ni hatırlatır¹⁵⁰

c. KEFFARET KURBANLARI

Keffaret kurbanı insanın kendini peşinen suçlu olarak kabul ettiği ve bu suçunu arındırmaya yönelik olarak sunduğu kurbandır. Tanrı ile insan arasında bir ahit ilişkisi vardır, bu ilişki insan sebebiyle bozulmuştur ve yeniden düzeltmek insana düşer. Keffaret kurbanı başlığı altında günah takdimesi hattah ile suç takdimesi ahamı inceleyeceğiz.

¹⁴⁴ Levililer, bab. 7 / 28-34

¹⁴⁵ Levililer, bab. 7 / 15

¹⁴⁶ Levililer, bab. 7/ 16-17

¹⁴⁷ Levililer, bab. 7/ 15-18

¹⁴⁸ Levililer, bab. 3 / 3-4, 8-11, 14-16

¹⁴⁹ Levililer, bab. 3/ 16-17

1. Günah Takdimesi (Hattah)

Hattah işlenen bir günahdan dolayı sunulan kurban demektir. Bu kurbana baş rahibin günah takdimesi de denilmiştir¹⁵¹. Bu kurbanı baş rahip dışında idareciler, sıradan insanlar da bir günah işledikleri zaman sunabilirlerdi. Günah işleyen kişinin sunacağı hayvanın cinsi bu kişinin sosyal statüsüne bağlıdır.

Günah işleyen kişi baş rahip ise bütün toplumu da kirlettiği için kusursuz genç bir boğa sunması gerekirdi. Baş rahibin işlediği günahla kavimde suçlu hale gelmiştir. Rahibin kurbanı nasıl takdim edeceği Kutsal Kitap'ta şöyle anlatılır: “boğayı toplanma çadırının kapısına ve Rabbin huzuruna getirecek, elini hayvanın başı üzerine koyacak ve Rabbin huzurunda boğazlayacaktır. Sonra kahin boğanın kanından alacak, toplanma çadırına getirecek, parmağını kana batıracak ve makdis perdesinin önünde, Rabbin huzurunda kandan yedi defa serpecek, ayrıca toplanma çadırında Rabbin huzurunda bulunan hoş kokulu buhur mizbahının boynuzuna sürecektir, boğanın bütün kanını toplanma çadırının kapısındaki yakılan takdimeler mizbahının dibine dökecektir. Daha sonra kahin suç takdimesi boğasının bütün yağın, içleri kaplayan yağı, iç organlar üzerinde bulunan bütün yağın, iki böbreği ve onların üzerinde belin yanında olan yağı ve böbreklerle beraber karaciğer üzerindeki zarı takdimeler mizbahi üzerinde yakacaktır. Boğanın geriye kalan bütün parçalarını ordugahın dışında ateşle yakacaktır¹⁵².

Eğer bütün İsrail cemaati bir yanlışlık yaparsa ve o iş cemaatin gözünden kaçarsa; Rabbin yapılmayacak diye emrettiği şeylerden birini yaparlar ve suçları sabit olursa bütün cemaat günah takdimesi olarak genç bir boğa arz edecek; onu toplanma çadırının önüne getireceklerdir. Sonra Rabbin huzurunda cemaatin ihtiyarları ellerini boğanın başı üzerine koyacaklar ve boğa Rabbin huzurunda boğazlanacaktır. Daha sonra rahibin günahı için yapılan işlemlerin aynısını İsrail cemaati adına rahip yerine getirecektir¹⁵³.

Eğer idarecilerden birisi; Rabbin yapılmayacak diye emrettiği şeylerden birisini yapar ve suçu kendisine bildirilirse o zaman günah takdimesi olarak kusursuz bir teke sunması gerekir. Hemen hemen yukarıdakine benzer işlemler yapılarak bu teke o kişinin günahına keffaret etmiş sayılacaktır¹⁵⁴.

¹⁵¹ Levililer, bab. 4/ 1-12

¹⁵² Levililer, bab. 4/ 1-12

¹⁵³ Levililer, bab. 4/ 16-21

¹⁵⁴ Levililer, bab. 4/ 22-26

Günah işleyen kişi ahaliden biri ise bu kişi kusursuz bir keçiyi aynı kaidelere uyararak sunacak ve günahına keffaret etmiş sayılacaktır¹⁵⁵. Halktan birisi günah keffareti için bir kuzu getirirse o dişi ve kusursuz olacaktır. Diğer kaideler aynıdır¹⁵⁶.

Bu dört sınıfın dışında kalan ve fakir olan insanlar yukarıda zikredilen hayvanlar yerine iki kumru veya iki güvercin yavrusu takdim edeceklerdir. Bu hayvanlardan birisi günah kurbanı, diğeri ateşle yapılan takdime sayılacaktır.

Günah takdimesi kurbanlarında bütün yağ komünyon kurbanlarında olduğu gibi mizbah üzerinde yakılırdı, fakat kurbanı sunan kişi etten bir pay almaz kurbanın tamamı rahibin olurdu.

Günah kurbanı dini merasiminin en önemli unsuru “kan”dır. Zira suça keffaret eden odur. Yahve Kutsal kitapta “...çünkü etin kanı candadır ve ben onu mizbah üzerinden canlarınıza keffaret etmek için size verdim; çünkü candan ötürü keffaret eden kandır” der¹⁵⁷.

2. Suç Takdimesi (asham)

Suç takdimesi kutsal kitapta ayrıntılarıyla şu şekilde anlatılır: “eğer birisi suç işler ve Rabbin yapılmayacak diye emrettiği şeylerden birini bilmeyerek yaparsa; emanet, rehin yahut çalınmış bir şeyde komşusuna hile ile davranır veya ona gadrederse, kaybolan şeyi bulur ve onda hileye başvurursa, yalan yere yemin ederse, velhasıl insanın yaptığı bütün bu şeylerden birinde suç işler ve kabahatli olursa, çaldığı yahut gaddarlıkla elde ettiği, kendisine emanet edilen veya kaybolupta kendisinin bulunduğu ya da hakkında yalan yere yemin ettiği şeyi aynen geri verecek ve üzerine o şeyin beşte birini ilave edecektir. Emanet edilen, çalınan veya bulunan şey kiminse günahı bilindiği günde sahibine verilecektir. Ayrıca, yetkili kişinin biçtiği değere göre sürüden kusursuz bir koçu suç takdimesi olarak kahine getirecektir. Sonra kahin onun için keffaret edecek işlediği suç ne olursa olsun bütün yaptıkları kendisine bağışlanacaktır¹⁵⁸.

Suç takdimesinde takip edilecek dini merasim şu şekilde anlatılır: “suç takdimesi olarak kahine getirilen koç yakılan takdimenin boğazlandığı yerde boğazlanacak ve kanı mizbah üzerine çepeçevre serpilecektir. Ayrıca hayvanın bütün yağı, yağlı kuyruğu, karaciğer üzerindeki zar böbreklerle ayrılacak ve kahin Rabbe ateşle yapılan takdime olarak onları mizbahta yakacaktır. Kahinler arasında her erkek bu eti mukades bir yerde yiyecektir. Günah

¹⁵⁵ Levililer, bab. 4 / 27-31

¹⁵⁶ Levililer, bab. 4 /32-35

¹⁵⁷ Levililer, bab. 11 / 17

¹⁵⁸ Levililer, bab. 5 / 14-19; bab. 6 /1-7

takdimesi nasılsa, suç takdimesi de öyledir, onlar için bir şeriat vardır. Onunla keffaret eden kahin kim ise günah takdimesi de suç takdimesi de onun olacaktır”¹⁵⁹.

Suç takdimesi fert adına sunulursa, kan ile ilgili herhangi bir hüküm yoktur ve kurban edilecek hayvan koçtur.

d. TAKDİMELER

Takdimeleri genel olarak şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

- Hububat veya Yiyecek Takdimesi
- Huzur Takdimesi
- Buhur Takdimesi
- Diğer Takdimeler

Hububat veya Yiyecek Takdimesi (Minha)

Minha yağla yoğrulmuş unla yere şarap dökmeden ibaret bir takdimedir. Haftalar bayramı, günlük olarak ateşte yapılan takdime, komünyon kurbanının her çeşidine tatbik edilmiştir.

Levililerde hububat takdimesinin başında ekmek takdimesinin geldiği söylenir ve kuralları şöyle anlatılır: “bir kimse Rabbe ekmek takdimesi arz edecekse ince undan olacak, üzerine yağ dökülecek ve onun üzerine günnük konulacak sonra onu Harun oğullarına, kahinlere getirecek, kahin ince undan ve yağından bütün günnüğü ile beraber bir avuç dolusu alacak, onun anılması olarak onu mizbah üzerinde ateşle yapılan takdime ve Rabbe hoş koku olarak yakacaktır. Ekmek takdimesinden kalan kısmın tamamı Harun oğullarına verilecektir. Bu takdime Rabbe ateşte yapılan takdimeler arasında çok mukaddestir”¹⁶⁰.

İkinci takdime türü olarak fırında pişmiş ekmek takdimesi sayılır ve Levililer 2. babda bu takdime de ayrıntılarıyla anlatılır. Genel hatlarıyla yukarıda anlattığımız takdimeye benzediği için tekrar burada anlatmayacağız.

Rabbe arz edilecek ekmek takdimelerinden hiç birisine maya katılmayacaktır. Çünkü Rabbe ateşle yapılan takdime olarak hiç maya ve bal katılmayacaktır. Bunlar turfanda takdimesi olarak arz edilecektir. Bununla beraber ekmek takdimelerinden her biri tuzlanacak ve

¹⁵⁹ Levililer, bab. 4 /1-10

¹⁶⁰ Levililer, bab. 2/ 1-3

onlardan Allah'ın takdimesinin tuzu eksik edilmeyecektir. Dolayısıyla bütün takdimelerin üzerinde tuz takdim edilecektir¹⁶¹.

Üçüncü bir takdime türü olarak eğer Rabbe turfandaların ekmek takdimesi arz edilecekse, turfandaların ekmek takdimesi olarak; ateşte kavrulmuş başakta buğday arz edilecektir. Ayrıca üzerlerine yağ dökülecek ve günnük konulacaktır. Bu da ekmek takdimesidir. Sonra kahin onun için anılma olarak dövülmüş buğdayla yağından birer parçasını bütün günnüğü ile beraber, Rabbe ateşte yapılan takdime olarak yakacaktır¹⁶².

Huzur takdimesi

Bu takdimede sunulan şey mayasız ekmektir. Huzur ekmeğinin hazırlanışı şöyledir: “önce ince undan yapılmış on iki pide veya somun pişirilecek ve her pide efanın onda ikisi olacaktır. Sonra onlar Rabbin önünde duran temiz bir sofra üzerine altışar altışar iki sıra halinde dizilecektir. Ekmek için anılma Rabbe ateşle yapılan takdime olsun diye her iki sıra üzerine saf buhur konulacaktır. Bu sofra her Cumartesi günü Rabbin huzurunda hazırlanacaktır¹⁶³”.

Huzur ekmeği sofrası şu şekilde kurulmalıdır: “...ve uzunluğu iki, eni bir, yüksekliği bir buçuk zira olan sint (akasya) ağacından bir sofra yaparak halis altınla kaplayıp etrafına bir pervaz yapasın. Onun etrafında dört parmak eninde bir kenar yapasın ve kenarın etrafına bir altın pervaz yapasın. Ona dört altın halka yapıp halkaları dört ayağında bulunan dört köşeye koyasın, halkaları kenarın yanında olup sofrayı taşımak için kollara hane olalar. Kolları sint ağacından yapıp onları altınla kaplayasın ve sofra onlar ile getirilsin ve onun tepsilerini ve buhur kaplarını ve meşrubat takdimesi için kaselerini ve taslarını yapasın”¹⁶⁴.

Huzur ekmeği sofrasından ruhban sınıfı yani din adamlarının istifade edebileceği şu ayetlerden anlaşılır: “.....Onları ruhban huzurunda Beni İsrail tarafından ebedi ahd üzere her sebt gününde daima tertip etsin, bu dahi Harun ile oğullarının olup onu mukaddes makamda yesinler, zira bu Rabbin kurbanlarından olup fariza üzere ona çok mukaddestir”¹⁶⁵. Ancak 1.Samuel'e göre bu kurbandan tahir olan herkes istifade edebilirdi.

Daha bir çok milletin bu şekilde sofralar kurduğunu görüyoruz. Örnek olarak Babil'de ve daha ilkel bir şekli olmakla birlikte Arabistan'da kurulan sofraları verebiliriz. Babil'de tanrıya takdim edilen bu yemekleri ruhbanın yediği saklanarak bizzat tanrının yemekte olduğu hissi

¹⁶¹ Levililer, bab. 2/ 11-13

¹⁶² Levililer, bab. 2/ 14-16

¹⁶³ Levililer, bab. 24/ 5-9

¹⁶⁴ Çıkış, bab. 25/ 23-29

¹⁶⁵ Levililer, bab. 24 / 7-9

verilirken Arabistan’da sunuda bulunan kişi kendi saçıyla karıştırdığı yemeği el- Ukaysir adı verilen putun önüne avuçla atardı¹⁶⁶.

Buhur takdimesi

Buhur takdimesi ile hububat takdimeleri ile birlikte sunulan buhar, tütsü veya güzel koku kastedilmektedir. Çıkış kitabında güzel kokunun nasıl yapılacağı ayrıntılarıyla anlatılmıştır; “ve Rab Musa’ya dedi: Kendine hoş kokulu baharat, kara günnük ve hoş kokulu ezfar ve kasnı zankı ve safi günnük al, tartıları bir olacak, ondan buhur, attar işi üzere tuzlanmış temiz ve mukaddes hoş koku yapacaksın, ve ondan bir parçasını çok ince döveceksin...¹⁶⁷”

Bu takdimenin her sabah ve akşam yapılması zorunlu olup¹⁶⁸, bu görevi sadece rahip yerine getirebilirdi¹⁶⁹. Ayrıca bu takdime Keffaret gününde de sunulurdu.

Diğer takdimeler

Yukarıda saydıklarımız dışında İsrailoğulları daha birçok sebeple kurban sunmuşlardır. Selamet takdimesi, barış takdimesi, bir görevi yerine getirenlerin sunması gereken kurban, doğumdan sonra sunulan kurban, cüzamlının kurbanı, akıntısı kesilenin sunduğu kurban, zina yapan kimsenin sunması gereken kurban...

¹⁶⁶ Budda, a.g.e., s.41

¹⁶⁷ Çıkış, bab. 30/ 34-38

¹⁶⁸ Çıkış, bab. 30/ 7-8

¹⁶⁹ II.Tarihler, bab. 26 / 16-18

III. BÖLÜM

YAHUDİLİK'TE KURBAN FENOMENİ

Esas konumuz Yahudilik'te kurban olgusunun fenomenolojik boyutuydu. Tezimizin şimdiye kadar olan bölümünde kurban olgusunu ayrıntıları ile tasvir etmeye çalıştık. Bu bölümde ise konumuza daha farklı bir boyut kazandırmaya çalışacağız. Daha sistemli olması için konuyu alt başlıklara indirgemeyi uygun bulduk.

1. Habil ile Kain'in Sunduğu Kurban

Yahudilik'te kurbanı ilk sunan insanlar Habil ile Kabil'dir. Bu konuyu ayrıntılı olarak tezimizin başında anlatmıştık. Şimdi bu mitostan çok daha eski tarihli olan bir başka mitosu anlatacağız, daha sonra bu iki mitosu karşılaştıracacağız. Anlatacağımız mitos Sümerlilere ait olan Dumuzi ile Enkimdu mitosudur.

“İnanna ya da diğer adıyla İştär, bir koca seçmek üzeredir. Seçimini çoban-tanrı Dumuzi (Temmuz) ile çiftçi-tanrı Enkimdu arasında yapacaktır. İnanna'nın erkek kardeşi Utu, Dumuzi'den yanadır, ama İnanna Enkimdu'yu yeğlemektedir. Dumuzi koca olarak kendisini seçmesini önerir ve Enkimdu'nun sunabileceği her şeye fazlasıyla sahip olduğunu ileri sürer. Enkimdu Dumuzi'yi bu sevdadan vazgeçirmeye çalışır ve kendisine türlü armağanlar vermeyi önerir ama Dumuzi İnanna'yı alma kararlığını sürdürür ve anlaşılan bu niyetini gerçekleştirmede başarıya ulaşır; bunu çeşitli mitoslarda Dumuzi'nin İştär'in kocası olarak gösterilmesinden anlıyoruz¹⁷⁰”.

“Her ne kadar Sümer mitosunun sonu Kain ile Habil mitosunda olduğu gibi trajik bir olayla bitmese de ve Sümer mitosunda kurban açısından önemli bir olay geçmese de Sümer mitosunun İbrani mitosuna kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. İki mitosun da konumuz açısından en önemli yönü çoban ile çiftçi arasında varolan mücadeleyi yansıtması, her iki mitosta da çoban olgusunun çiftçi olgusundan üstün sayılmasıdır. Sümer mitosunda Dumuzi İnanna ile evlenerek zafere ulaşırken, İbrani mitosunda çoban olan Habil'in sunduğu kurban Yahve tarafından kabul edilerek pekiştirilmiştir¹⁷¹. Biz bu durumu mitosun Yahudiler arasında göçebelikten yerleşik hayata geçiş yani bir bocalama dönemini yansıttığı şeklinde yorumlayabiliriz. “Çünkü Yahudiler koyun yetiştiriciliği ile geçinen göçebe bir

¹⁷⁰ S. Hooke, Ortadoğu Mitolojisi, İmge Yay., s.36-37

¹⁷¹ S.Hooke, a.g.e., s.38

toplumdu.”¹⁷²Yine çobanlığın yani göçebeliliğin yerleşik hayata üstün sayılması olayın bir diğer boyutudur. Sonuçta çobanlık-göçebelikle yaşamı geçirmek daha kutsal sayılmıştır. Zaten kardeşini öldüren Kain daha sonra bir kent kurar ve yerleşik hayata geçen ilk insan olur¹⁷³, bu da bu rekabeti (çoban- çiftçi) yansıtan bir başka delilidir.

Demek ki ilk kurban olayı olarak kabul ettiğimiz Habil ile Kain’in kurbanı aslında yerleşik hayata geçme ile göçebe olarak yaşama arasında bocalayan İbrani halkını anlatıyor. Sümerlilerden ana hatlarıyla alınan mitos İbrani halkının yaşam biçiminde çok önemli bir yere sahip olan “kurban motifiyle” süslenmiş ve çoban halk övülmüştür.

Bu konuyu ele alan tek Sümer efsanesi bu değildir. Buna benzer başka birkaç tane daha efsane vardır. Biz bunlardan birisini daha buraya almayı uygun gördük. Bu efsane ise Emeş ve Enten isimli iki kardeş arasında geçer. “Gök tanrısı “Enlil” ağaçların ve tohumların çoğalmasını, ülkede bolluk ve bereketin artmasını ister. Bu amaçla ziraat ve hayvancılıkla uğraşsınlar diye “Emeş” ve “Enten” adında iki kardeş yaratır. Hikayenin devamında iki kardeş aralarında çıkan bir tartışmayı hakem kararıyla halletmek zorunda kalırlar. Fakat “Enlil” “Enten”i seçer ve onu tanrıların çiftçisi yapar. Hikaye üç yüz satırdan oluşmaktadır ve yarıdan fazlası iyi halde muhafaza edilmiştir”.¹⁷⁴

2. İbrahim’in oğlu İshak’ı Kurban Edişi ve İnsan Kurbanı

“İsrailoğulları insan kurbanı olarak daha çok küçük çocukları (sekiz günlük) sunmuşlardır. Bu çocuklar daha çok kralın oğulları arasından seçilirdi. “ batı Sami ırkları arasında kral, ulusal bir tehlike anında kendi oğlunu halk adına kurban ederdi. Örneğin Byblos’lu Philo, Yahudiler üzerine yaptında şunları söylüyor: “Büyük bir tehlike anında bir kentin ya da ulusun yöneticisinin öç alıcı meleklerle bir fidye olarak bütün halk adına kendi sevgili oğlunu kurban etmesi eski bir töreydi, bu şekilde sunulan çocuklar gizemli dinsel törenlerle öldürülürdü. Örneğin ülkenin kralı olan Cronus, Jeoud adlı biricik oğluna kral giysileri giydirdi ve bir savaş zamanında bir sunağın üzerinde kurban etti, ülke düşman tehlikesi altındaydı. Moab kralı İsraililer tarafından kuşatıldığında, ilerde kendi yerini alacak olan en büyük oğlunu duvarın üzerinde yakılmış sunu olarak verdi. Fakat Samiler arasında çocukların kurban etme işi yalnızca krallara ait bir şey değildi. Salgın hastalık, kuraklık ya da savaşta yenilme gibi

¹⁷² Cilacı, Günümüz Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 1998, s.65

¹⁷³ Tekvin, bab. 4 / 16-17

¹⁷⁴ Dr. Ahmet Susa; Tarihte Araplar ve Yahudiler İki İbrahim, İki Musa, İki Tevrat; çev., Dr. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2005, s.273-274

büyük felaket günlerinde Fenikeliler en sevdikleri çocuklarından birini Baal'e kurban ederdi.”¹⁷⁵

İbrahim peygamberin oğlu İshak'ı kurban etme teşebbüsü İbrani kurban ritüelinin dönüm noktalarından biridir. Bu olay Eski Ahit'te şöyle anlatılır:

“ Ve bu şeylerden sonra vaki oldu ki Allah İbrahim'i deneyip ona şöyle dedi: Ey İbrahim; şimdi oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu al ve Moriya diyarına git, ve orada sana söyleyeceğim dağlardan biri üzerinde onu yakılan kurban olarak takdim et. Ve İbrahim sabahleyin erken kalktı ve eşeğine palan vurdu ve kendisiyle beraber uşaklardan ikisini ve oğlu İshak'ı aldı; ve yakılan kurban odunlarını yardı ve kalkıp Allah'ın kendisine söylemiş olduğu yere gitti. İbrahim üçüncü günde gözlerini kaldırıp uzaktan o yeri gördü. Ve İbrahim uşaklarına dedi: Siz burada eşekle beraber kalın ve ben çocukla beraber oraya gideceğim ve secde edip yanınıza döneriz, İbrahim yakılan kurban odunlarını alıp oğlu İshak'a yükletti ateşi ve bıçağı kendi elinde taşıdı ve onların ikisi birlikte gittiler. Ve İshak babası İbrahim'e söyleyip dedi: Ey baba işte ateş ve işte odun; fakat yakılan kurban için kuzu nerede? İbrahim, oğlum yakılan kurban için kuzuyu Allah kendisi tedarik eder diye cevap verdi ve yola devam ettiler.

Allah'ın kendisine söylemiş olduğu yere vardılar, İbrahim orada bir mizbah yaptı odunları dizdi ve oğlu İshak'ı bağlayıp onu mizbah üzerine, odunların üzerine koydu. İbrahim elini uzattı ve oğlunu boğazlamak için bıçağı aldı. Ve Rabbin meleği göklerden ona çağırıp dedi: İbrahim! Elini çocuğa uzatma ve ona bir şey yapma çünkü şimdi bildim ki sen Allah'tan korkuyorsun, kendi biricik oğlunu benden esirgemedin. İbrahim gözlerini kaldırıp gördü işte arkasında bir koç çalılıkta boynuzlarından tutulmuştu ve İbrahim gidip koçu aldı, oğlunun yerine onu yakılan kurban olarak takdim etti...”¹⁷⁶

İsrailoğulları arasında insanın kurban edilişinin -en azından Yahve adına- hiçbir zaman yaygınlaşmadığını söylemiştik. Eliade'de İsrailoğullarının insan kurbanını kabullenemediğini belirttikten sonra şöyle der: “İsrailoğulları hiçbir zaman insan kurban etmeyi kabullenemediler; M.Ö.7. yüzyılda bulgularan çocuk kurbanları dışarıdan gelen bir etkiyi yansıtmaktadır.”¹⁷⁷ “İsrailoğulları insan kurbanını özellikle küçük erkek çocuklarının kurban edilmesini Kenan kültüründen almışlardır. Kenan'da ilahlara insan kurbanları ve büyük miktarda çocuk kurbanları takdim edilmiştir. İlahın hiddetini teskin etmek için yalnız en kıymetli mal, erkek çocukları olmuştur.”¹⁷⁸ Her ne kadar daha sonraki dönemlerde insan kurbanı yaygınlaşsa da bu başka kutsal tapımların(worshipping) dini hayat içine girmesiyle

¹⁷⁵ Frazer, Altın Dal, s.229

¹⁷⁶ Tekvin, bab. 22 / 1-14

¹⁷⁷ Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, c.I., s. 231

¹⁷⁸ Shimmel, a.g.e., s.140

alakalıdır. Ancak İbrahim'in hikayesi insan kurbanı ile mücadeleyi yansıtır ve insan yerine hayvanların kurban olarak sunulmasını vurgular. Bu durum İsrailoğullarının göçebe hayatlarında karşılaştıkları yeni durumlara verdikleri tepkilerden biridir. İbrahim'in kurbanında şu noktalar dikkat çeker;

Birincisi İbrahim'den oğlunu kurban olarak sunmasını bizzat Tanrı ister. Yani, ortada İbrahim'in kurban sunmasını gerektirecek adak adama ya da dini bir zorunluluk gibi herhangi bir sebep yoktur. İkincisi insanın kurban olarak sunulduğu toplumlarda en kıymetli hediye insandır ve hayati önem taşıyan nedenlerden dolayı sunulurdu. Ancak İbrahim'in böyle bir sebebi yoktu, bir gün Yahve kendisinden “imanını” kanıtlamasını istemiş ve o da bunu yerine getirmiş; sonunda da Yahve'nin lütfuna mahzar olarak milletlerin babası olma, gökteki yıldızlar kadar çok zürriyete sahip olma¹⁷⁹ ödülünü almıştır.

Ancak bu durum İsrailoğulları arasında hiç insan kurbanı olmadığını göstermez. Daha önce de anlattığımız gibi İsrailoğullarında da çok olağanüstü durumlarda insan kurban olarak sunulmuştur. İbrahim'in kurbanı ise tamamen insan kurbanına tepkisel olarak doğmuş bir hikayedir. “Batı Samilerinde oğullarını Tanrı Baal'e kurban edilme geleneği var. Fenike şehirlerinde dinsel çılgınlıklar halinde bu törenler yapılıyor. Hatta bazen memede olan çocuk kurban olarak yakılmış, İsrailde de böyle kurban var. İlk doğanların kurban edilmeleri Romalılar zamanına kadar sürmüş. 1921-25 yılları arasında Kartaca ve Fenike kolonilerinde İ.Ö. 8.-7. yüzyıllara ait çocuk kurban mezarları bulunmuştur. Yakılan çocukların külleri çömleklere konmuş. Üzerlerine X oğlu X Baal Hamman'a ve Tinilt'e onun sesini duysunlar diye adanmıştır. Aynı şekilde bir mezarlık da Kudüs'ün dışında Hinnom vadisinde bulunmuş. Bunlar ülkenin bereketi için yapılan kurbanları kanıtlıyor.”¹⁸⁰

İnsan kurbanıyla ilgili iki örneği daha önce vermiştik. Burada başka örnekler vereceğiz. Davud döneminde şöyle bir olay geçer: Davud döneminde üç yıl üst üste kıtlık olur ve bu kıtlığı nedeninin Saul evi olduğu düşünülür. Çünkü onlar Gibeonluları öldürmüşlerdir. Buna karşılık Saul'ün oğullarından yedi tanesinin Gibeonluların eline verilmesi kararı alınır. Böylece kıtlık bitecektir. Saul'ün oğullarından yedisi seçilir,ve onlar dağda Rabbin önünde asılır. Bu bölümü Kutsal Kitap'tan aynen alıyoruz: “ve onları Gibeonluların eline verdi ve onları dağda Rabbin önünde astılar ve yedisi birlikte düştüler. Ve onlar biçim günlerinde, ilk günlerde, arpa biçiminin başlangıcında öldürüldüler”¹⁸¹. Anladığımız kadarıyla bu yedi kişi kıtlığın nedeni olarak düşünülmüşler ve Rabbe kurban edilerek bu beladan kurtulunmaya

¹⁷⁹ Tekvin, bab. 22 /16

¹⁸⁰ Muazzez İlmiye Çığ, a.g.e., s.101; 132-133

¹⁸¹ II.Samuel, bab. 21 / 9

çalışılmıştır. Rab bu insanlar yüzünden kavme kızmıştır, kızgınlığının yatıştırılması gerekir. Bu yedi kişinin arpa biçiminin hemen başında öldürülmesi de bereket tapımını hatırlatır. İnsan kurban etmenin tek sebebi bu değildi. Dediğimiz gibi insan olağanüstü hallerde kurban edilirdi. Bu olaylardan biri de yeni bir evin inşası idi. “ İnsanları kurban etme keyfiyyetine eski Yahudiler’de bazı özel hallerde rastlanmaktadır. Tarihi araştırmalara göre eski Yahudiler yeni bir ev kurdukları zaman, insan kurban ederlerdi. Bunda güdülen gaye, ya yapıya ruhsal bir koruyucu, uyanık bir bekçi kazandırmak veya orada mülküne tecavüz edilmiş periyi yatıştırmaktır.”¹⁸²

3. İlk Ürün- İlk Doğan Sunuları ve Diğer Takdimeler

“İlkel insan onu çevreleyen yararlı güçlerin bir gün biteceği sıkıntısıyla yaşar. Binlerce yıl, kış gündönümlerinde güneşin tamamen söneceği, ayın bir daha çıkmayacağı, bitkilerin yok olacağı vb korkularla yaşamıştır. Herhangi bir “gücün” ortaya çıkışında, aynı endişe yakalar onu: bu güç geçicidir, bir gün tükenebilir. Bu endişe özellikle “gücün” görünüşte ortadan kaybolup bitki olarak mevsimsel tezahürleriyle karşılaşıldığında keskinleşiyordu. Bu endişe “gücün” dağılması, insan müdahalesiyle gerçekleşince doruğa varır: ilk meyvelerin toplanması, hasat vb. Böyle durumlarda “ilk meyveler” diye bilinen sungular, onlarda işleyen güçle insanı uzlaştırmak ve onları tehlikesizce kullanabilmesi, insana izin verilmesini sağlamak için sunulurdu”¹⁸³.

İlk doğanın kurban edilmesi bir çok ilkel toplumda görülen bir durumdu. “Lods, İsrail adlı yapıtında şöyle der: Gezer’de içlerinde yeni doğmuş çocuk cesetleri bulunan küpler keşfedilmiştir. Bu iskeletlerin hiçbiri sekiz günlükten fazla değildir. Bu yeni doğmuş çocukların hep aynı yaşta olmaları bu cesetlerin o yerin tanrısına kurban edilmiş ilk doğan çocuklar olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. İlk doğan çocukların kurban edilmesinin, ilk ürünün daha bol olması için tanrıya ait olduğu düşüncesinden doğduğu da ileri sürülmüştür. Nitekim hak kurbanı adı verilen bu anlayış hemen bütün ilkelerde saptanmıştır.”¹⁸⁴

Yahve Kutsal Kitabın birçok yerinde İsrailoğullarından ilk ürünü, hayvanların ve insanların ilk doğanlarını kendisine hediye olarak takdim etmelerini istemiştir.

¹⁸² Challey, a.g.e., s.126; ayrıca bkz: Eliade, Dinler Tarihine Giriş, s. 365

¹⁸³ Eliade, Dinler Tarihine Giriş, s. 337

¹⁸⁴ Hançerlioğlu, a.g.e., s.342

“Hasadının ve masaranın akıttığını takdimde geciktirmeyeceksin. Oğullarının ilk doğanını bana vereceksin”¹⁸⁵.

“Bütün ilk doğanlar benimdir; ve inekte ve koyunda bütün hayvanların, ilk doğan erkeklerin hepsi benimdir”¹⁸⁶.

“Kendi toprağının turfandalarının ilkinin, senin Allah’ın Rabbin evine getireceksin. Oğlağı anasının sütünde pişirmeyeceksin”¹⁸⁷.

“...ve her yıldan yıla toprağımızın turfandalarını, her çeşit ağaçların bütün meyvelerinin turfandalarını Rabbin evine getirmek için ve şeriatte yazılı olduğuna göre oğullarımızın, hayvanlarımızın ilk doğanlarını ve sığırlarımızın ve koyunlarımızın ilk doğanlarını Allahımızın evine, Allahımızın evine hizmet eden kahinlere getirmek için ve hamurumuzun turfandasını ve kaldırma takdimelerimizi ve her çeşit ağaç meyvesini, yeni şarabı ve yağı kahinlere, Allahımızın evinin odalarına ve toprağımızın ondalığını Levililere getirelim diye biz kahinler, Levililer ve kavm kuralar çektik...”¹⁸⁸.

Gördüğümüz gibi hayvanın, hasadın, meyvenin hatta hamurun ilki Tanrının evine sunulur, ancak burada neden ilklerin sunulmasının gerekliliği özellikle belirtilmiş sorusu ayrı bir önem taşır...erkek olması şartıyla insanların da ilki tanrıya sunulabilirdi¹⁸⁹ Ürün bir güce “mana”ya sahiptir ve bu güç ürünün devamlılığını sağlamaktadır. Alınan ilk ürün ile tarlada varolan bu güç de sembolik olarak alınır ve daha güçlü bir kutsal varlığa sunularak ertesi sene kutsalın ürünü aynı bollukta vermesi garantiye alınır, böylece varolan düzenin devamlılığı sağlanmaktadır. Biz İsrailoğullarında da aynı düşüncenin varolduğu görüşündeyiz. İlk ürün takdimesiyle üründe varolan düzenin devamlılığı sağlanır, kutsal güce saygısızlık yapılmamış, bir anlamda tepkisi çekilmemiş olunur. Ürünün önce kutsala sunulur ondan sonra insanların kullanabileceği hale gelirdi yani varolan güçten arınmış olurdu. Buna benzer bir örneğe Kutsal Kitap’ta rastlarız.

“.....ve yokuştan şehre çıkarken, su çekmek için çıkmakta olan kadınlar buldular ve onlara dediler: Gören buralarda mı? Ve onlara cevap verip dediler: Buradadır; işte önündedir; şimdi çabuk ol, çünkü bugün şehre geldi; çünkü kavmin yüksek yerde kurbanı vardır. Şehre girince, yemek için yüksek yere o çıkmadan evvel hemen onu bulursunuz; çünkü o gelmeden evvel kavm yemek yemez, çünkü kurbanı o takdis eder; çağrılanlar ondan sonra yerler...” burada “gören” kelimesi peygamber anlamında kullanılmıştır. Ve bu kişi Rab adına yemeği takdis

¹⁸⁵ Çıkış, bab. 22 / 29

¹⁸⁶ Çıkış, bab. 34 / 19

¹⁸⁷ Çıkış, bab. 34 / 26

¹⁸⁸ Nehemya, bab. 10/ 35-38

¹⁸⁹ İlk doğan oğlun durumuyla ilgili olarak bkz: Örs, a.g.e., s.366

eder, o gelmeden kimse yemek yiyemez. Aynı şey ilk ürün içinde söz konusudur, ilk ürün mutlaka Tanrı'ya sunulmalı, kalan bölüm insanların kullanımına bırakılmalıdır.

“İlk mahsul kurbanının kökeni ve nedeni ilkel zihniyetin bir özelliğinde, yani herhangi bir şeyi ilk defa yapmak veya herhangi bir olaylar zincirinin ilki karşısında bulunmak, yeni bir hayat şartına girmek –evlenmek, kadınlık ve erkeklik yaşına basmak vb.- gibi her yeni şeyin kutsal ve tabu telakki edilmesinde aranmalıdır. Çünkü tüm bu durumlar ilkel toplumlarda kutsal, öldürücü ve tabu şartını içermektedir. Yeni bir mahsulün, bağ bozumunun, ehli hayvanlardan –hatta insanlardan- ilk doğanların niçin tabu veya kutsal sayıldığını bize açıklayan işte bu zihniyettir.

Dolayısıyla yeni bir şeyi serbestçe yapabilmek, yeni bir şeyin tamamından serbestçe istifade edebilmek, ona dokunabilmek ve onu yiyebilmek, hasılı tabuyu kaldırmak için bazı merasimler ve ayinler gerekmektedir. Bu itibarla ilk mahsul kurbanının başlangıçta tamamen ameli bir maksadı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bunun dışında, bu gibi tabuları kaldırmaya yönelik ayinlerin mahiyeti bize ilkel zihniyetin diğer bir özelliğini daha, yani “parçanın tamamen bütünü temsil ettiği” düşüncesini göstermektedir: özel merasim ve ayinlerle ayrılan veya sunulan bir parça, bu parçanın dahil olduğu bütünü kapsayan kutsallığı, tehlikeyi kaldırır. Örneğin bir mahsul ya da bağ bozumu veya avcılık yahut balıkçılık söz konusu olduğunda ayrılan ve takdim edilen seçilmiş kısım veya yakalanan ilk hayvan özel bir şekilde bir kenara ayrıldıktan, takdim edildikten sonra artık bağcı, avcı veya balıkçı güven içerisinde işine devam edebilir. Ehli hayvanlardan ilk doğanları ise özel bir kutsallığa sahip oldukları için, genellikle kurban edilir veya serbest bırakılır¹⁹⁰.”

İsrailoğulları göçebelikle yerleşik hayat arasında bir süre bocaladıktan sonra yerleşik hayata geçmiş ve çiftçilikle uğraşmaya başlamışlardır. Dolayısıyla dini hayatlarında varolmayan çiftçilikle ilgili inançları çevrelerinde varolan toplumlardan almış, kendi kültür potalarında eriterek kullanmışlardır; ilklerin sunulması ve bu konuyla ilgili inançlarda böyledir.

Aynı şekilde dünyada varolan her şeyin olduğu gibi hayvanların da bir gücü vardır. Ve insanoğlu bu güçten korktuğu için kendi denetimine aldığı her hayvanın ilk doğanını kendisinden ve bu hayvandan daha güçlü olduğunu düşündüğü kutsala sunar, hem kendine zarar verecek bu güçten kurtulur hem de kutsalı memnun ettiği için kozmik düzenin devamlılığı garantiye alınmış olur.

Hayvanın bu gücü damarlarında varolan “kan”da yoğunlaşır. Bu nedenle İsrailoğullarının kan yemeleri yasaklanmıştır, çünkü “kan candır” ve bu canın yani gücün mizbaha dökülerek

¹⁹⁰ Budda, a.g.e., s. 92

Tanrı'ya sunulması gerekir. Kanın bir güce sahip olduğunu İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı hikayelerinde varolan bir bölümden daha net anlıyoruz.¹⁹¹

Burada kan o geceki helakten İsrailoğullarının kurtulmasını sağlamıştır. Her ne kadar kapı sövelerine sürülmesi bir alamet gibi söylense de kanın kutsal bir güce sahip olduğu hatta bir hiyerofani olduğunu söyleyebiliriz.

Kutsalın gereksinimlerini sağlamayı hediye sunmanın bir diğer amacı olarak gösterebiliriz. Bunu Kutsal Kitap'tan Tanrı'nın bu hediyeleri tükettiğine dair çeşitli örneklerle destekleyerek anlatalım.

Tesniye kitabında Rab insanlara oyma put yapmalarını yasakladıktan sonra şöyle der: “çünkü Allahın Rab yiyip bitiren kıskanç bir ateştir, kıskanç bir Allah'tır”¹⁹². Bu ayetin tek başına bir anlamı yok gibi gözükse de az sonra vereceğimiz örneklerle birlikte değerlendirilmesi daha anlamlı olur.

“ve bugün bil ki senin önünde geçen Allahın Rab'dir, o yiyip bitiren ateştir,.....”¹⁹³

Rab Tur dağına çağırdığı Musa'ya ve yanında gelen kişilere yanan bir ateş şeklinde gözükmiştir. Ateşten çok korkan kavm insanları Musa'ya şöyle söylemişlerdir: ve şimdi niçin ölelim?

Çünkü bu büyük ateş bizi yiyip bitirecek; eğer Allahımız Rabbin sesini bir daha işitirsek işte o zaman öleceğiz...”¹⁹⁴ ve Rab Musa ile dağda ateşin içinden konuşmuştur¹⁹⁵.

Yukarıdaki ayetlerden anlıyoruz ki ateş Yahve'nin hiyerofanilerinden biridir. Kutsal Kitap'tan örnekler vermeye devam ediyoruz. Yorumlamayı daha sonra yapacağız.

Bir diğer olay peygamber Gideon zamanında meydana gelmiştir. Gideon büyük sıkıntılar çeken İsrailoğulları üzerine peygamber olarak seçilmiştir. Onun sunduğu bir takdime şu şekilde anlatılır: “ve Gideon içeri girdi ve bir oğlakla bir efa undan mayasız pideler hazırladı, eti bir sepete, et suyunu bir tencereye koydu ve meşe ağacı altına onun yanına getirip takdim etti. Ve Allahın meleği ona dedi: eti ve mayasız pideleri al ve şu kayanın üzerine koy ve et suyunu dök. Ve böyle yaptı. Ve Rabbin meleği elinde olan değneğin ucunu oraya uzattı ve etle mayasız pidelere dokundu; ve kaya dan ateş çıktı ve eti ve mayasız pideleri yiyip bitirdi ve Rabbin meleği onun gözünden kayboldu”.¹⁹⁶ Burada Rab ateş olarak tecessüm eder ve et ile mayasız pideleri yer, sonuçta Rab bir insan gibi onları tüketir.

¹⁹¹ Çıkış, bab. 12, 1-4

¹⁹² Tesniye, bab. 4 / 24

¹⁹³ Tesniye, bab. 9 / 3

¹⁹⁴ Tesniye, bab. 5 / 25

¹⁹⁵ Tesniye, bab. 5 / 4

¹⁹⁶ Hakimler, bab. 6 / 19-22

Bu konuyla ilgili son örneğimiz İlyâ peygamber döneminde meydana gelen Baal’ın peygamberleri ile Allah’ın peygamberleri arasındaki karşılaşmadır. Ahab’ın döneminde İsrailoğulları yine Allah’ın emirlerini bırakmış ve Baal’e tapınmaya başlamışlardır. Allah İlyâ’yı peygamber olarak seçer ve ona kendini kavmine hatırlatması görevini verir. İlyâ bu amaçla Baal’ın peygamberleri ile karşı karşıya gelip kimin hak peygamber olduğunu ve hangi ilahın gerçekten İsrailoğullarının ilahı olduğunu ve bu ilahın diğer ilahlar karşısında ne kadar güçlü olduğunu kanıtlamaya karar verir.

“Ve İlyâ kavme dedi: Rabbin peygamberi olarak yalnız ben kaldım., fakat Baal’ın peygamberleri dört yüz elli kişidirler. Bize iki boğa verilsin, kendileri için bir boğa seçsinler, onu parçalara ayırsınlar ve odunların üzerine koysunlar ancak ateş koymasınlar, bende öbür boğayı hazırlayacağım ve odunların üzerine koyacağım, ateş koymayacağım. Ve siz ilahlarınızın ismini çağırın, ben de Yehova’nın ismini çağıracağım, hangi Allah ateşle cevap verirse Allah odur. Ve bütün kavim cevap verip: bu söz iyidir, dedi”.

Olayın devamını ayrıntıları ile almak yerine bizim için önemli olan bölümü alıyoruz; Baal peygamberlerinin çağrılarına cevap vermez ve ilahını çağırma sırası İlyâ’ya gelir, “.....bana cevap ver ya Rab, bana cevap ver ve bu kavim bilsinler ki ya Rab sen Allahsın, onların yüreğini sen geri çevirdin. Ve Rabbin ateşi düştü, yakılan takdimeyi, odunları, taşları ve toprağı yiyip bitirdi, hendekte olan suyu yaladı. Bütün kavim gördü, yüzüstü düştüler ve dediler: Yehova Allah’tır, Yehova Allah’tır..¹⁹⁷”.

Bu kadar örnek Rabbin hiyerofanilerinden birinin de ateş olduğunu ve Rabbin ona sunulan her şeyi maddi anlamda da tükettiğini kanıtlamaya yeter sanıyoruz. Ve Rabbe sunulan her şey ya yakılır ya da su gibi sıvı maddeler de mizbahın dibine dökülürdü. Bu olaylar Yahudilikte de insanlar kendi gözlerinin önünden maddi anlamda yok olan şeyleri kutsalın tükettiğine inanırlar düşüncesinin varolduğunu doğrular.

Bu tür ilk-ürün törenlerinde, pek çok farklı unsuru bir araya getirebiliriz:

- Yeni hasadın tüketilmesiyle söz konusu bitki türünün tükenmesine neden olma ya da onu tüketenin, ürünlerde bulunan “gücün” öfkesini üzerine çekmesi tehlikesi,
- Bu tehlikenin, ilk ürünlerin törenlerle kutsanmasıyla giderilmesine çalışılması,
- Tehlikenin önceden arınarak (“günahların kovulması”, günah keçisi olgusu)ve topluluğun yenilenmesiyle giderilmesi,

¹⁹⁷ I.Krallar, bab. 18 / 22-25

- Yenilenmenin “zamanın yenilenmesiyle”, yani arı ve ilk zamanın “başlamasıyla” gerçekleşmesi (her yeni yıl zamanın yeniden yaratılışıdır)¹⁹⁸.

4. Kurbanın Yakılması

Yahudi tarihinde hediye sunma kavramını ilk insan Adem’in oğulları Habil ile Kain zamanında görüyoruz. Ancak burada hediyeinin nasıl sunulduğuna dair bir ipucu yoktur. Yapılan şey Kain’in toprağın semeresinden Habil’in ise sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından Rabbe getirmesi ve Rabbin Habil’in kurbanına teveccüh etmesinden ibarettir. Kurbanın yakılarak ya da başka bir şekilde sunulduğuna dair bir açıklama yoktur. Daha sonra kurbanı sunmanın çeşitli ayinler eşliğinde ritüel haline geldiğini görüyoruz. Kurbanı sunmanın en önemli yönü sıvı maddelerin ve özellikle kanın mizbahın dibine dökülmesi, katı maddelerin ise yakılarak sunulmasıdır. Kurbanı yakarak sunmayı ilk kez Nuh döneminde görüyoruz. Tufan’dan kurtulduktan sonra Nuh’un yaptığı ilk iş Rabbe bir mizbah yapmak ve ona yakılan takdime sunmak olmuştur¹⁹⁹.

Ancak dikkatimizi çeken Rab ile aynı mekanda bulunmaları, onunla yüz yüze konuşmaları ve Kutsal Kitap’ın daha sonraki bölümlerinden de anladığımız gibi Rabbin somut hatta belki de insan şeklinde düşünülmesidir. Sunulan takdimenin kokusu Rabbe hoş gelir ve insanoğlunu yeryüzünden yok etmek istediği için pişman olur ve bir daha böyle bir girişimde bulunmayacağına dair kendi kendine söz verir²⁰⁰. Demek ki hoş koku yani kurban Rabbin hoşlandığı bir şeydir belki de onun ihtiyaçlarını gidericidir. Burada kısaca İsrailoğulları arasında “Rab” inancının nasıl şekillendiğini ve zamanla değiştiğini inceleyeceğiz. Bu konu kurbanın sunuluş şekli üzerinde etkili olduğu için bizim açımızdan öneme sahiptir.

İnsanın Tanrı ile aynı mekanda yaşadığını, onunla yüz yüze konuştuğunu Kain ile Habil’in sunduğu kurban töreninden anlayabiliriz. Gerçi ortada tören diyebileceğimiz bir olay yok, yapılan şey hediyeinin basitçe Rabbin huzuruna bırakılması şeklindedir. Ancak Rabbin mekanı ve hediyeinin Rabbe nasıl sunulduğu, Habil’in hediyesinin neden beğenildiği konusunda bir açıklama yapılmaz. Aynı babın daha sonraki bölümlerinden birinde “ve Kain Rabbin önünden çıktı ve Aden’in şarkında Nod diyarında oturdu” denilir. Mekan ayrılığından bahsedilmez.

Nuh dönemini az önce anlattık her ne kadar kurban yakılarak sunulsa da bu Rabbin gökyüzünde oturduğuna dair bir inancın sonucundan çok, tufan sularının uzaklara sürüklediği geminin yerini Rabbin daha rahat tesbit edebilmesi için olsa gerek.

¹⁹⁸ Eliade, Dinler Tarihine Giriş, s.337

¹⁹⁹ Tekvin, bab. 8 / 20

²⁰⁰ Tekvin, bab. 8/ 21

İbrahim döneminde Rabbin yukarı doğru çıktığını görüyoruz. “...Ve onunla söyleşmeyi bitirdi ve Allah İbrahim’in yanından yukarı çıktı²⁰¹”.

Halbuki kardeşini öldüren Kain Rab ile konuşur ve onun önünden çıkar²⁰². Artık Rab kavramı somuttan soyuta doğru bir geçişe Rab ise göğe doğru yükselmeye başlar. Yine Yakup döneminde de Rab Yakup ile söyleşir ve yukarı çıkar²⁰³. Rab bazen gökte bazen de yerededir, gökte yaşar ancak insanlarla konuşmak için yeryüzüne iner.

Musa kavmini Mısır’dan çıkarmayı başarınca Rab’de kavmi ile birlikte göçebe bir hayata başlar. “ve gündüzün ve geceleyin yürüsünler diye, Rab onlara yol göstermek için gündüzün bulut direğinde ve geceleyin onlara ışık vermek için ateş direğinde önlerinde gidiyordu, gündüzün bulut direği ve geceleyin ateş direği kavmin önünden hiç ayrılmadı²⁰⁴”. Demek ki bütün kavim Rabbi görebiliyordu, sonuçta bulut direği ya da ateş direği somut birer varlıktır.

Rab ile Musa’nın karısı Tsippora arasında geçen ve daha önce anlattığımız olay Rabbin somut bir varlık olarak düşünüldüğünün bir başka göstergesidir²⁰⁵. Rab hala insanların görebildiği bir varlıktır, Tsippora oğlunun gulfesini onun ayaklarının dibine attığına göre Rab insan şeklinde düşünülüyordu.

Musa ve Rab arasında daha sonraki bir dönemde geçen Sina dağı olayıyla artık Rabbin herkes tarafından görülemeyen bir varlık olduğunu görüyoruz. Rab dağa tecelli etmiştir ve bütün kavim dağın kutsallığına şahit olur ancak Rab ile sadece Musa ve Harun konuşur ve onu görürler. Kavim sadece dağın dumanlar içinde kaldığını görür ve Rabbin oraya indiğini anlar²⁰⁶. Artık seçilmiş insanlar Rab ile konuşabilir ve onu görebilirler, emir ve yasaklarını diğer insanlara bildirirlerdi.

Bir dönem daha Rab seçtiği kişileri dağa çağırır ve oradan onlarla konuşur özellikle Musa dönemi bu şekilde geçer Musa “Allah’ın dağına”²⁰⁷ çıkar orada Rab ile konuşur.

Daha sonraki dönemlerde Rab tedrici olarak göğe doğru yükselir, bazen gökte bazen yerededir, en son aşamada artık gökte, soyut bir varlıktır, görenler aracılığıyla insanlara mesajlar verir, peygamberlik adı verilen bir kurum vardır artık, bazen babadan oğula geçer bazen Rab peygamberi kavmin arasından seçer, ona kavmi uyarmasının söyler. Rabbi bundan sonra insanlar göremez, onlar sadece Rabbin izzetini²⁰⁸ yani çeşitli tecellilerini görebilirler. Peygamberin nasıl seçildiğine ve peygamberin özelliklerinin neler olduğuna dair bir açıklama

²⁰¹ Tekvin, bab. 17 / 22

²⁰² Tekvin, bab. 5 / 16

²⁰³ Tekvin, bab. 35 / 13

²⁰⁴ Çıkış, bab. 13 / 21-22

²⁰⁵ Çıkış, bab. 4 / 25

²⁰⁶ Çıkış, bab. 19 / 16-25

²⁰⁷ Çıkış, bab. 24 / 13

²⁰⁸ Levililer, bab. 9 / 23

yapılmaz Tevrat'ta, bir kişi peygamber olur ve Rab onunla konuşur. Artık Rab göktedir, herkesi görür ancak sıradan insanlar onu göremez. Ve gökte olan bir ilaha sunulan kurban yakılmalıdır ki ona ulaşabilsin. Yakılan kurbanın dumanı göğ'e doğru yükselir bu da Rabbin kurbanı tükettiğini gösterir. Kutsal Kitabın birçok yerinde "...ve Rab hoş kokuyu kokladı..."²⁰⁹ ;...Rabbe yakılan takdimedir, hoş kokudur..."²¹⁰ ;... ateşle yapılan takdime, Rabbe hoş kokudur..."²¹¹ gibi ifadelerle Rabbin yakılan kurbanın kokusundan hoşlandığını anlatılır.

Rab kavramının gelişimini yukarıda kısaca anlattık peki bunun kurban ritüeli üzerindeki etkisi nasıl olmuştur. Başlangıçta insanlar arasında olan Rabbe kurban basit bir şekilde sunulabiliyordu. Ancak gökyüzünde olan Rabbe kurban sunmak bu kadar basit değildi, bir kere sunulan kurbanın ulaşması için yakılması gerekiyordu, ve Rabbin kurbanı kabul etmesi için çeşitli ayinler eşliğinde sunulması gerekiyordu. Bunun yanında artık hayvan yanında bitki, su, şarap gibi diğer maddelerde sunulmaya başlanmıştır.

"Bizim kanaatimize göre ise yakma kurbanının temel esprisini iki noktadan değerlendirmek mümkündür. Yakma kurbanının, ilk esprisi, günahın doğrudan yakılarak yok edilmesi yani temizlenmesi amacına matuf olması gerektiğidir. Çünkü yukarıda da izah edildiği üzere kurban kesen kişi, kurban ettiğ'i hayvanın üzerine elini koymaktadır. Bu eylem, günahından dolayı ölümü hak eden insanın kendisinin yerine bir hayvanı sembolik olarak seçme anlamını taşımaktadır. Günahın yok edilmesi ise, bireyin yerine seçilen hayvanın kesilmesi ve yakılması suretiyle gerçekleşmiş olacaktır. Dolayısıyla yakmanın geri planındaki amaç, bütün dinlerde var olan ateşin temizleyicilik fonksiyonuyla alakalı olmalıdır. Bir anlamda yakma kurbanı, sembolik olarak bireyin cehennemde yanarak temizlenişi ve arınışı olmaktadır. İkinci esprisi ise Habil ve Kabil'in kurban sunuşlarıyla bağlantılı olmalıdır. Çünkü ilahi dinlerde, Habil'in tanrıya sunduğu kurbanın kabul edilişinin alameti olarak yandığı anlayışı yaygındır. Dolayısıyla Allah'a takdim edilen kurbanı kabul edilmiş olması arzusu, Yahudilerin kurbanı yakma uygulamasına sevk etmiş olabilir. Ayrıca Eski Ahit'te Hz. Nuh'un da yakma kurbanı sunduğu bildirilmektedir. Yahudilerin yakma kurbanının bir diğer uzantısı, Hz. Nuh'un bu uygulaması da olabilir".²¹²

²⁰⁹ Tekvin, bab. 9 / 21

²¹⁰ Çıkış, bab. 29 / 18

²¹¹ Levililer, bab. 1 / 13-17

²¹² Özkan, Ali Rafet; Dinlerde Kurban Kültü, Akçağ yay. Ankara 2003, s.110

5. Kurbanın Sunuluş Zamanı

İsrailoğulları kurbanı günlük, haftalık, aylık ve yıllık olmak üzere dört farklı zaman diliminde sunarlardı, bütün kurbanların hangi tarihte ve nasıl sunulacağı Kutsal Kitap'ta ayrıntıları ile anlatılmıştır ve biz bu konuyu daha önce anlatmıştık.

Her ritüelin belli bir zamanı vardır. Ve bu zaman kutsal zaman olarak kabul edilerek kutsal olmayan zamandan ayrılır. Mesela sabah ve akşam sunulan kurbanlar belli bir saatte sunulurlar, bu zamanın dışına çıkılmaz ve bu sunulanların belli bir arketipi vardır. Şimdi yapılan şey bu arketipin tekrarından başka bir şey değildir. Bu tekrarlarla zaman kutsanır ve kutsal olmayan zamandan ayrılır. Aynı şekilde aylık ve yıllık bayramların, kurban törenlerinin de birer arketipi vardır, bu arketiplerin tekrarıyla insanoğlu yaşadığı, kutsal olmayan zamandan sıyrılır, kutsal zamanın içinde yaşar. Kısaca İsrailoğulları kurban ritüelleri ile Eliade'nin "Cennete Duyulan Özlem" adıyla anlattığı şeyi gerçekleştirmeye çalışırlar. Kurban sunulurken arketipler sadece tekrar edilmez aynı anda ilk olay yeniden gerçekleşir ve kutsal zaman bugüne taşınmış olur. Bayramların bir başka ritüel anlamı kutsal olmayan zamanı yıkma ve yeni bir zaman kurmalarıdır. Yeni yıl bayramı gibi yıllık bayramlar daha çok bu işlevi görür. Bu bayramlar daha önce yaşanan kutsal olmayan zamanı yıkar ve yepyeni, kutsal bir zamanı başlatır.

Sonuç olarak insanoğlu bu ritüellerle içinde bulunduğu kutsal olmayan zamandan kurtulmaya ve kutsal olan zamana yaklaşmaya çalışır. Hep yaşamak istediğı o ilk kutsal zamanı taklit ederek şimdiki zamanda o günü yaşıyormuş hissine kapılır. Bunu da insanoğlunun sonsuzluk ve cennet özlemiyle bağdaştırabiliriz. Şimdi İsrailoğulları açısından çok önemli olan Fısıh bayramını ayrı bir başlık altında ele alacağız.

6. Fısıh Kültü

İbrani Fısıh bayramı Nisan ayının on beşinci günü kutlanmaya başlanılan sekiz günlük bir bayramdır. Her ne kadar Kutsal Kitap bu bayramı Mısır'dan çıkışın anısına kutlandığını söylese de gerçekte durum farklıdır. Fısıh İsrailoğulları'nın çok uzun yıllar önce kutladığı çoban halklara ait ilkbahar bayramı ile Kenanlılardan alınan mayasız ekmek bayramının birleştirilmesi ile oluşan bir bayramdır. İsrailoğulları Kenan diyarına geldikleri zaman mayasız ekmek bayramını onlardan görmüş ve almışlardır. "İsrail eskiden Fısıh bayramında bir kuzu kesmekle yetindikleri halde, Kenan'da Hamursuz yapmaya başladılar. Bu da onların

buğday mahsulü almaya başladıklarını gösterir. Buğday mahsulünü toplama mevsiminin nihayet bulması da bir bayramla kutlanıyordu.²¹³ Fısıh bayramının özellikleri şunlardır:

5. Fısıh ilkbahar ekinoksunda kutlanır,
6. Kurban bir senelik bir kuzu veya oğlaktır
7. Diğer kurbanların aksine bu kurban tamamen ailevi bir kutlamadır.
8. Diğer kurbanlarda olduğu gibi kuzu kaynatılmayıp kızartılır,
9. Kurbanın kanı ön kapıya ve eşğine sürülür²¹⁴.

İlkbahar bayramını da Tammuz'un yeraltına inişi miti ile alakalandırabiliriz. Çünkü Kutsal Kitap'ta Tammuz adına rastlarız ve İsrailoğulları arasında onun yeraltına inişi sebebiyle yas tutan kadınların varolduğu anlatılır; “ ve Rab evinin şimale doğru olan kapısının girilecek yerine beni getirdi ve işte Tammuz için ağlayan kadınlar orada oturmakta idiler²¹⁵”. Demek ki İsrailoğulları Tammuz mitinden haberdar idiler hatta kendi aralarında bu Tanrı için yas tutuyorlardı.

İnanna ile Tammuz ya da Dumuzi miti kısaca şöyledir: “Uruk'un koruyucu Tanrıçası olan İnanna çoban Dumuzi ile evlenir. Dumuzi sitenin hükümdarı olur. Ancak karısı İnanna çok hırslıdır ve ablası Ereškigal'ın yerini almak için yeraltına inmeye karar verir. Bu ülkeye iner ve ablasının sarayına girer, yedi kapı vardır bu saraya girişte ve sarayın kapılarından her birini geçmek için elbiselerinden birini çıkarması gerekir. Ve en son ablasının karşısına bütün elbiselerinden, dolayısıyla bütün güçlerinden yoksun bir şekilde çıkar; ablasının bakışlarıyla bedeni cansız kalır. Yakın dostu Enlil bir yolunu bulur ve cesedi canlandırır ancak yeraltından çıkmak üzereyken yakalanır ve kendisi yerine bir başka varlığın yeraltına teslim edilmesi şartıyla yeryüzüne dönen İnanna Dumuzi'nin en güzel elbiseleriyle tahta kurulduğunu ve pekte üzülmeyeceğini görünce sinirlenir ve şeytanlara yeraltına kendisine bedel olarak Dumuzi'yi götürmelerini söyler. Her ne kadar Dumuzi kaçsa da kurtulamaz ve Ereškigal'ın merhameti sayesinde yılın yarısını yeraltında, yarısını da yerüstünde geçirmeye başlar²¹⁶.”

Tammuz'un yeraltına indiği dönemde yeryüzü, hayvanlar üretkenliklerini kaybeder ve yas havasına bürünürler. Ancak onun yeryüzüne dönüşü bütün canlıları canlandırır, onun dönüşüyle yeryüzüne neşe ve hayat gelir.

“Görüldüğü gibi Tammuz'un yeraltına inişi sonbahar ve kış mevsimlerini temsil ederken, ilkbaharın gelişi onun yeryüzüne çıkışı olarak yorumlanır. İşte orta doğunun aşağı yukarı tamamını etkileyen Tammuz tapımı İsrailoğullarını da etkilemişti ve onlarda her yıl ölüp

²¹³ Feyizli, a.g.e., s. 105

²¹⁴ Budda, a.g.e., s. 44-45

²¹⁵ Hezekiel, bab. 8 /14-15

²¹⁶ Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, c. I., s. 85-86, Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, s. 133-136

yeniden dirilen bu tanrı için üzülp ağıtlar yakmış ve onun yeryüzüne dönüşünü bir bayram vesilesi sayıp kutlamışlardır. Bu mit daha sonra şekil değiştirmiş ve Musa'nın İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarması adı altında kutlanmaya başlanmıştır. Daha önce de söylediğimiz gibi Tammuz adına kutlanan ilkbahar bayramı Kenanlılardan alınan mayasız ekmek bayramı ile birleştirilmiş böylece kutlanılmıştır. Fısıh'tan sonraki bir hafta boyunca İsrailoğulları mayasız ekmek yerlerdi. Her ne kadar bu durum çıkış anında vakit darlığından dolayı ekmek yapmak için yapılan hamurların mayalanmaya fırsat olamadan pişirilip acele yola çıkıldığı şeklinde anlatılsa da durum daha farklıdır. İsrailoğullarının çıkışından önce Fısıh kurbanı ile beraber emredildiğini görüyoruz yani ortada acele çıkış ile ilgili bir durum yok, bu da Tanrı tarafından emredilmiştir. “ve o gece ateşte kebab olmuş eti ve mayasız ekmek yiyecekler...”²¹⁷.”

Eliade Fısıh bayramı hakkında şunları söyler: “Mısır'dan çıkışa gelince, bunun tarihsel bir olayı yansıttığı kesin gibi gözükmemektedir. Bununla birlikte bütün halkın değil yalnızca bir, grubun daha kesin bir ifadeyle, Musa'nın başını çektiği bir grubun göçü söz konusudur. Diğer gruplar az çok barışçı bir biçimde Kenan ülkesine sızmaya zaten başlamışlardı. Sonradan göç ya da “Çıkış” İsrailoğullarının bütün kabileleri tarafından kutsal tarihlerinin bir bölümü olarak sahiplenildi. Bizim konumuz açısından önemli olan, Mısır'dan çıkışın Paskalya kutlamasıyla ilişkilendirilmesidir. Başka bir deyişle, göçebe çobanlara özgü ve İsrailoğullarının ataları tarafından binlerce yıldır uygulanan arkaik bir kurban töreni yeniden değer kazanmış ve Yahveciliğin “kutsal tarihi” içine katılmıştır. Kozmik dinselikle uyum içindeki bir ritüel (çoban halkların ilkbahar bayramı) tarihsel bir olayın anılması olarak yorumlanmıştır. Kozmik türde dinsel yapıların kutsal tarihin olaylarına dönüştürülmesi, Yahveci tektanrıcılığın ayırt edici niteliklerinden biridir ve Hristiyanlık da bu özelliği benimseyip sürdürecektir²¹⁸”.

Mayasız ekmek yeme, Kenan dini bayramlarından biriydi, buna göre yeni bir yıla başlanırken önceki seneden kalan her şeyin yok edilmesi gerekliydi dolayısıyla mayanın da çünkü önceki yıldan ve o yılın her şeyinden kurtularak yeni yıla kutsallık kazandırmak gerekirdi. Yeni bir maya yapılınca kadar da ekmek mayasız olarak pişirilip yeniliyordu. Dini bayramlar konusunda bahsettiğimiz gibi bu da zamanı kutsal kılma adına yapılan işlemlerden birisidir. Önceki yıldan kalan her şey bu kutsallığı bozacağı için onlardan kurtulmak gerekiyordu.

²¹⁷ Çıkış, bab. 12 / 8

²¹⁸ Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, c.I., s. 219

7. Kurban Sunulan Yer

İsrailoğulları kurban sunma ritüelini çeşitli mekanlarda yapmışlardır. Bu mekanlardan birincisi yüksek yerlerdir. Her ne kadar Nuh döneminden itibaren Kutsal Kitap'ta birçok yerde Rabbe mizbah yapıldığından bahsedilse de aynı anda yüksek yerlerde de kurban sunulmaya devam edilmiştir. Mesela Rab İbrahim'den İshakı Moriya diyarındaki dağlardan birisinde kurban olarak sunmasını ister, ya da 2. Krallar kitabında şöyle söylenir: “ancak yüksek yerler kaldırılmadı, kavm henüz yüksek yerlerde kurban kesip buhur yakıyorlardı..²¹⁹. Bu konuyla ilgili bir başka örnek ise Süleyman dönemindedir: “ve kral kurban etmek için Gibeon'a gitti; çünkü orası yüksek yerlerin büyüğü idi; Süleyman o mizbahın üzerinde bin baş yakılan takdime arzetti²²⁰. Yüksek yerlerde kurban sunulur çünkü o dönemde Rab adına yapılmış bir ev yoktur²²¹.

Bu yüksek yerler Tanrı'ya daha yakın olmayı sağlıyordu, çünkü Tanrı gökyüzündeydi. “gerek göklerin Allahına yakılan takdimeler için genç boğalar, koçlar ve kuzular gerekse Yeruşalim'de olan kahinlerin sözüne göre buğday, tuz, şarap ve yağ, neye muhtaç iseler onlara günü gününe eksiksiz olarak verilsin, ta ki göklerin Allah'ına hoş kokulu kurbanlar arz etsinler ve kralın ve oğullarının sağlığına dua etsinler²²². Yüksek yerlere kurulan sunakların bir diğer özelliği sunak yeri olarak seçilen mekanın genelde bir ağacın yanı oluşudur. Burada da Kenan etkisini görüyoruz.“İbranilerin sunak yerleri yüksek tepelerde ve yaprakları yeşil her ağacın altındadır”²²³. Eliade Kenanlıların da aynı şekilde yüksek tepelerin altında sunak kurduklarını ekler. Genelde eski Sami tapınakları bir ağaçtan ve bir beytel'den oluşurdu. Ağaç ya da aşera (yeşil ağacın yerine konulan kabuksuz ağaç gövdesi) sunağın yanında tek başına kalırdı. Direk de, dikeyliği ve ağaçtan yapılması dolayısıyla ağacın kutsallığını paylaşır²²⁴. Burada ağacın kutsallığı konusunda birkaç söz söylememiz gerekiyor:

Bu noktada, bitkilerin kutsal değerinin en eski sezilerine varırız. Gücüyle ve ifade ettikleri sayesinde, ağaç, dinsel bir nesne özelliği kazanır. Ama bu güç, kendi çapında, belli bir ontolojiye sahiptir: ağaç, kutsal güçlerle yüklüyse dikey olduğu, yerden bittiği, yapraklarını kaybedip yeniden kazandığı, kendini sayısız kez yenilediği (ölür ve yeniden dirilir), süslü ve güzel olduğu içindir. Ağacın “biçimine” olduğu kadar “biyolojik özelliklerine” de bağlı tüm bu nitelikler, ağacın kutsallığını doğrulayan niteliklerdir. Ama kutsal ağaç tüm bu niteliklerin

²¹⁹ II.Krallar, bab. 12 / 3

²²⁰ I. Krallar, bab. 3 / 4

²²¹ I. Krallar, bab. 3 / 2

²²² Ezra, bab. 6 / 9-10

²²³ Yeremya, 2/20; krş. 3/6

²²⁴ Eliade, Dinler Tarihine Giriş, s.272

ancak bir ilk örneğe bağlanmasıyla - ille de bitki biçimine değildir – gerçek değerini kazanır. Gücü nedeniyle ya da başka bir deyişle insanüstü bir gerçekliği –insana belli bir biçiminde gözüken, meyve veren ve düzenli olarak kendini yenileyen biçimiyle- ifade etmesi nedeniyle ağaç kutsallık kazanmıştır. Varlığıyla (“gücüyü”) ve evrim yasasıyla (“yenilenme”) eski inanışlara göre ağaç kendi yapısında tüm kozmozyu yeniler. Ağaç kuşkusuz bir evren simgesine dönüşebilir. Zaten daha sonra gelişmiş uygarlıklarda ağaç bu simgeyle karşımıza çıkar. Ama ilkel zihniyette ağaç evrendir ve evren olmasının nedeni onu yinelenmesi ve onu “simgelemekle” birlikte varlığını da taşımasıdır. Bu anlayışta simge, geçerliliğini, simgelediği gerçekliğin onda can bulmasıyla kazanır, bu simge kavramı, simgenin mekanizmasını ve işlevini irdelediğimizde daha da açıklık kazanacaktır²²⁵.

Süleyman döneminde yapılan mabed ile kurban bambaşka bir boyut kazanır. “Mabedin en önemli özelliği İbrahim’in oğlu İshak’ı kurban etmek için bağladığı yer üzerine inşa edilmiş olmasıdır.”²²⁶ Her kutsal mekan gibi bu mabedin yapılacağı mekan da insan seçmez, insanlar tarafından keşfedilir, Yahve bizzat kendisi mabedin yapılacağı yeri ve mekanı yapacak olan kişinin kim olacağını önceden bildirmiştir. Ayrıca mabed, Moşe’nin çölde yapmış olduğu Mişkan’ın planına göre yapılmıştır.”²²⁷ Süleyman mabedi daha doğrusu tapınaklar Kenan örneklerine göre inşa edildi. İçlerinde bir sunak, mizbah’lar, (dikili taşlar), aşera’lar (aynı adı taşıyan Kenan tanrıçasını simgeleyen tahta direkler), su veya zeytinyağı saçıkları için testileri vardı. Ritüel nesnelerinden en önemlilerini sayalım: terafimler (tasvirler veya maskeler) ve efodlar (ilk halinde, tasvir üzerine yerleştirilmiş bir elbise). Tapımla görevli personel, korumasını üstlendiği tapınakların etrafında örgütlenirdi. İlk sırada rahipler ve Levililer yer alırdı. Kurbanları sunarlar, fallar ve efod yardımıyla Yahve’nin iradesini anlamaya çalışırlardı. Rahiplerin ve Levililerin yanı sıra, kahinlere veya falcılara da rastlanmaktadır, ama onların vasıfları üzerine yeterince bilgi sahibi değiliz. Falcılar peygamberler gibi tapınaklara bağlı değillerdi. Bunların en iyi bilinen örneği Balam’dır (sayılar 22-24): Düşünde veya uyanıkken Yahve’yi görür, İsrailoğullarını lanetleyebilmesi için onları görmesi gerekir²²⁸.

Ancak Kenan kültürünün etkisi bununla bitmez, daha fethin ve kolonizasyonun ilk yüzyıllarında bile, hem derin hem de çok şekilli bir Kenan etkisi fark edilir. Gerçekten de Kenanlıların ritüel sistemi, kutsal alanları ve tapınakları benimsenir; ruhban sınıfı Kenan

²²⁵ Eliade, a.g.e., s. 270

²²⁶ Zitelmann, Dünya Dinleri Tarihi, İnkılap yay., İstanbul 2003, s.89

²²⁷ Rabbi Nisim Behar, İbranilerin Öyküsü, Zvi Geyik yay., İstanbul 2001, s.8

²²⁸ Eliade, a.g.e., s. 225

örneklerine göre örgütlenir, rahiplerin üstünlüğüne ve bereket ritüelleriyle bağdaştırmacılığa tepki göstermekte gecikmeyecek olan peygamberler de bir Kenan etkisinin ürünüdürler²²⁹.

Kenan kültürünün de etkisiyle yapılan mabet dinin merkezine yerleşir. Kurban bundan sonra sadece burada sunulmaya başlanır. Her ne kadar Yeroboam iki altın buzağı yapıp birini Beyt-el'e diğerini Dan'a yerleştirir²³⁰ Süleyman mabedinin işlevini yok etmeye yönelik girişimlerde bulunsa da başarılı olamamıştır. Daha sonraki dönemlerde kurban ritüeli yerine dua önem kazanmaya başlamıştır. Ancak bu, mabedin önemini azaltmamıştır.

Süleyman mabedi dini anlamda çok büyük bir öneme sahiptir. Çünkü o gökyüzü, yeryüzü ve yeraltını birbirine bağlayan yegane mekandır. "Üç kozmik bölge gök-yer ve yeraltı (cehennem) kavramını bilen kültürlerde "merkez" bu üç bölgenin kesişme noktasını meydana getirmektedir. Düzeylerin kopması ve bu arada bu üç bölge arasında iletişim olması ancak burada mümkündür."²³¹ Yakup Beer- Şeba'dan çıkıp Harran'a doğru giderken konakladığı yerde uyuduğu zaman rüyasında gökyüzüne ulaşan ve üzerinde meleklerin inip çıktıkları merdiveni görmüş ve yukarıda, "ben ebediyim, İbrahim'in Tanrısıyım" diyen Tanrıyı duymuştur, uyandığında endişeye kapılarak şöyle haykırmıştır: "Bu yer ne kadar korku verici! Burası gerçekten de Tanrı'nın evi: Göklerin kapısı buradadır. Yastık olarak kullandığı taş almış, onu anıt olarak dikmiş ve taşın tepesine zeytinyağı dökmüştür. Bu yere Beyt-el yani "Tanrının evi" adını vermiştir²³². Bu rüya ve daha ileride Tanrı'nın bir işareti ile kurulan birçok mizbah, Yahudilerin mizbahları, daha sonraki dönemde ise kutsal mabedi bu şekilde üç dünyayı birbirine bağladığını düşündüklerini gösterir. Bildiğimiz gibi mizbahlar genellikle taşlardan yapıldı, ve insanoğlu taşa kutsallık atfetmiştir, biz de buradan yola çıkarak mizbahların kutsallığı konusunda yorum yapmaya çalışacağız. Öncelikle taşın kutsallığı konusunda bir şeyler söyleyelim;

"Maddenin sertliği, sağlamlığı ve dayanıklılığı ilkel insanın dinsel anlayışında bir hiyerofanidir. Hiçbir şey, eksiksiz gücüyle, görkemli bir kaya dan veya çarpıcı bir şekilde dikili duran granit bir bloktan daha doğrudan, daha özerk, daha soylu veya daha huşu verici değildir. Her şeyden önce, taş vardır. Her zaman olduğu gibi kalır ve varlığını sürdürür; daha da önemlisi taş çarpar. İnsanoğlu taşı vurup kırmak için bir araç kullanmadan önce bile onda, bedeni için olmasa bile en azından bakışları için bir engelleyicilik bulmuştur ve taşın gücü, pürüklü yüzeyi ve sertliği dikkatini çekmiştir. Kaya insan için kendi kırılğan ve geçici yapısını aşan bir gücün temsilcisidir; varlığın mutlak şeklidir. Dokunulmazlığı ve büyüklüğü

²²⁹ Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, c.1, s. 226

²³⁰ I. Krallar, bab. 12 / 25-29

²³¹ Eliade, İmgeler ve Simgeler, s.19

²³² Tekvin, bab. 28 / 10-19

hatta ilginç hatları insanınki gibi değildir; gözleri kamaştıran, korkutan, çeken ve tehdit eden bir varlığı vardır. İnsan taşın büyüklüğünde, sağlamlığında, biçiminde ya da renginde, içinde bulunduğu kutsal olmayan farklı bir dünyaya ait bir gerçeklik ve güç bulur.

İnsanların taşlara taş oldukları için taptıkları bir dönem olmuş mudur? Bunu bilemiyoruz. Ama ilkel insanın inancı, her zaman, taşın bütünleştirdiğinden ifade ettiğinden farklı bir şeye yönelik olmuştur. Bir kaya parçası ya da bir çakıl taşı belli bir dinsel saygı görür, çünkü bir şeyi temsil eder ya da canlandırır; çünkü bir yerlerden gelmektedir. Kutsal oluşu özellikle bu bir şeye ya da bir yere bağlıdır, varlığıyla ilgili değildir. İnsanlar taşlara, olduklarından farklı bir şeyi temsil ettikleri sürece tapmışlardır. Taşlara tapmışlardır ya da bunları ruhani eylemin araçları, ölülerini veya kendilerini korumaya yönelik enerji merkezleri olarak kullanmışlardır. Bunun nedeni de tapım özelliklerine sahip olmuş taşların çoğunun araç olarak kullanılmış olmasıdır: Belli şeyleri elde etmek, bunlara sahip olmak için kullanılmışlardır. Dinden daha çok büyüyle ilgilidirler. Kökenlerine ya da biçimlerine bağlı olarak bazı kutsal değerler kazanmış olmalarına karşın taşlar, tapımın nesnesi değil aracı olmuşlardır.”²³³ Bunun gibi mizbahlar da Yahudilik’te Tanrıya ibadetin en önemli şekli olan “kurban ritüelinin” vazgeçilmezi olmuşlardır. Yahudiler kurban sunmak istedikleri her an bir mizbah yapmışlar bu mizbahın üzerinde kurban sunmuşlardır. Yani kutsala sunacakları hediyeyi yine kutsal olarak kabul edilen bir nesnenin üzerinde sunmuşlardır. İbrahim bile oğlunu kurban etmek istediği zaman önce mizbahı ve yakılacak odunu hazırlamış daha sonra kurban etme işine başlamıştır. Kurbanı herhangi bir şeyin üzerinde değilde hemen yerin üzerinde sunmak belki de Yahve’ye yapılan bir saygısızlık olacaktı bu nedenle kutsal bir nesnenin üzerinde sunmak en doğrusuydu. Tabi bu kutsal nesne de çevrelerinde gördükleri en sağlam, değişmeyen nesne olmalıydı, taşlar. Mizbah yapılırken üzerine insan kalemi yani eli değer ve yontulursa kutsallığı bozulmuş olacağından Yahve Musa’ya yapacağı mizbahın niteliklerini bildirirken ondan taş kalemini vurmamasını istemiştir ²³⁴

Daha önce de söylemiştik Tanrı gökyüzünde kabul edilmiştir. O göklerin ve yeryüzünün tanrısıdır. Efsaneye göre Yahve, İlya peygamberi araba içinde kasırgayla yukarı, gökyüzüne, kendisine doğru çıkarmıştır,

Yeraltında bir dünyanın varlığına inanıldığını ise şu ayetten anlıyoruz: “..Fakat Rab bir şey yaparsa ve yer ağzını açar onları ve onlara ait her şeyi yutarsa ve ölümler diyarına diri diri inerlerse o zaman bu adamların Rabbi tahkir ettiklerini anlayacaksınız”²³⁵”. Aynı bab şu

²³³ Eliade, Dinler Tarihine Giriş, s.222

²³⁴ Çıkış, bab. 21, 22-26

²³⁵ Sayılar, bab. 16 / 30

ayetlerle devam eder: “ve vaki oldu ki bütün bu şeyleri söylemeyi bitirince, onların altındaki yer yarıldı. Ve yer ağzını açtı, ve onları ve evlerinin halkını ve Korah’ın bütün adamlarını ve bütün mallarını yuttu. Onlar ve kendilerine ait olanların hepsi ölümler diyarına diri diri indiler, yer üzerlerine kapandı ve cumhurun arasından yok oldular”²³⁶. Demek ki Yahudi inancına göre yer altı ölümlerin gittiği diyardır.

Bu konuyla ilgili bir diğer örneği ise 1. Samuel kitabından verebiliriz: “...Rab öldürür ve diriltir. Ölümler diyarına indirir ve çıkartır”. Mabed gökyüzü ile iletişimin sağlandığı merkezdir, bu nedenle çok önemlidir, dünyanın merkezindeki temel direktir, dünya bu direğin etrafında uzanmaktadır. Bu temel direk Yahudilik’te Yakub’un merdiveni iken başka dinlerde ağaç, sarmaşık, vb.dir. Buna bağlı olarak dünyanın merkezi olarak kabul edilen temel direk yani eksen ortada “yeryüzünün göbek çukurunda” yer almaktadır. Dünyanın merkezidir. Bu direğin yerin altına girdiği yerde ölümlerin gittiği “cehennem” adı verilen dünya; direğin gökyüzüne saplandığı yerde ise “yukarıdaki dünyanın kapısı” bulunmaktadır. Gökyüzü yani yukarı ile iletişim buradan sağlanmaktadır.

“Yahudiler sadece mabedi değil Filistin’de bulunan Gerizm dağına da kutsal kabul ederler. Zaten bu dağın bir diğer adı da “yeryüzünün göbek çukuru”dur. Mademki dağ yeryüzü ile gökyüzünü bağlayan bir Axis mundi’dir, bir şekilde gökyüzüne değmekte ve Dünya’nın en yüksek noktasını belirlemektedir; bunun sonucunda onu çevreleyen ve “bizim dünyamız”ı meydana getiren toprak parçası en yüksek ülke sayılmaktadır. İsrail geleneğinin açık ettiği durum budur: Filistin en yüksek nokta olduğundan Tufan sırasında sular altında kalmamıştır.”²³⁷ Sadece mabedin değil bu dağın da kutsal kabul edilmesi Yahudilerin yüksek yerlerde kurban kesmeleri olayını aydınlatır. Göçebe bir halk için dünyanın merkezi de onların gittiği yerdeki yüksek yerdir, yani kendileri gibi göçebedir, değişir. Ya da mabetler yapay olarak oluşturulmuş merkezler yani, axis mundi’lerdir. Bir uçları yeraltına inerken diğer uçları yukarı doğru bakar. Mizbahlarda yakılan hediyeler zaten gökyüzüne doğru yükselir, yukarıdaki dünyaya ulaşırlar. Bu mizbahların yapıları da ilginçtir. Genellikle kutsal bir olayın gerçekleştiği yerlere mizbahlar kurulmuş ve her mizbaha farklı bir isim verilmiştir. Allah Yakup ile konuşur ve ona şöyle der; “ve Allah Yakub’a dedi: Kalk, Beytele çık ve orada otur; ve kardeşin Esavın yüzünden kaçtığın zaman sana görünen Allah’a orada bir mizbah yap. ve Yakup yanında olan bütün halk ile Kenan diyarındaki Luza (o Beytel’dir) geldi. Ve orada bir mizbah yapıp o yerin adını Beyt-el koydu, çünkü kardeşinin

²³⁶ Sayılar, bab. 16 / 31-34

²³⁷ Eliade, Kutsal ve Dindışı, s. 19; ayrıca bkz: Eliade, İmgeler ve Simgeler, s.24-25

yüzünden kaçtığı zaman, Allah orada kendisine görünmüştü²³⁸. Kutsal Kitap'ta bu konu ile ilgili daha birçok örnek vardır, Musa döneminde olan bir diğer olay şudur: “Ve Rab Musa’ya dedi: bunu anılma olarak kitaba yaz, ve Yeşuun kulağına koy; çünkü Amalekin adını yeryüzünden sileceğim. Ve Musa bir mizbah yaparak adını Yehova-nissi koydu, ve dedi: Rab yemin etti; Rabbin nesilden nesle Amalekle cengi olacaktır.²³⁹”. Bu arada Yehova-nissi Yehova bayrağıdır demektir. Ve mizbahın her yapıldığı yerde buradaki gibi Rab ile konuşma, onu görme, sesini duyma gibi olaylar gerçekleşmiştir, yani mizbahın nereye yapılacağı Rab tarafından verilen bir işaretle belirlenir. “ve Rab Abramsa görünüp dedi: bu memleketi sana ve senin zürriyetine vereceğim, ve kendisine görünmüş olan Rabbe orada bir mizbah yaptı²⁴⁰. Rabbin işareti ile yapılan bu mizbahlar dünyanın merkezini belirliyor olabilirler.

Bizce mizbah, kutsal dağ ve nihai olarak kutsal mabet Yahudilik'te merkez simgeciğini sırasıyla temsil eden yerlerdir. Eliade merkez simgeciği hakkında şu noktalara işaret eder:

- Kutsal kentler ve tapınaklar Dünya'nın merkezindedirler,
- Tapınaklar kozmik dağın karşılığıdır ve bunun sonucu olarak Yeryüzü ile Gökyüzü arasındaki en mükemmel bağı meydana getirmektedirler,
- Tapınakların temelleri alt bölgelere derinlemesine dalmaktadır²⁴¹. Kudüs tapınağının inşa edildiği kayalık Dünyanın göbek çukuru olarak kabul edilen yerdir. Bu noktaya yukarıda işaret etmiştik. Öte yandan Babil'de varolan, tapınağı “Apsu²⁴² kapısı”nın üzerine inşa etme geleneği İbranilerde de devam etmiştir. Kudüs tapınağının kayalığı, Apsu'nun İbranicedeki eşdeğeri olan Tehom'un içine derinlemesine dalmaktaydı. Aynı Babil'de olduğu gibi bir “Apsu Kapısı” burada da vardı. Kudüs tapınağı kayalığı “Tehom'un ağzı”nı da kapsamaktaydı²⁴³.

Dinsel ve siyasi başkentin yani Kudüs'ün düşmesi, devletin yok olması ve Davud hanedanının sona ermesi anlamına geliyordu. Tapınak yakılıp yıkıldı, bu da kurban törenlerinin kesilmesine yol açtı. Nüfusun büyük bölümü sürgün edildi. Ama sürüldükleri Babil, ibadet edilemeyen mekruh bir ülkeydi. Tapınağın yerini zamanla sinagoga dönüşecek din okulu aldı. Cemaat dualar, ilahiler ve din dersleri için düzenli aralıklarla toplanıyordu. Ama tapınağın yıkılması milletin yok olmasını hatırlatıyordu. Bu nedenle ulusal bağımsızlığın yeniden kurulması için edilen dua, tapınağın yeniden inşası için edilen duaya ayrılmaz bir biçimde

²³⁸ Tekvin, bab. 35/ 1-8

²³⁹ Çıkış, bab. 17/ 14-16

²⁴⁰ Tekvin, bab. 12/7

²⁴¹ Eliade, a.g.e., s. 20

²⁴² apsu: yaratılıştan önceki Kaos sularını ifade eder.

²⁴³ Eliade, a.g.e., s. 22

bağlıydı²⁴⁴. İbadet için diğer memleketler yani sürgün memleketleri mekruh idi, çünkü vaat edilmiş toprakların dışındaydılar en önemlisi İsrailoğulları burada gökyüzü-yeryüzü ve yeraltını birbirine bağlayan mabetten, dünyanın merkezinden uzaktaydılar.

“Sonuç olarak, kutsal mekan düşüncesi, mekana bir sınır çizerek, onu çevresindeki kutsal olmayan mekandan soyutlayarak kutsanmış olan ilksel hiyerofaninin yinelenmesi düşüncesi üzerine kuruludur. Kutsal mekanın kutsallığı, onu ilk kez kutsayan hiyerofaninin sürekliliğinden dolayıdır. Bu nedenle, Bolivya’daki herhangi bir kabile, ne zaman enerjisini ve yaşam gücünü yenilemek isterse, atalarının beşiği olarak kabul edilen yere gider. Hiyerofani yalnızca farklılaşmamış bir kutsal olmayan mekanın belli bir bölümünü kutsamaz; burada kutsallığın devamlı olacağını olabildiğince garantiler. Hiyerofaninin kendini tekrarladığı yer, bu mekandır. Böylece mekan, tükenmez bir güç ve kutsallık merkezi haline gelir, herhangi bir insan, buraya dahil olabileceği ölçüde bu güçten pay alabilir, kutsallıkla dolabilir. Mekanın, kutsalın daimi “merkezi” olan hiyerofaninin aracılığıyla bir mekan olması, genellikle karmaşık ve ayrıntılı sistemler bütününe yönlendirir ve açıklar. Bu mekanlar ne kadar çeşitli olsalar da, tümünün tek bir ayırt edici özelliği vardır; kutsallıkla temasa geçmeyi sağlayacak belirli bir mekan olmaları.”²⁴⁵

8. Sünnet

“İsrailoğullarının sünneti Mısırdan aldıkları ileri sürülmektedir. Ancak sünnetin kökeni bilinmemektedir ve Mısır’ın her yerinde uygulanmıyordu. Diğer yandan M.Ö. 3. bin yılın başından itibaren bu adete Kuzey Suriye’de rastlanmaktadır. Dolayısıyla İsrailoğullarının ataları belki de bu adeti daha Kenan ülkesine gelmeden önce öğrenmişlerdi. O sırada sünnet hala ilk anlamını yani evliliğe ve kabilenin ortak hayatına erginleme anlamını koruyordu. Tekvin 34: 14-16’da bu anlamdadır; ancak daha sonra Tanrı ile kavmi arasındaki antlaşmanın (ahdin) işareti haline gelmiştir. Tekvin 17’nin din adamı bu antlaşmayı İbrahim dönemine taşır.”²⁴⁶

Mısırlılar sünneti M.Ö.4000’li yıllarda uygulamışlardır, ve Filistinliler hariç İsrail kavminin bütün komşuları sünneti uyguluyorlardı. Sami kavimlerinin sünneti Mısırlılardan aldığına dair

²⁴⁴ Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, c.I, s. 428

²⁴⁵ Eliade, Dinler Tarihine Giriş, s.356

²⁴⁶ Eliade, a.g.e., s. 229; ayrıca bkz.: Ahmet Susa, a.g.e., s. 299

bir delil mevcut değildir. O zaman Sami kavimler ve eski Mısırlılar bu adeti tarih öncesi bir kaynaktan almış olabilirler²⁴⁷.

Ancak İsrailoğullarının çevrelerindeki bir çok kavmin sünnet adetini uyguluyor olması İsrailoğullarının bu adeti onlar arasında hor görülmekten çekindikleri için sonradan benimsedikleri görüşlerinin oluşmasına yol açmıştır. Asurlular, Babilonyalılar ve Persler gibi hiç sünnet olmayan kavimler karşısında İsrailoğulları sonradan sünneti muhafaza ettiler. Sonra sünnet hem dinsel hem ulusal bir ayırt edici özellik haline gelmiştir, daha sonra ise Tanrının bir buyruğu, onunla yapılan ahdin bir nişanesi haline dönüşmüştür²⁴⁸.

Bizi ilgilendiren şey sünnetin kökeninden ziyade onun taşıdığı anlamdır. Sünnet kurumu birden fazla anlamı içinde barındıran bir geçmişe sahiptir. Öncelikle ilkel insanların el, kol, kulak, burun, penis gibi çeşitli organlarını toprağa gömdüklerini hulasa hediye olarak sunduklarını biliyoruz. Bizce sünnetin en eski anlamı burada yatmaktadır. Penis bir dölleyici ve bereketi artırıcı amaçla sunulan hediyelerden birisiydi ve zamanla organın tamamının yerini onun bir parçası almıştır.

Sünnetin ikinci anlamı insanın tamamı yerine onun bir parçasının sunulmasıdır. “Eski Yahudilerde Rabbe insanlardan adaklar adanır ve kurban edilirdi. İnsanlar arasından vakfedilen bir kimse için artık fidyeye verilmez mutlaka öldürülürdü. Daha sonra ilahlar insanın tamamen kurban edilmesi yerine onun bir parçası ile yetindiler. Bu parça ise sünnet olurken kesilen kısımdır. İşte sünnet olma işi onlarda, insanın kurban edilmesine bir rumuz olarak kaldı. Sünnetle beraber, hayvan kurban etme ve meyve takdim etme adeti de devam etti.”²⁴⁹

Sünnet kurumu daha sonraki dönemlerde topluma kabul ediliş sınavı yani bir erginlenme töreni anlamını taşımaya başladı.²⁵⁰ Sünnet olmayan kişiler Yahudi toplumundan atılacak hatta Fısıh için kesilen kurbandan yiyemeyeceklerdi. Birçok toplumda erginliğe ulaşma adına farklı törenler uygulanırken sünnet Sami kavimleri erkeklerinin topluma kabul edilmeleri için bir tören halini almıştır. Ancak sünnet oldukları zaman İbrahim 99, oğlu ise 13 yaşında idiler. Daha sonraki dönemde Yahudiler arasında sünnetin çocuk sekiz günlükken uygulandığını görüyoruz.²⁵¹ Tanrı Kutsal Kitapta “aranızda senin zürriyyetinden olan veya yabancılardan para ile satın alınan sekiz günlük her erkek çocuk nesillerinizce sünnet olunacaktır” diye emretmiştir²⁵². Cahiliye dönem Araplarının da sekiz günlükken sundukları bir kurbanları

²⁴⁷ Joseph Max, “Circumcision”, The Universal Jewish Encyclopedia, III, 211, Zitelmann, a.g.e., s.115

²⁴⁸ Felicien Challeye, Dinler Tarihi, çev. S. Tiryakioğlu, İstanbul 1960, s. 129

²⁴⁹ Hasan Tahsin Feyizli, a.g.e., s.92

²⁵⁰ Eliade, Dini, n Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, çev. M.Aydın, s. 129

²⁵¹ Rabbi Nisim Behar, a.g.e., s. 18

²⁵² Tekvin, bab. 17 / 12

vardı. Aynı çevrede doğup gelişen bu adet İbranilerin sekiz günlükken sünnet etme ile sekiz günlükken kurban etmeyi bağdaştırdıklarını gösterir.

“Sünnet sürgün döneminde de çok önemli bir konuma ulaşmıştır. Bu dönemde; etraftaki putperestlerden onları çok net bir şekilde ayıran sünnet olayı taviz verilmeyecek bir mecburiyetti ve sünnet töreni Musevi yaşamın ve dini töresinin vazgeçilmez bir ananesi haline geldi.”²⁵³

Sünnet bu evreleri geçirdikten sonra ilk anlamını yani hediye anlamını kaybetmiştir. Günümüzde topluma kabul ediliş anlamıyla varlığını sürdürmektedir. Yahudiler sünnet töreninde aynı zamanda çocuğun adını koyarlar.

9. Şarap, Tuz, Zeytinyağının ve Kanın Takdimi

Şarap Yahudilerin yakarak sundukları bütün kurban çeşitlerinde bulunur, aynı anda abidlerin yani kurbanı sunan kişilerin iştirak ettiği bütün kurbanlara da ilave edilirdi. “ Yakma yahut kurban ile her bir kuzu için meşrubat takdimesi olarak dörtte bir hin şarap arz eyleyesin²⁵⁴”, “ve onun dökülen takdimesi dörtte bir hin şarap olacak²⁵⁵”, “ ve Allah ona ismin Yakup’tur, bundan böyle ismin Yakup denilmeyip ismin İsrail olsun diyerek ona İsrail tesmiye eyledi... Allah onunla konuştuğu mahalde onun yanından yukarı çıktı, Yakup Allah’ın kendisiyle konuştuğu mahalde taştan bir direk dikip üzerine meşrubat takdimesi döktü ve üzerine zeytinyağı dahi döktü. Yakup Allah’ın kendisiyle konuştuğu yerin adını Beyt-el koydu²⁵⁶”.

Şarabın daha çok kurbanın tamamlayıcısı olarak kullanıldığını görüyoruz: “Kuzunun biri ile dörtte bir hin dövülmüş zeytinden akan yağla yoğrulmuş bir öşr has un ve meşrubat takdimesi için dörtte bir hin şarap olsun.”²⁵⁷ Şarabın miktarı kurbanın çeşidine göre değişir : “yakma yahut kurban ile her bir kuzu için meşrubat takdimesi olarak dörtte bir hin şarap arz eyleyesin.”²⁵⁸ Ve Kutsal Kitabın başka bir yerinde meşrubat takdimesi olarak üçte bir hin şarabın Rabbe hoş rayiha olması için²⁵⁹ sunulması söylenir. Üzümün bol yetiştiği her yerde şarabın bir hediye olarak sunulduğunu görüyoruz. Şarap üzümün kanı olarak kabul edilir,

²⁵³ Paul Johnson, s. 82-83

²⁵⁴ Sayılar, bab. 15 / 5

²⁵⁵ Levililer, bab. 23 / 13

²⁵⁶ Tekvin, bab. 35 / 10-15

²⁵⁷ Çıkış, bab. 29 / 40

²⁵⁸ Sayılar, bab. 15 / 5

²⁵⁹ Sayılar, bab. 15 / 6-11

“İnek yağı ve koyun sütü, kuzuların ve başan cinsinden koçların ve tekelerin yağını ve buğdayın alasını yedin ve üzümün kanı olan şarabı içtin.”²⁶⁰

“Kuzey Sami mensekinde başlıca şaraptan ibaret olan “dökme”nin dikkat çekici yönü, şarabın bir ateş takdimesiyle birlikte sunulduğu zaman bile ateş vasıtasıyla istihlak edilmemesidir. Yunanlılar ve Romalılar’da kurban şarabı et üzerine döküldüğü halde, İbraniler şarabı kanın bir muadili olarak telakki ederek mizbahın merkezine dökerler²⁶¹. Ancak şarap bir dökme kurbanı değil aksine bir “içme” takdimesidir. “Boğa kanı içer miyim? Ve teke kanı içer miyim?”²⁶² Bir içme takdimesi olarak kabul edilen şarap “dökme” ilkel kan takdimesinin bir taklididir ve onun yerine geçmiştir.

“Kan dökmesi ateş kurbanlarından daha eski ve umumi bir Sami uygulamasıdır.”²⁶³ Kutsal Kitabın bir çok yerinde kanın yenilmesi ve bir meşrubat takdimesi olarak sunulması yasaklanmıştır. Kanın meşrubat olarak takdimi ve içilmesi putperestlik alametidir bu nedenle yasaklanmıştır: “...Kandan olan meşrubat takdimelerini takdim etmem ve isimlerini dudaklarıma almam²⁶⁴”, “lakin çokça sakın kanı yemeyesin zira kan candır²⁶⁵”, “ kanlı et yemeyesiniz, sihirbazlık etmeyesiniz, münecimlik etmeyesiniz²⁶⁶”.

“Kanın mizbahın tam ortasına dökülmesi ilahın sıvı maddeleri tüketmesi inancıyla doğrudan alakalıdır, bu maddeler kaybolduğu için ilahların onu tükettiğine inanılırdı. Kanda insani bir madde olarak kabul edildiği için bu kategoriye dahil edildi, birçok millet ilham almak veya yiyecek olarak kabul edildiği için kan içmiştir. Dediğimiz gibi Yahudilikte kanın içilmesi putperestlik alameti olduğu için yasaklanmıştır, yenilemez bir madde olduğu için değil.”²⁶⁷ İnsanoğlunun zihninde ilahların yemeyip içtikleri fikri oluşunca sıvı maddeler önem kazanmıştır bunun gibi havaya yükselen dumanlarda yakılan kurbanın tanrı tarafından tüketildiği fikrini doğurmuştur.

İbrahim’in oğlu İshak’ın yerine bir koçu kurban etmesi ve bu koçun İshak’ı kurban edilmekten kurtarması aklımıza insan ile hayvanın eşit sayılması nereden ileri gelmektedir sorunu getirmektedir. Daryal bunun kan’dan dolayı olduğunu söyler. “ Burada koyun ile insan arasında bir eşitlik ortaya çıkmaktadır. Bu eşitlik nereden gelmektedir? Koyunun eti yenilip insanınki yenmediğine göre bu eşitlik etten gelmemektedir. Bu eşitlik birinin insan, diğerinin koyun olması itibariyle maddi değer bakımından da teessüs etmiş değildir.

²⁶⁰ Tesniye, bab. 32 / 14

²⁶¹ Budda, a.g.e., s. 47

²⁶² Mezmurlar, bab. 50 / 13

²⁶³ Budda, a.g.e., s. 48

²⁶⁴ Mezmurlar, bab. 16 / 4

²⁶⁵ Tesniye, bab. 12 / 23

²⁶⁶ Levililer, bab. 19 / 26

²⁶⁷ Budda, a.g.e., s. 48-49

Birinin kesilmesi bir diğerrinin kesilmesine mani olması bakımından burada eşitlik “akan kandan” gelmiş olmalıdır. Birinden akan kan diğerrinden akan kana bedel olmaktadır. Birinin kanı bir diğerrinin kanını karşılamaktadır.”²⁶⁸

Kanın sunulması sadece tanrının tükettiğı bir madde olmasından kaynaklanmaz, kan aynı anda kutsal bir gücü barındırır, insana canından dolayı keffaret eden odur, “kan can” dır. O yenmez sadece tanrıya sunulabilirdi. Mısır’dan çıkışta İsrailoğullarını Tanrının gazabından, - ilklerin tanrı tarafından vurulmasından- kapılarının sövelerine sürülen kan kurtarmıştır bu kan onlara alamet olmuştur. Buradan çıkan sonuç şudur: kapı sövelerine sürülen kan İsrailoğullarını koruyan kutsal bir güce sahiptir. Ancak burada kan bu gücü nereden almaktadır sorusu aklımıza geliyor. Her ne kadar İsrailoğulları evrenin ve insanın yaratılışı konusunda farklı bir fikre yani Tanrının sonsuz gücü sayesinde yaratıldığına inansalar da bu konuda Babil mitolojisinden etkilendiklerini söyleyebiliriz. Buna göre “Marduk düşmanı Kingu’yu öldürür ve onun kanını çamurla karıştırarak insanoğlunu yaratır.”Kan tanrısal bir güce sahiptir yani ve bu güç ancak kutsal bir varlığa sunulabilirdi. İnsanın kurbanı da bu tanrı katliamı arketipinin tekrarından başka bir şey değildir. Madem ki insanlar katledilen bir tanrının kanı kullanılarak yaratıldı o halde çok olağanüstü hallerde bu arketip tekrarlanarak belalardan kurtulunabilirdi. İsrailoğulları kurban edilen hayvanın kanını etrafa sürme adetini Mısırlılar’dan almışlardır. Çünkü Mısırlılar’da kurban edilen kuzu veya oğlağın kanını etrafa sürme adeti vardı. Sürülen bu kan Tanrının hakkı sayılırdı²⁶⁹. Aynı adetin yani kurbanın kanını etrafa sürme adetinin Araplarda da varolduğunu görüyoruz. Onlar kurban kanlarını putlar üzerine sürerlerdi.²⁷⁰ Bu adetin uygulayan bir diğerr halk ise Babillilerdir. “Babilliler kurban kanını saray kapılarının üst sövesine ve giriş kapısının yan sövelerine serpiyorlardı”²⁷¹. Ayrıca bu kanın gizli ve koruyucu bir gücü vardı.²⁷²

Yağ olayına gelince, bu putperestlik döneminden kalma bir adettir. İbranice “meşh” kelimesi tamamen silmek yahut cilt üstüne merhemi yaymak için el ile ovma anlamına da gelir. Böylece kutsal sembolün meşhi yani yağlanması, Arabistan’da tanrıya ihtiramın en basit şekli olan putun meshedilmesiyle müşterektir. Yağlama uygulamasının menşei hatırlanamayacak kadar eskidir: cinleri imha, taşları, mabedleri peygamberleri, papazları, kralları ve ölüm döşğinde olanları yağlamak , vaftizin etkisini güçlendirme konusunda hep yağ kullanılırdı. Bu durumda kullanılan yağlar bu özelliğini ya kökeninde esrarengiz kuvvetlere sahip

²⁶⁸ Ali Murat Daryal, Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri, s.124

²⁶⁹ Feyizli, a.g.e., s.84

²⁷⁰ Şinasi Gündüz, Mitoloji ile İnanç Arasında, Etüt yay., Samsun 1998, s. 67

²⁷¹ Ahmet Susa, a.g.e., s. 300

²⁷² A. Albayrak, İsrailoğullarının Altın Buzağısı ve Kızıl İnek’i, s.10

hayvanlardan, mukaddes maddeler ile temastan, büyü düsturlarından ve takdisten veya eskilerden gelen bazı anlayışlardan alırdı²⁷³.

Tuz takdimesi geçimini tarımla yapan milletlerde daha çok görülür. Bu milletler tuz kullanımını kendileri için nasıl zaruri görüyor iseler Tanrı'ya sunulan her şeyin de tuzu tam olmalıdır. Yani tuz örfi bir alışkanlıktır, bir sunu değildir. Ancak tuz takdime olarak sunulmasa bile takdim edilen herşeyin içinde bulunması gerekir, çünkü tuz aynı anda bir ahit sembolüdür, Tanrı Kutsal Kitap'ta "her ekmek takdimesine tuz koyasın, ve ekmek takdimesinden Allah'ın ahdinin tuzunu eksik etmeyip her bir kurbanını tuz ile takdim edesin"²⁷⁴ buyurmaktadır. Şunu da belirtmekte yarar var "su" İsrailoğulları mensekinde bir sunu olarak yer almaz.

²⁷³ Budda, a.g.e., s. 51-52

²⁷⁴ Levililer, bab. 2 / 13

SONUÇ

Yahudilik'te kurban oldukça önemli bir yere sahiptir. Şimdiye kadar olan bölümlerde sırasıyla Yahudilik'te kurbanın tarihi gelişimi, kurban ritüelinin tipolojisini ve Yahudilik'te kurban ritüelinin fenomenolojik olarak yorumlanmasını anlatmaya çalıştık.

İlk bölümde kurbanın insanlık tarihi boyunca süregeldiğini ve onun kültürüyle birlikte değişiklikler gösterdiğini gördük, çiftçi olan bir toplumda ilk mahsul takdimi önem kazanırken, göçebe bir toplumda hayvanların kurban olarak sunulması önem kazanır. İnsanlar kendi kültürlerinin gerektirdiğini, kendileri için önemli olan şeyleri, çevrelerinde gördükleri en kıymetli varlıkları kurban olarak sunma yoluna gitmişlerdir. Bu sunma işini ise çeşitli ritüeller geliştirerek yapmışlardır.

İkinci bölümde Yahudilik'te kurban ritüelinin gelişimini 3 döneme ayırarak inceledik.

3. Kral Yoşiya'nın reformuna kadar geçen ilk dönem,
4. Yoşiya'nın reformuyla başlayan ikinci dönem,
5. Sürgün sonrası dönem ya da İkinci mabed dönemi.

İlk dönem, ilk insan olan Adem'in oğulları Habil ile Kabil'in sundukları kurban ile başlar ve Yoşiya'nın döneminde sona erer. Habil sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından takdim eder Tanrı'ya, Kain ise toprağının mahsulünden getirir. Ancak Rab Habil'in takdimesini kabul ettiği halde Kain'in takdimesini kabul etmez. Buna kızan biraz da kıskançlık krizine giren Kabil kardeşini öldürür, ancak insanların kendisini öldürmesinden korktuğu için ailesinin yanından uzaklaşır ve Nod diyarına yerleşir, Hanok kentini kurar ve burada yaşamaya başlar. Burada tipik çoban- çiftçi rekabetini görüyoruz. Bu mitos Sümer mitoslarından biri olan Dumuzi ile Enkimdu mitosuna benzer. Demek ki Yahudiler bu mitostan haberdar idiler ve hatta bu mitos dini hayatları üzerinde etki yapmıştı. Çobanlar üstün sayılarak övülür, çiftçiler ise yerilir. İsrail halkı büyük ihtimalle bu sırada göçebe olarak yaşamaktadır; çoban halkın övülmesi bunu gösterir.

Kurban ritüelinin bir sonraki dönüm noktası, Tanrı'nın İbrahim'den, oğlu İshak'ı kurban etmesini istemesidir. Bir gün Tanrı İbrahim'in rüyasına girer ve ondan oğlunu kendisine yakılan kurban olarak sunmasını ister. İbrahim büyük bir iman örneği gösterir ve oğlunu alarak Moriya diyarındaki dağlardan birine yani Tanrı'nın istediği yere doğru yola çıkar, oğlunu kurban edeceği sırada Tanrı'nın ona gönderdiği koçu kurban eder. Bu olayın kurban anlamında çok büyük bir önemi vardır. İbrahim'in oğlunu kurban edeceği anda gökten indirilen koç Yahudilik'te çeşitli dönemlerde yoğun olarak görülen insan kurbanına bir tepki

mahiyetini taşır. Daha önce de söylemiştik Yahudilik'te – en azından Yahve adına – insan kurbanı hiçbir zaman yoğun olarak görülmemiştir. Bu olay da insan kurbanını Yahudilik'te yeri olmadığına dair tepkilerin sonucu olarak oluşturulmuş bir mitosdur. Diğer tanrılar adına – Hinnomoğlu deresinde Molok için ateşten geçirilen çocuklar, Baal'e sunulan insanlar – yapılan insan kurbanı ritüellerinin yaygınlaşması bu olayın önüne geçme adına böyle bir mitosun doğmasına yol açmıştır.

İbrahim döneminin bir diğer önemli olayı ise Tanrı'nın ondan sünnet olmasını istemesi ve İbrahim'in doksan dokuz yaşında iken sünnet olmasıdır. Sünnet olayı çok daha önceki tarihlerde biliniyordu, ancak bu olayın meşrulaştırılması bu tarihte olmuştur. "Sünnet" kavramı içinde birçok anlamı aynı anda taşır. İlk anlamı ilkel dönem insanların vücutlarından herhangi bir organı kutsala sunmasıdır. İlkel insanlar toprağı dölleme ve bereketi artırma adına penislerini toprağı gömerken sünnet bu olayın şekil değiştirmiş bir halidir. İkinci olarak Musa'nın karısı Tsippora ile Yahve arasında geçen bir olay bize sünnetin insanın tamamına bedel olarak sunulan bir kurban olduğunu gösterir. Sünnetin bir diğer anlamı Yahve ile olan ahdin sağlamlaştırılmasıdır. Dördüncü olarak sünnet erginliğe geçiş töreni anlamındadır. Sünnet olmayan kişi Yahudi toplumundan kabul edilmeyecek, atılacak ve hatta Fısıh kurbanından yiyemeyecektir.

Kurban adına önem taşıyan bir sonraki dönem Musa dönemidir. Musa Mısır'da büyük bir sıkıntı içinde yaşayan kavmi buradan çıkarmakla görevlendirilir. Firavun buna izin vermez ancak gönderilen birçok belaya uğradıktan sonra kavmin Mısır'dan çıkmasına izin verir. İzin verir vermesine ama Yahve onları cezalandırmaya karar vermiştir. Yahve o gece Mısır üzerinden geçecek Mısır diyarında olan ilkleri vuracak, İsrailoğullarının birer kuzu kurban ederek kapılarının sövelerine sürdükleri kan sayesinde İsrailoğullarının üzerinden geçecek onlara bir zarar vermeyecektir, bu kan İsrailoğullarını koruyacaktır. Ve Rab İsrailoğullarından o geceden sonraki bir hafta süresince mayasız ekmek yemelerini ister. Her ne kadar daha sonraki dönemlerde mayasız ekmek yenmesi Mısır'dan acele çıkış nedeniyle yapılan ekmek hamurunun mayasının gelmemesine bağlansa da bu daha önce verilen bir emirdir. Mayasız ekmek bayramı İsrailoğullarının Kenan kültüründen aldıkları bir bayramdır. Bu bayramın amacı başlanılan yeni yılın kutsallığını bozacak, önceki seneden kalan her şeyin atılması özellikle mayanın atılarak yeni bir maya yapılıncaya kadar bir hafta süreyle mayasız ekmek yenmesidir. Fısıh bayramı da İsrailoğulları'nın göçebe hayatlarında kutladıkları bir İlkbahar bayramıdır. Kutlanma zamanı da bahar başlangıcına denk gelen bu bayramı Tammuz mitiyle bağdaştırabiliriz. İsrailoğullarının kadınları bu Tanrı için yas tutmuşlardır. Dolayısıyla bu

Tanrı'nın yeryüzüne çıkışı nedeniyle de bayram yapmış, sevinmişlerdir. İşte Fısıh bu bayramın İsrail'in yeni dini potası içinde şekil değiştirerek varlığını devam ettiren şeklidir.

Tarihi süreci biraz hızlandırıp Süleyman dönemine geldiğimizde kurbanın sunulduğu yer adına bambaşka bir durum bekler bizi. Bu döneme kadar halk kurbanı yüksek yerlerde sunmaktadır, zira yüksek yerler Tanrıya daha yakın olmayı sağlıyordu. Her ne kadar daha sonraki dönemlerde kurbanı mabed ile yüksek yerlerde sunma konusu halk ile din adamlarını karşı karşıya getirse de bu döneme kadar mabet olmadığı için halk kurbanı yüksek yerlerde sunuyordu. Süleyman'ın mabedi yapmasıyla kurban gittikçe yoğunlaşarak burada sunulmaya başlanır ve en sonunda mabed kurbanın sunulduğu yegane mekan olur. Bu mekan İbrahim'in uyuduğu ve gökyüzü ile yeryüzünü birbirine bağlayan merdiveni gördüğü yer ile aynı özelliği taşır, yani gökyüzü- yeryüzü ve yeraltını birbirine bağlayan bir merkezdir. Bu mabet bir taraftan gökyüzüne yükselir diğer taraftan yeraltına saplanan ayakları ile yeraltına iner. Üstelik bu mabed içinde varolan “apsu” kapısıyla yeraltına açılır.

Mabedin en önemli yeri yine mizbahın bulunduğu bölümdü. Mizbah İsrailoğullarını çok eskiden beri tanıdıkları bir yapıydı. Nuh Tufandan sonra sunduğu kurbanı mizbah üzerinde sunmuştu. Rab Musa'ya mizbahı nasıl yapacağını anlatırken onu taştan yapmasını söylemişti. Ancak mizbah yapılırken ona insan kalemi değmeyecekti, çünkü bu onun kutsallığını bozardı. Burada taşın kutsallığı çıkar karşımıza. Taş insanoğlunun gözünde kutsaldır ama kendi varlığından çok, geldiği kutsal mekandan dolayı kutsaldır. Yani taş hiçbir zaman tapım nesnesi olmamıştır aksine tapım aracı olmuştur. O özünde bu kutsal olmayan dünyadan farklı bir güç taşır. İnsanoğlunun gözünde, insan zamanla değiştiği halde değişmediği, aynı kaldığı için kutsal bir yere sahiptir.

Bu mabette herkes kendi kurbanını sunamazdı, bu bir kargaşa ortamı yaratırdı. Zaten ta Musa döneminde bu tür işler için seçilen bir sıbt vardı. Harun ve oğulları, Tanrı tarafından önceleri makdisin daha sonraları ise mabedin hizmetini yapmakla görevlendirilmişlerdi. Bu hizmetleri karşılığında kurbandan belli bir pay alırlardı. Bu kurum İsrailoğullarının Mısır'da gördükleri bir kurumdu, doğal olarak din adamları sınıfının oluşmasında Mısır ve Kenan dinlerinin etkisi olmuştur. Din adamı olacak kişilerin taşımaları gereken özellikleri ve din adamlığına başlamadan önce yerine getirmeleri gereken arınma ayinleri Kutsal Kitap'ta ayrıntıları ile anlatılmıştır. Bu konuyu ayrıntılı olarak ele aldık.

Kutsal'a hediye olarak çok çeşitli şeyler sunulabilirdi. Genel olarak kurban olarak sunulabilecek varlıklar üç başlık altında ele alınabilir; kanlı kurban, kansız kurban (takdimeler) ve bedel kurbanı.

Kanlı kurban olarak hayvanlar ve bazen de insanlar sunulurken kansasız kurban olarak bitkisel ürünler ve bazen de boğazlanmadan salıverilen hayvanlar sunulurdu. Bedel kurbanı olarak iki şey sunulurdu, İshak'ın kurban edilişinde gördüğümüz gibi insana bedel olarak hayvanın kurbanı ve sünnet olayı ile insanın tamamı yerine ondan bir parçanın kurban olarak sunulması.

Takdim ediliş şekline göre kurbanı ateşte yakılan kurban (olah); komünyon kurbanı (zebahim) ; keffaret kurbanları (hattah ve ahsam); ve takdimeler olarak dört başlık altında inceleyebiliriz. Takdimeler hububat veya yiyecek takdimesi: minha; huzur takdimesi; buhur takdimesi ve diğer takdimeler olarak dörde ayrılır.

Yahudiler kurbanı günlük, haftalık, aylık ve yıllık olmak üzere dört farklı zaman diliminde sunarlar. Günlük kurban sabah ve akşam; haftalık kurban Sabbat günü; aylık kurban her yeni kameri ayın ilk günü ve yıllık bayram her yıl kutlanan çeşitli bayram günlerinde sunulurdu. Bu bayramlardan en önemlileri Pesah ve Mayasız Ekmek Bayramı, İlk Mahsul Takdimi veya Haftalar Bayramı, İbrani Yeni Yıl Bayramı, Tövbe Günü, Hasat veya Çadırlar Bayramı, vs.dir. bu bayramların özellikleri ve bu günlerde sunulacak hediyeler ayrıntılı olarak Kutsal Kitap'ta anlatılmıştır. Bayramların bir eğlence anlamını taşımalarının yanında daha önemli gizil anlamları vardır. Bu bayramlar her an ilerleyen kutsal olmayan zamandan çıkarak ebedi kutsal olan zaman içinde yaşamayı sağlıyordu. Böylece insanoğlu birkaç gün için bile olsa kutsal zaman içinde yaşayarak ebedi cennet özlemini bir an olsun tatmin yoluna gidiyordu. Hem bu bayramlar zamanı yineliyor, kutsallaştırıyordu. Geçen veya gelecek zaman bu bayram sayesinde kutsanmış oluyordu. İnsanın bu günlerde yaptığı ritüellerde bir arketipe yani ilk örneğe dayanıyordu, belki de bu arketipi kutsal olan zaman dilimi içinde tanrılar yapmıştı, onları taklit ederek insan onların yaşadığı zamana geri döndüğünü hissediyor bu kutsal olmayan zamandan çıkıp tanrılarla birlikte kutsal olan zaman içinde yaşıyordu.

Kurban olarak bir hayvan sunuldu ise bu hayvanın eti ile ilgili bir çok farklı davranış gözlemlenirdi. Bu davranışlar sunulan kurbanın özelliği ile doğru orantılıydı. Mesela ateşte yakılan bir takdimenin etinin tamamı ateş üzerinde yakılırken, komünyon kurbanını etinin bir kısmı rahipler, onu takdim eden ve yakınları tarafından yenirdi.

Eti bazen yenilebildiği halde kurbanın kanının yenmesi tamamen yasaklanmıştı. “kan can”dır ve kanın yenmesi putperestlik alametidir bu nedenle yenilmez sadece Tanrıya sunulabilirdi. Kanın can olma özelliğini Yahudilerin menseki anlamda çokta üzerinde durmadan benimsedikleri bir yaratılış mitosuna dayandırabiliriz. Bu Babil mitosuna göre Marduk, düşmanı olan Kingu'yu öldürmüş ve onun kanından insanı yaratmıştır. Bu nedenle kanda tanrısal bir güç vardır, insanoğlunun tüketemeyeceği bir güç. Diğer dökme takdimesi ise

şaraptır. Şarap kanın bir muadili olarak kabul edilir, o üzümün kanıdır, bu nedenle Tanrıya sunulabilir. Tuz örfi anlamda önemli olan ve her takdimde bulunması gereken bir maddeydi, fenomenolojik anlamda bir yere sahip olup olmadığını bilemiyoruz. Dökme anlamında kullanılan bir diğer madde ise yağdır. Yağ putperestlik döneminden kalma bir adettir. Tapınılan putlar yağ ile mesh edilirdi. Yahudiler bu mesh olayını puta değil de kutsal kabul ettikleri taş a uygulamışlardır. Kurbanın kanının tamamı Yahve'ye sunulduğu gibi yağının tamamı da mizbah üzerinde yakılırdı. İlk insan Adem'in oğlu Habil Yahve'ye sadece sürünün ilk doğanlarını değil yağlarını da getirmişti. Yahve de bunu kabul etmişti. Demek ki bu olayın bir arketipi vardı. Yağın diğer bir özelliği ateşte tamamen eriyerek gökyüzüne doğru yükselmesiydi. Göğ e yükselen duman kurbanı Tanrının tükettiğ inin bir iş aretiydi. Bunun yanında mezbaha dökülen kan, şarap vs. sıvı maddelerin gözden kaybolması tanrı tarafından tüketildiklerini gösterir. Ateş Tanrı'nın hiyerofanilerinden biridir, bu nedenle ateş içinde yok olan her şeyi Tanrı tüketmiştir.

Tanrı'ya ilklerin sunulması gerekir. Meyvenin, tahılın, şarabın, hayvanın, insanın ve hatta hamurun bile ilki Tanrı'ya aittir. Çünkü bu ilkler özlerinde bir güç barındırırlar ve bu güç onlardan daha güçlü olan bir kutsala yani Yahve'ye sunulmalıdır. İlk mahsulün en güzel yeri, hayvanın ilki ve kusursuzu Tanrı'nındır. Tevrat sunulacak hayvanın cins ve özelliklerini ayrıntılı olarak anlatır. İnsanın ilki için fıdye verilir. Harun ve oğullarının Tanrı'nın hizmetine ayrılmalrı da onların Tanrı'nın ilki olmalarından kaynaklanır. Yani ilkler büyük bir öneme sahiptir.

Sürgün döneminden sonra kurban önemini kaybeder, çünkü Yahudiler bu sürgün sırasında kurban olmadan Tanrı'ya yaklaşabileceklerini öğrenmişlerdi. Zaten her olay için kurban sunmaktan bıkan halk bu olguyu rahatlıkla benimsemiş ve hayata geçirmekte zorlanmamışlardı. Mabedin yıkılması bu durumu pekiştirmişti. Yahudiler artık duanın ve takvanın önemini kavramış kurban sunmaktansa iyi davranmayı benimsemişlerdi. Günümüzde de kutsal mabedlerinden uzak olan halk tekrar buraya dönecekleri, kurban sunmaya başlayacakları günü özlemle beklemektedirler.

BİBLİYOGRAFYA

Eski Ahit

Yeni Ahit

Akarsu, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumları Yayınları, Ankara 1979

Alalu, S; K.Arditi (ve diğerleri), **Yahudilikte Kavram ne Değerler**, Gözlem Gazetecilik
Basın Yayınları A.Ş. İstanbul 1996

Albayrak, Kadir, *İsrailoğullarının “Altın Buzağısı” ve “Kızıl İnek”i*, **Bilimname**, Sayı 2,
Kayseri 2004

Aydın, Mehmet, **Din Fenomeni**, Konya 1995

Bahar Nesim, **İbrani Tarihi**, İstanbul 1969

Bayraktar, Mehmet, **İslam İbadet Fenomenolojisi**, Ankara 1987

Besalel, Yusuf, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Gözlem Yayınları, İstanbul 2001

Bianchi, Ugo, **Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri**, çeviren Mustafa Ünal, Geçit Yayınları
Kayseri 1999

Buda, Hilmi Ömer, **Kurban ve Tufan Üzerine Makaleler**, hazırlayan Bekir Zakir Çoban,
İnsan Yayınları, İstanbul 2003

Cilacı, Osman, **Günümüz Dünya Dinleri**, Türk Dil Vakfı Yayınları, Ankara 1995

....., **Kur'an Işığında Üç Peygamber, Üç Kitap**, Konya, 1976

....., **İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban**, İzmir 1980

....., **Dinler ve İnsanlar**, Konya 1990

Challegey Felicien **Dinler Tarihi**, Çeviren: S. Tiryakioğlu, İstanbul 1960

Çığ, Muazzez İlmiye, **İbrahim Peygamber; Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara
Göre**, Kaynak Yayınları İstanbul 1997

- Çelebi, Ahmet, **Yahudilik**, Çeviren: M. Büyükçınar, Ömer Faruk Harman, Kalem Yayınları
İstanbul 1978
- Daryal , Ali Murat, **Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri**, Doğu Matbaası, İstanbul 1980
- Eliade, Mircea, **The Encyclopedia of Religion**, Macmillan Publishing Company, Newyork
1986
-, **İmgeler ve Simgeler**, Çeviren: M.Ali Kılıçbay, Gece Yayınları Ankara 1992
-, **Ebedi Dönüş Mitosu**, Çeviren: Altığ-Ümit, İmge Kitabevi, İstanbul 1994
-, **Kutsal ve Dindışı**, Çeviren M.Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1991
-, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, Çeviren, Mehmet Aydın, Din Bilimleri
Yayınları Konya 1995
-, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Çeviren Ali Berkay, Kabalcı
Yayınları, İstanbul 2003
-, **Dinler Tarihine Giriş**, Çeviren. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003
- Erginer, Gürbüz, **Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban ritüelleri**, Yapı Kredi
Yayınları, 1997
- Erhat, Azra, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul 1993
- Faherty, Robert L. “*Sacrifice*”, in. **Encyclopedia Britannica**, c.15. Chieago 1974
- Feyizli, Hasan Tahsin, **İslam’da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban**, Milli Eğitim
Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988
- Freud, Sigmund, **Totem ve Tabu**, Çeviren: Niyazi Berkes, Yükselen Matbaası, İstanbul
1971
- Frazer, Sir James George, **Atın Dalı**, Çeviren: Mehmet Ali Doğan, İstanbul 1991
- Güç, Ahmet, **Çeşitli Dinlerde ve İslamda Kurban**, Düşünce Kitabevi , İstanbul 2003
Yayınları 1937

- Günay, Ünver; Harun Güngör; Şaban Kuzgun;.....,**Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları Kayseri 1996
- Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları Ankara 1998
- Hançerlioğlu, Orhan, **Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1993
- Hooke, Samuel Henry, **Ortadoğu Mitolojisi**, Çeviren Alaeddin Şenel, İmge Kitapevi, İstanbul 1995
- İannitto, P. Luigi, **Tanrının Verdiği On Emir**, Kazancı Matbaası, İstanbul 1982
- İnan A. Afet, **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1987
- James E.O., **Sacrifice and Sacrament**, London 1962
- Johnson Poul, **Yahudi Tarihi**, Çeviren Filiz Orman, Pozitif Yayınları 2000
- Kramer, Samuel Noah, **Tarih Sümer’de Başlar**, Çeviren Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1995
- Kurt H. Wolf, “**Fenomenoloji ve Sosyoloji**”, Çeviren: Harun Rızatepe, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, s. 497-553, Ankara 1997
- Kuzgun, Şaban, **Hz. İbrahim ve Haniflik**, İstanbul 1985
- Max Joseph “Circumcision”, **The Universal Jewish Encyclopedia**
- Örs, Hayrullah, **Musa ve Yahudilik**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996
- Özkan, Ali Rafet; **Dinlerde Kurban Kültü**, Akçağ Yayınları; Ankara 2003
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, **Din Fenomenolojisi**, Demirel Üniversitesi Yayınları Isparta 2002.
-, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Otağ Yayınları İstanbul 1983.
- Sayı, Ali, **Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa**, İz Yayınları İstanbul 1992.
- Shahak, İsrail, **Yahudi Tarihi-Yahudi Dini**, Çeviren Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları İstanbul 2002

- Shimmel, Anna Marie, **Dinler Tarihine Giriş**, Kırıkambar Yayınları İstanbul, 1999
- Sigmund, Freud, **Musa ve Tektanrıcılık**, Çeviren: E.Sevil, İstanbul, 1976
- Soury; Jules; **Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini**; çev., Harun Güngör; H. İbrahim Açmaz, Laçin Yayınları Kayseri 1999
- Susa, Ahmet; **Tarihte Araplar ve Yahudiler İki İbrahim, İki Musa, İki Tevrat**; Selenge yayınları; İstanbul 2005
- Tanyu, Hikmet, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara 1973
-, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, Bilge Yayınları, İstanbul 1979
- Tacou, Constantin, **Din ve Fenomenoloji**, Çeviren: Havva Köser, İz Yayınları, İstanbul 2000
- Tümer, Günay; Küçük, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1997
- Ünal, Mustafa, **Din Fenomenolojisi Tarihçe, Yöntem ve Uygulama**, Geçit Yayınları Kayseri 1999
-, “**Azerbaycan ve Türkiye’de Resmi Din ve Halk Dini Fenomenolojisi**”
Dinler Tarihi Açısından Din ve Din Anlayışı Sempozyumu, Konya 20-21 Kasım 1998
-, “**Halk Dini Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi**”, *Erciyes ünv. İlahiyat Fak der.* Kayseri, Sayı 11
- Wensinck, A.J., **Kurban, İslam Ansiklopedisi** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları İstanbul 1964 Cilt 6
- Yüceler; Feridun Yılmaz; **Kurban ve Faziletleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 1989
- Zitelmann, Arnulf, **Dünya Dinleri**, Çeviren: Nafer Ermiş, İnkılap Yayınları, İstanbul 2003

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Kayseri’de doğdu.

İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladı.

1996 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı ve burada lisans eğitimine başladı. 2001 yılında buradan mezun oldu.

2001 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak Felsefe ve Din Bilimleri anabilim dalında Dinler Tarihi alanında yüksek lisans programına başladı.

2005 yılında “Yahudilik’te Kurban Fenomeni” isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı.

Halen Nevşehir ili Kozaklı ilçesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği yapıyor.

İngilizce ve Arapça biliyor.

Adres: Sancaktepe mah. Mis sk.no No/ 1 Kocasinan/ Kayseri

Tel: 05367413056

Mail: aydnasiye@mynet.com